

319.736

35

10/2003

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

X. évfolyam

2003. 1. szám

E számunk szerzői

Kenyeres István (BFL, levéltáros),
Körmendi Tamás (ELTE BTK, egyetemi tanársegéd),
Kristóf Ilona (Esterházy Károly Főiskola (Eger), főiskolai tanársegéd),
Nemerkényi Előd (ELTE BTK, PhD hallgató),
Neumann Tibor (PPKE BTK, PhD hallgató),
Solymosi László (ELTE BTK és DE BTK, egyetemi tanár)
Thoroczky Gábor (ELTE BTK, egyetemi tanársegéd)
Vajk Ádám (Győri Egyházmegyei Levéltár, levéltáros)

BFL = Budapest Főváros Levéltára; BTK = Bölcsészettudományi Kar
DE = Debreceni Egyetemi; ELTE = Eötvös Loránd Tudomány Egyetem
PKKE = Pázmány Péter Katolikus Egyetem

*

Lapunkat támogatták:
Budapest Főváros Levéltára

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram Levéltári Szakkollégium

*

A címlapon:

István Gellértet Csanád püspökévé teszi.
Magyar Anjou Legendárium. Budapest, 1973. 111/3.

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Szedte és nyomta a Budapest Főváros Levéltára Nyomdája

Felelős vezető: Pesti Márta

ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

X. évfolyam

2003. 1. szám

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente három alkalommal (számonként 7,5-9 ív), külön füzetben éves összesített tartalomjegyzékkel, hely- és névmutatóval.

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1053 Budapest, Bihari János u. 18. II/16. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: KERTÉSZ BOTOND.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR (felelős szerkesztő), GROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők. *Székhely:* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1088 Múzeum krt. 6-8.

E-mail: kenyeri@bparchiv.hu, dreska@czuczor.osb.hu
siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu

Honlap: www.c3.hu/~fons

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat 3,5"-es lemezen, a Word for Windows (WfW) valamely változatán kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 50 különlenyomatot kapnak, további példányok a szerzői díj terhére kérhetők, legkésőbb az első korrekktúra visszaküldésével egyidőben.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a szerkesztőség címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1052 Budapest, Városház u. 9–11. tel.:317-4267

NEMERKÉNYI ELŐD

SZENT GELLÉRT *DELIBERATIÓJÁNAK* KUTATÁSTÖRTÉNETE

Dicebat Bernardus Carnotensis nos esse quasi nanos gigantum umeris insidentes, ut possimus plura eis et remotiora videre, non utique proprii visus acumine, aut eminentia corporis, sed quia in altum subvehimur et extollimur magnitudine gigantea. – John of Salisbury, *Metalogicon* 3.4, ed. J.B. Hall – K.S.B. Keats-Rohan, *Corpus Christianorum: Continuatio mediaevalis*, vol. 98 (Turnhout: Brepols, 1991), 116. p.

A velencei származású Szent Gellért csanádi püspök egyetlen teljes terjedelmében fennmaradt műve a Magyarországon készült *Deliberatio supra hymnum trium puerorum* — Dániel 3,57–65 magyarázata. Mindmáig egyetlen 11. századi kézírata ismert: München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 6211. A kézíratról a müncheni könyvtár munkatársai mellett a közelmúltban Vizkelety András, illetve Csapodi Csaba és Csapodiné Gárdonyi Klára adott kodikológiai és paleográfiai leírást.¹ A mű késő középkori ismeretéről árulkodnak a kódex 15. századi széljegyzetei, amelyek Johann Grünwalder freisingi püspöktől és egy ismeretlen kéztől származnak. Az *editio princeps* gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök nevéhez fűződik, aki részletes *Dissertatio praeviá*ban tárgyalta a kéziratot, Szent Gellért szerzőségének kérdését, korának irodalmi életét, a mű szerkezetét, Gellért teológiáját és filozófiáját, valamint a szöveg történeti hátterét. A kiadás jegyzeteiben Batthyány feltüntette a *Deliberatio* szentírási és patrisztikus idézeteit, továbbá klasszikus latin (leginkább cicerói) szövegpárhuzamait. Ezeket tartalmi szempontból liturgikus és teológiai vonatkozású kiegészítések kísérik. Lexikai megjegyzéseit Batthyány olykor Du. Cange középlatin szótárára alapozta. Nyelvi magyarázatainak legjellegzetesebb vonása az, hogy Gellért latinságában a hungarizmusok jelentőségét hangsúlyozza.² Szövegkiadása korai méltatói közül Hóman Bálint történeti

¹ Karl Halm–Georg Thomas–Wilhelm Meyer: *Catalogus codicum Latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis*. Vol. 1.3. München, 1873. 73. p.; Vizkelety András: Szent Gellért: Fontolgtatás a három ifjú énekéről (*Deliberatio supra hymnum trium puerorum*). In: *Kódexek a középkori Magyarországon*. Szerk.: Vizkelety András. Bp., 1985. 82. p.; Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára: *Ariadne: A középkori magyarországi irodalom lelőhelykatalógusa*. Bp., 1995. 42. p.

szempontból „a XVIII. század leglelkesebb főúri tudósának és kutatójának” kéziratgyűjtő tevékenységét emelte ki; Istványi Géza pedig a magyarországi közép-latin filológia helyzetéről adott áttekintésében elismerően nyilatkozott arról, hogy Batthyány a *Deliberatio* latinságát is vizsgálta — Gellért hungarizmusairól vallott nézeteit azonban elvetette.³

A 19. század végén Novák Lajos, Mátray Ernő és Békesi Emil ismertette a *Deliberatiót* — Mátray szerint filozófiai nézetei alapján Gellért volt „az első magyar scholasticus”.⁴ Az első tudományos igényű Gellért-monográfiában (amely később rövidített formában is megjelent) Karácsonyi János a *Deliberatio* tartalmi és teológiai ismertetését adta és külön kitért a mű patrisztikus forrásaira. Kutatásai hozadékaként Karácsonyi a müncheni kézirat leírásával együtt néhány olvasati problémát is közzétett.⁵ Karácsonyi Gellért-kötetének ismertetésekor Pauler Gyula a pozitivistá történész szemszögéből így írt a *Deliberatióról*: „egyike a legélvezhetőbb, leginsipidebb olvasmányoknak. A XI. század majdnem összes téves ismerete a legrajongóbb, legmohóbb mysticismussal csapong benne ide-oda, lehet mondani korlátlanul. Egy olaszvérű asketának napról-napra, gyér munka szünetében, hevenyészett, a forma tekintetéből soha át nem vizsgálta dolgozata az...”⁶

A *Deliberatio* filológiai kutatásának új korszakát Békefi Remig nyitotta meg: Szent István Intelmei és a *Deliberatio* közötti szövegpárhuzamok alapján úgy vélte, hogy az Intelmek szerzője Gellért püspök volt. Elméletének később is akadtak követői, de az Intelmek kutatói Gellért szerzőségét csaknem egyhangúan elutasították.⁷ Békefi nézetét a középkori Magyarország bencés irodalmáról adott áttekintésében már Zoltvány Irén is cáfolta és a *Deliberatio* nyelvtana, valamint nehézkesnek tartott stílusa alapján megállapította, hogy szerzője nem részesült ala-

-
- 2 Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis scripta et acta hactenus inedita. Szerk.: Batthyány Ignác. Albo-Carolinac, 1790.
 - 3 *Hóman Bálint*: A forráskutatás és forráskritika története. Bp., 1925. 22. p.; *Istványi Géza*: Die mittellateinische Philologie in Ungarn (Geschichte, Lage und Aufgaben). In: Archiv für Erforschung des Mittelalters 4. (1940) 206–223. p.
 - 4 *Novák Lajos*: Szent Gellért csanádi püspök (2. rész). In: Magyar Sion 3. (1865) 561–583. p.; *Mátray Ernő*: A bölcsészet Magyarországon a scholastica korában. Bp., 1878. 25–52. p.; *Ompolyi M. Ernő*: Gellért, az első magyar scholastikus. In: Figyelő 4. (1878) 209–223. p.; *Békesi Emil*: Magyar írók az Árpádházi királyok korában (1. rész). In: Katholikus Szemle 10. (1896) 364–399. p.
 - 5 *Karácsonyi János*: Szent Gellért csanádi püspök élete és művei. Bp., 1887. 191–258. p.; *Uő.*: Szent Gellért csanádi püspök és vértanú élete. Bp., 1925. 107–111. p.; *Uő.*: Szent Gellért püspök müncheni kódex. In: Magyar Könyvszemle 2. (1894) 10–13. p.
 - 6 *Pauler Gyula* In: Századok 22. (1888) 57–65. p.
 - 7 *Békefi Remig*: Szent István király intelmei. In: Századok 35. (1901) 922–990. p.

pos oktatásban.⁸ Hajdu Tibor Gellértet a misztikus teológia képviselőjének tartotta, forrásaiként pedig Szent Jeromos, Szent Ambrus, Szent Ágoston, Cassiodorus, Nagy Szent Gergely, Sevillai Izidor, illetve Porphyrius és Pseudo-Dionysius Areopagita műveit jelölte meg.⁹ Ugyanekkor végezte el Sörös Pongrácz a már több mint százéves Batthyány-kiadás számos olvasatának helyesbítését a müncheni kódex alapján.¹⁰ Abból kiindulva, hogy a kézirat Freisingből került Münchenbe, Adolf Hofmeister nem tartotta kizártnak, hogy Szent Gellért *Deliberatió*ját ismerhette Freisingi Ottó is.¹¹

A középkori Magyarország káptalani iskoláinak történetét feldolgozó Békefi Remig hangsúlyozta azt, hogy a *Deliberatio* elutasítja a hét szabad művészet, jelesül a trivium alkalmazását.¹² Gellértnek a világi oktatással és a klasszikus hagyománnyal való szembenállását ezután évtizedekig hangoztatta a szakirodalom — Magyarországon és külföldön egyaránt. Ebből a szempontból Josef Anton Endres bizonyult mértékadónak, aki nagy hatású tanulmányában a *Deliberatio* alapján Gellértet a trivium és quadrivium ellenzőjének és mint ilyet a 11. századi úgynevezett antidialektikus iskola képviselőjének, illetve Petrus Damiani méltó párhuzamának tekintette.¹³ A *Deliberatio* filozófiatörténeti szerepét vizsgálva Szent Gellértet Fenczik István is a triviumot és quadriviumot elvető antidialektikusok előfutárának tartotta.¹⁴ Alapvetően Endres irányvonalát, illetve a Gellért és Petrus Damiani között vont párhuzamot követte középkori latin irodalomtörténetében Max Manitius is, aki ezen túllépve azonban részletesen kitért a *Deliberatio* fő forrásaira (Szent Ambrus, Cassiodorus, Sevillai Izidor), szókincsére és szokatlan szóképzéseire is.¹⁵ Endres és Manitius tekintélye nyomán az „antidialektikus” Gellért

8 Zoltvány Irén: A magyarországi benczés irodalom a tatárjárás előtt. In: A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története I. Szerk.: Erdélyi László. Bp., 1902. 337–474. p.

9 Hajdu Tibor: Sz. Gellért «Deliberatio» cz. művének méltatása. In: A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története I. Szerk.: Erdélyi László. Bp., 1902. 381–397. p.

10 Sörös Pongrácz: Collatio codicis olim Frisingensis, nunc Monacensis cum editione comitis episcopi Batthian. In: A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története I. Szerk.: Erdélyi László. Bp., 1902. 579–586. p.

11 Adolf Hofmeister: Studien über Otto von Freising 1., Der Bildungsgang Ottos von Freising 2. In: Neucs Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde 37. (1912) 714. p.

12 Békefi Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Bp., 1910. 71. p.

13 Josef Anton Endres: Studien zur Geschichte der Frühscholastik: Gerard von Czanád. In: Philosophisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft 26. (1913) 349–359. p.

14 Fenczik István: Szent Gellért helye a filozófia történelmében. Bp., 1918.

15 Max Manitius: Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters II. Von der Mitte des zehnten Jahrhunderts bis zum Ausbruch des Kampfes zwischen Kirche und Staat. München, 1923. 74–81. p.

ábrázolása a szakirodalom bevett közhelye lett. A „szabad asszociációkkal” dolgozó Gellértnek a hét szabad művészet elleni álláspontját hangsúlyozta Kűhár Flóris is.¹⁶ Ez a nézet létjogosultságot nyert továbbá a középkori filozófia- és teológiatörténet nyugati kézikönyveiben: Gellértet következetesen Petrus Damianival együtt szerepelteti Bernhard Geyer,¹⁷ Joseph de Ghellinck¹⁸ és Frederick Copleston. Utóbbi szerző Gellértnek tulajdonítja a *philosophia est ancilla theologiae* gondolatának első megfogalmazását.¹⁹ Ugyanezt teszi Alphons Lhotsky is (mellesleg szerinte Gellért francia születésű volt).²⁰ Az *ancilla theologiae* megfogalmazást Gellértnek tulajdonító elképzelés újabban még Győrffy György²¹ és Bertényi Iván munkáiban is megjelent.²² Az antidiialektikusok közé sorolja még Gellértet Richard Newald²³ és Gábrriel Asztrik (aki szerint egyébként a *Deliberatio* „a 11. századi teológiai irodalom ékköve”).²⁴ A kutatók e tartósnak bizonyuló álláspontja tekintetében Csóka J. Lajos árnyaltabb tanulmányai hoztak változást: véleménye szerint a *Deliberatio* egyaránt árulkodik a patrisztikus hagyomány, az ókori pogány szerzők filozófiája (*philosophia mortalium*) és a hét szabad művészet ismeretéről. Csóka a *Deliberatio* tartalmi és nyelvi vonatkozásait vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy Gellért szokatlan latinsága is hozzájárulhatott ahhoz, hogy műve a középkorban jobbra hatástalan, sőt ismeretlen maradt.²⁵ A két nézet valamelyike melletti állásfoglalás helyett végül Szennay András adott még általános áttekintést Szent Gellért lelkiségéről és teológiájáról.²⁶

-
- 16 Kűhár Flóris: Szent Gellért Bakonybélben. In: Pannonhalmi Szemle 2. (1927) 305–319. p.
- 17 Friedrich Ueberwegs Grundriss der Geschichte der Philosophie. Vol. 2. Die patristische und scholastische Philosophie. Szerk.: Bernhard Geyer. Berlin, 1928. 186–187. p.
- 18 Joseph de Ghellinck: Le mouvement théologique du XIIe siècle. Bruges, 1948. 70. p.
- 19 Frederick Copleston: A History of Philosophy. Vol. 2. Medieval Philosophy: Augustine to Scotus. London, 1959. 146. p.
- 20 Alphons Lhotsky: Europäisches Mittelalter: Das Land Österreich. München, 1970. 336. p.
- 21 Győrffy György: István király és műve. Bp., 1977. 367–369. p.
- 22 Bertényi Iván: A középkori művelődés. In: Magyar művelődéstörténet. Szerk.: Kósa László. Bp., 1998. 108. p.
- 23 Richard Newald: Nachleben des antiken Geistes im Abendland bis zum Beginn des Humanismus: Eine Überschau. Tübingen, 1960. 201, 207. p.
- 24 Gábrriel Asztrik: Virágos Pannónia: A magyar szentek élete. Notre Dame, é.n. 25–33. p.; *Uő.*: The Conversion of Hungary to Christianity. New York, 1962. 13–14. p.
- 25 Csóka J. Lajos: I benedettini e l’inizio dei rapporti letterari italo-ungheresi. In: Italia ed Ungheria: Dieci secoli di rapporti letterari. Szerk.: Horányi Máttyás–Klaniczay Tibor. Bp., 1967. 9–27. p.; *Uő.*: Szent Benedek fiaiak világtörténeti különös tekintettel Magyarországra I. Bp., 1969. 277–279. p.; *Uő.*: Geschichte des Benediktinischen Mönchtums in Ungarn. München, 1980. 48–51. p.
- 26 Szennay András: Szent Gellért lelkisége és teológiája. In: Vigilia 45. (1980) 808–812. p.

A *Deliberatio* kutatásának egy másik iránya Juhász Kálmán felvetésével vette kezdetét. Juhász a mű patrisztikus forrásai (Szent Jeromos, Szent Ambrus, Szent Ágoston, Nagy Szent Gergely) mellett külön hangsúlyozta Pseudo-Dionysius Areopagita műveinek hatását — így merült fel a kérdés: tudott-e Szent Gellért görögül? Juhász Kálmán szerint igen, sőt ő azt a lehetőséget is felvetette, hogy talán Gellért volt a veszprémvölgyi görög nyelvű alapítólevél fogalmazója.²⁷ (Egyébként Juhász Kálmán volt az, aki részletes áttekintést adott a *Deliberatio* kéziratának kevéssé ismert történetéről: a kódexet Karl Meichelbeck fedezte fel a freisingi társaskáptalan könyvtárában 1724-ben; miután Pray György nem vállalkozott a szöveg kiadására, a kéziratot Garampi bécsi nuncius először a csanádi püspöknek küldte el, aki szintén nem adta ki, majd Batthyány Ignác erdélyi püspöknek, aki 1790-ben végre közzétette a szöveget.)²⁸ Platón magyarországi utóéletét vizsgáló munkájában Fekete Lajos futólag említést tett a *Deliberatió*ról, amelyben Platón neve is előfordul.²⁹ Ibrányi Ferenc Szent Gellért teológiájáról készített részletes tanulmányában szintén hangsúlyozza Pseudo-Dionysius Areopagita jelentőségét — továbbá megállapítja, hogy a *Deliberatio* nyelvezete „középkori rontott latin nyelv”.³⁰ Gellért görög műveltsége kérdésének tisztázása érdekében azonban Ivánka Endre tett a legtöbbet. A *Deliberatio* hazai kutatásának problémáit és feladatait vázoló írásában megállapítja, hogy a művet a magyar tudomány „megszégyenítő” módon nem értékeli kellőképpen; szerinte a szöveg kiadatlanak tekinthető, mivel Batthyány kiadása már elévült, a Migne-féle *Patrologia* pedig nem tartalmazza, ami külföldön további mellőzéséhez vezet. „De nem panaszkodhatunk azon, hogy a külföld nem foglalkozik a magyar múlt emlékeivel és értékeivel, ha mi, magyarok, nem nyújtunk erre módot a külföldnek” — mondja Ivánka és az új kiadás sürgetése mellett fontos kutatási témaként veti fel Gellért görög műveltségének problémáját.³¹ Ivánka Endre szerint Gellért tudott görögül és a marosvári görög kolostor könyvtárában módjában is állt, hogy görög teológiai műveket olvasson eredetiben — annál is inkább, mert latin fordítások még vagy nem léteztek, vagy elérhetetlenek voltak számára. A *Deliberatio* egyik fontos forrása volt Pseudo-Dionysius Areopagita, tőle vette például Gellért a latin *essentiatio* főnév görög előképét. A latin fordítások elérhetlenségéről vallott nézetét Ivánka ké-

27 Juhász Kálmán: Szent Imre herceg nevelője. In: Katholikus Szemle 44. (1930) 342–348. p.

28 Juhász Kálmán: Gerhard der Heilige Bischof von Marosburg. München, 1930. 21–25. p.

29 Fekete Lajos: Platon Magyarországon. Pécs, 1936. 8. p.

30 Ibrányi Ferenc: Szent Gellért teológiája. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I. Szerk.: Serédi Jusztinián. Bp., 1938. 493–556. p.

31 Ivánka Endre: Szent Gellért *Deliberatio*-ja: Problémák és feladatok. In: Századok 76. (1942) 497–500. p.

sőbb felülvizsgálta és a *Deliberatio*val párhuzamos szöveghelyek sorát vonultatta fel, amelyek görög teológiai művek latin fordításából származnak: módosított elképzelése szerint Gellért az eredeti görög szövegek mellett ismerhette Pseudo-Dionysius Areopagita latin fordítását Hilduintól és Johannes Scotus Eriugenától, illetve Maximus Confessor latin fordítását Anastasius Bibliothecariustól.³² Ivánka Endre mellett a *Deliberatio* feltételezett görög forrásai alapján a középkori Magyarország és Bizánc kulturális kapcsolatait vizsgáló Moravcsik Gyula is úgy vélekedett, hogy Gellért tudott görögül.³³ A magyar-bizánci kapcsolatok történeti értelmezésének keretében Székely György fontos tényezőnek tekintette a *Deliberatio* görög forrásait és azt, hogy a marosvári görög kolostor könyvei feltehetőleg Csanádra kerültek.³⁴ (Könyvtártörténeti és irodalomtörténeti vizsgálódások során ugyanezt a szempontot érvényesítette Jakó Zsigmond³⁵ és Balázs János³⁶ is.) Pseudo-Dionysius Areopagita ismeretét és Gellért görög tudását kodikológiai szempontból kívánta bizonyítani Mezey László: a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött kódextörödéket, amely Pseudo-Dionysius Areopagita *De coelesti hiererchiája* Johannes Scotus Eriugena-féle latin fordításának részletét tartalmazza, kapcsolatba hozta a *Deliberatio*val és azt sem tartotta kizártnak, hogy Gellért ezt a bizonyos töredéket is ismerhette — elfogadta viszont a Hilduin-féle latin fordítás forrásértékét is. Mezey egyébként szintén párhuzamot vont Szent Gellért és Petrus Damiani között, ugyanakkor kiemelte a hét szabad művészet szerepét a *Deliberatio*ban; a mű hanyag nyelvtanát pedig annak tulajdonította, hogy az egyet-

- 32 *Ivánka Endre*: Görög szertartás, görög szerzetesség és görög műveltség az árpádkori Magyarországon. In: Erdélyi Tudósító 20. (1941) 77–78. p.; *Uő.*: Griechische Kirche und griechisches Mönchtum im mittelalterlichen Ungarn. In: Orientalia Christiana Periodica 8. (1942) 183–194. p.; *Uő.*: Szent Gellért görög műveltségének problémája. In: Értekezések a Nyelv- és Széptudományi Osztály Köréből 26. (1942) 221–238. p.; *Uő.*: La Hongrie entre Byzance et Rome. In: Coup d'Oeil à l'Est 2. (1949): 22–36. p.; *Uő.*: Das «Corpus Arcopagiticum» bei Gerhard von Csanád (†1046). In: Traditio 15. (1959) 205–222. p. Lásd még *Somos Róbert*: Ivánka Endre emlékezete. In: Antik Tanulmányok 38. (1994) 203–217. p.
- 33 *Moravcsik Gyula*: Die byzantinische Kultur und das mittelalterliche Ungarn. Berlin, 1956. 25. p.; *Uő.*: The Role of the Byzantine Church in Medieval Hungary. In: Studia Byzantina. Bp., 1967. 326–340. p. Lásd még *Olajos Teréz*: A magyar bizantinológia a XX. században. In: Kelet és nyugat között: Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.: Koszta László. Szeged, 1995. 381–399. p.
- 34 *Székely György*: La Hongrie et Byzance au Xe-XIIe siècles. In: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 13. (1967) 291–311. p.
- 35 *Jakó Zsigmond*: Könyv és könyvtár az erdélyi magyar művelődésben. In: Írás, könyv, értelmiség: Tanulmányok Erdély történelméhez. Bukarest, 1976. 284–304. p.
- 36 *Balázs János*: Magyar deákiség: Anyanyelvünk és az európai modell. Bp., 1980. 283–284. p.

len fennmaradt kézirat egy befejezetlen, nem véglegesített szöveget őrzött meg.³⁷ Mezey kutatásainak jelentőségét műveinek bírálatai is mutatják. Az Egyetemi Könyvtár kódextörredékeit bemutató katalógus ismertetésében Borzsák István meggyőzőnek tartja Mezey vélekedését, miszerint Pseudo-Dionysius Areopagita *De coelesti hierarchiájának* budapesti törredéke valószínűsíti Gellért püspök görög tudását.³⁸ Mezey *Deákság és Európa* című kötetének bemutatásakor Kulcsár Péter elfogadja a Gellért és Petrus Damiani között vont párhuzamot, valamint a marosvári kolostori iskola fontos szerepét.³⁹ Kapitánffy István azonban a *Deákság és Európa* kapcsán úgy vélte, hogy Mezey túl messzire megy akkor, amikor a bizonytalan eredetű Pseudo-Dionysius Areopagita-kódextörredéket a *Deliberatio*hoz kapcsolja. Általános érvényű megállapításával Kapitánffy arra intett, hogy a kutatásnak nem szabad eltúloznia a mű magyar művelődéstörténeti szerepét: „Gellért mint térítő, mint püspök, ha úgy tetszik, mint politikus része történelmünknek; mint literátus, író: nem. Itt írta ugyan a *Deliberatiót* — műve azonban semmi nyomot nem hagyott irodalmunkban.”⁴⁰ (Hasonló módon érvelt Fügedi Erik is, aki szerint a *Deliberatio* a 11. századi Magyarországon olyan kivétel, ami erősíti a szabályt: a magyarországi irodalmi műveltség kezdeteinek viszonylag alacsony színvonalát.)⁴¹ Kapitánffy később ki is mutatta, hogy a Mezey által kiemelten kezelt kódextörredék a középkorban nem volt Magyarországon.⁴² Gellért görög tudását illetően Glück Jenő és Szegfű László már óvatosabban fogalmaz. Glück a *Deliberatio* patrisztikus forrásait elemezve hangsúlyozza, hogy Maximus Confessor Gellért csak Anastasius Bibliothecarius latin fordításában ismerhette.⁴³ Szegfű szerint „Gellért tudhatott görögül” — csakhogy a müncheni kódex másolója nem,

37 *Mezey László*: Fragmenta codicum: Egy új forrásterület feltárása. In: Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei 30. (1978) 65–90. p.; *Uő.*: Deákság és Európa: Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata. Bp., 1979. 117–122. p.; *Uő.*: Gellért-problémák. In: Vigilia 45. (1980) 590–598. p.; *Uő.*: Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestincsis. Bp., 1983. 36–37. p.; *Uő.*: A teológia (patrisztika) és a skolasztika jelentkezése az Árpád-kori Magyarországon. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Székely György. Bp., 1984. 213–225. p.

38 *Borzsák István* In: Irodalomtörténeti Közlemények 88. (1984) 535–537. p.

39 *Kulcsár Péter* In: Századok 115. (1981) 222–224. p.

40 *Kapitánffy István* In: Irodalomtörténeti Közlemények 84. (1980) 529–536. p.

41 *Fügedi Erik*: Les intellectuels et la société dans la Hongrie médiévale. In: Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary. London, 1986. 1–14. p.

42 *Kapitánffy István*: Pseudo-Dionysius Areopagita latin fordításának törredéke a budapesti Egyetemi Könyvtárban. In: Magyar Könyvszemle 101. (1985) 133–137. p.

43 *Glück Jenő*: Une source précieuse de l'histoire de la Roumanie: Le manuscrit «*Deliberatio*» (Xle siècle). In: Revue Roumaine d'Histoire 18. (1979) 259–275. p.

aki ezért vagy kihagyta, vagy rosszul írta át Gellért görög szavait és ez okozza az értelmezés bizonytalanságait.⁴⁴

A kutatás számottevő része irányult a *Deliberatió*ban említett eretnekek kérdésének vizsgálatára. P. David a művet a katar eretnekséggel hozta összefüggésbe,⁴⁵ Ilarino da Milano pedig a 11. századi Európa népi eretnekségeivel.⁴⁶ Arno Borst szerint Gellért Magyarországon a bogumil eretnekek bizánci irányzata ellen írt.⁴⁷ Ivánka Endre az eretnekek felsorolásának forrását Sevillai Izidor mellett Epiphanius művében látta.⁴⁸ Ami a hazai kutatást illeti, a *Deliberatió*ban említett eretnekek szerepének tulajdonított jelentőség éppannyira jellemző a második világháború utáni magyarországi történetírásra, mint magára Gellért püspökre — ez a téma azonban megmentette a *Deliberatiót* a tudományos kutatás számára. Rónay György szerint az „expresszionista” stílusban írott mű a bogumil eretnekekre utal és nem a pogányság ellen foglal állást.⁴⁹ Redl Károly ellentétes nézetet vallott: a *Deliberatio* eretnekei nem mások, mint a „pogány restauráció” képviselői.⁵⁰ Szegfű László megintcsak úgy vélte, hogy a mű (egy befejezett, „lezárt egész”) tulajdonképpen vitairat a dualista bogumilok ellen, amely nem a pogányokról, hanem az eretnekekről árulkodik.⁵¹ Később azonban Szegfű már nemcsak az eretnekek szerepét hangsúlyozta, hanem elfogadta a pogány restaurációra vonatkozó elméle-

44 Szegfű László: Adalékok Szent Gellért görög műveltségének kutatásához. In: Acta Academiae Pedagogicae Szegediensis 3. (1985) 43–49. p.

45 P. David: Un Credo cathare? In: Revue d'Histoire Ecclésiastique 35. (1939) 756–761. p.

46 Ilarino da Milano: Le eresie popolari dal secolo XI nell' Europa occidentale. In: Studi Gregoriani 1. (1947) 43–89. p.

47 Arno Borst: Die Katharer. Stuttgart, 1953. 78–80. p.

48 Ivánka Endre: Gerardus Moresanus, der Erzengel Uriel und die Bogomilen. In: Orientalia Christiana Periodica 21. (1955) 143–146. p.

49 Rónay György: Bogumilizmus Magyarországon a XI. század elején, Gellért püspök «Deliberatio»-jának tükrében. In: Irodalomtörténeti Közlemények 60. (1956) 471–474. p.; *Uő.*: Szent Gellért és legendái. In: Vigilia 45. (1980) 577–588. p.; *Uő.*: Első szentjeink. In: Vigilia 46. (1981) 514–525. p.

50 Redl Károly: Problémák Gellért püspök Deliberatio-jában. In: Irodalomtörténeti Közlemények 69. (1965) 211–217. p.; *Uő.*: Probleme in der Deliberatio des Bischofs Gerhard. In: Neue Beiträge zur Geschichte der alten Welt. Vol. 2. Römisches Reich. Szerk.: Elisabeth Charlotte Welskopf. Berlin, 1965. 349–366. p.

51 Szegfű László: Eretnkség és tirannizmus. In: Irodalomtörténeti Közlemények 72. (1968) 501–516. p.; *Uő.*: La missione politica ed ideologica di San Gerardo in Ungheria. In: Venezia e Ungheria nel Rinascimento. Szerk.: Vittore Branca. Firenze, 1973. 23–36. p.; *Uő.*: Gellért, marosi püspök. In: Világosság 17. (1976) 91–96. p.; *Uő.*: Pogányság és kereszténység a 10. századi Kárpát-medencében. In: Vigilia 64. (1999) 827–838. p.

tet is.⁵² Ezt teszi V. Kovács Sándor, aki szerint Gellért a bálványimádó pogányokat ítéli el,⁵³ valamint Klaniczay Gábor is, aki szerint a *Deliberatio* eretnekfelsorolása talán nem eretnekekre, hanem pogány visszaesőkre vonatkozik.⁵⁴ Vele szemben Kristó Gyula újfent a bogumil érvet hangoztatja.⁵⁵ Külföldön azonban minden kutató az eretnekekre vonatkozó elméletet veszi át: Glück Jenő,⁵⁶ Radu Constantinescu,⁵⁷ Malcolm D. Lambert⁵⁸ és Heinrich Fichtenau a bogumilokra gondol;⁵⁹ Henri de Lubac irodalmi átvételre gyanakszik,⁶⁰ végül Brian Stock szerint az eretnekek említése a *Deliberatió*ban inkább csupán értelmezési kategória, mint valódi eretnekségre utaló adat és mint ilyen árnyalt irodalmi elemzés tárgyát képezi.⁶¹

A *Deliberatio* politikatörténeti szempontból történő feldolgozásának kezdetét Gombos Ferencz Albin szöveggyűjteménye jelentette. A középkori Magyarországra vonatkozó történeti forrásokat összegyűjtő Gombos *Catalogus*ába Batthyány kiadása alapján felvette a *Deliberatio* politikatörténetinek tartott vonatkozásait is.⁶² Gellért és műve módszeres történeti elemzésének egyik úttörője Kosztolnyik Zoltán volt. Békefihez hasonlóan feltételezte, hogy Gellért lehetett a Szent István-i

-
- 52 *Szegfű László*: Vata népe. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae: Acta Historica 67. (1980) 11–19. p.
- 53 *V. Kovács Sándor*: A szájhagyományozás századai irodalmunkban (Eszmetörténeti hatások a középkori latinság koráig). In: Eszmetörténet és régi magyar irodalom: Tanulmányok. Bp., 1987. 11–60. p.
- 54 *Klaniczay Gábor*: Eretnekségek. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Szerk.: Kristó Gyula. Budapest, 1994. 195–196. p.
- 55 *Kristó Gyula*: Vallási türelem az Árpád-kori Magyarországon. In: A magyar művelődés és a kereszténység II. Szerk.: Monok István–Nyerges Judit. Budapest–Szeged, 1998. 485–496. p.
- 56 *Glück Jenő*: Cîteva considerții preliminare privind lucrarea «Deliberatio» (sec. al XI-lea). In: Ziridava 10. (1978) 189–196. p.
- 57 *Radu Constantinescu*: Une formule slave pour le réception des Bogomiles. In: Études Balkaniques 18. (1982) 69–83. p.
- 58 *Malcolm D. Lambert*: Medieval Heresy: Popular Movements from Bogomil to Hus. London, 1977. 35, 347–348. p.
- 59 *Heinrich Fichtenau*: Heretics and Scholars in the High Middle Ages 1000-1200. University Park, 1998. 30. p.
- 60 *Henri de Lubac*: Exégèse médiévale: Les quatre sens de l'Écriture II. 1. Paris, 1993. 251. p.
- 61 *Brian Stock*: The Implications of Literacy: Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries. Princeton, 1983. 146. p.
- 62 *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC ad annum MCCCII*. II. Szerk.: Gombos Ferencz Albin. Budapest, 1937. 1027–1028. p.

Intelmek szerzője is; szerinte a *Deliberatio* politikai célzásai Orseolo Péter ellen irányultak. Kosztolnyik egyébként úgy vélte, hogy a befejezetlen és a végső simításokat nélkülöző műben Gellért fejből idézi a Vulgatát és az egyházatyákat. Szerinte a *Deliberatio* tudós *sermók* sorára emlékeztet: Gellért vagy prédikálásra szánta őket, vagy egyszerűen ilyen volt a stílusa. A müncheni kézirat pedig valószínűleg tankönyvnek készült a freisingi közösség számára.⁶³ A *Deliberatio* mint politikatörténeti forrás értelmezéséről a hazai történetírásban Kristó Gyula és Gerics József vitázott. Kristó szerint a *Deliberatio* Aba Sámuel korára nézve hiteles történeti forrásként olvasható és Gellért a műben Aba Sámuel ellen foglal állást.⁶⁴ Gerics forráskritikai tanulmányaiban szintén vallja a mű történeti forrásértékét, sőt úgy véli, hogy a Gellért-legendák összeállítói használhatták a *Deliberatiót*. (Ezzel ellenkező véleményt fejt ki Szegfű László: a *Deliberatio* nem forrása a Gellért-legendáknak, bár alátámasztja azok hitelét.)⁶⁵ Gellért püspök zsarnokellenességét Gerics Kosztolnyikhoz hasonlóan úgy értelmezi, hogy az Orseolo Péter ellen irányul. Jóllehet a *Deliberatio* név szerint nem említi a királyt, Gerics a Gellért-legendákat is felhasználva úgy véli, hogy Gellért állásfoglalásának hátterében a magyar püspöki kar és Orseolo Péter szembenállása húzódik meg. Ebben az összefüggésben az eretnekek emlegetése csupán fiktív eszmei háttérnek minősíthető, mivel a szakrális rendeltetésű egyházi vagyon uralkodó általi igénybevétele világi célokra nem más, mint a hitigazság megsértése.⁶⁶ A *Deliberatio* Orseolo Péter elleni állásfoglalásának elméletét fogadja el újabban Uzsoki András is.⁶⁷

63 *Kosztolnyik Zoltán*: Hungarian Cultural Policy in the Life and Writings of Gerard of Csanád. Ann Arbor, 1969.; *Uő.*: The Importance of Gerard of Csanád as the First Author in Hungary. In: *Traditio* 25. (1969) 376–386. p.; *Uő.*: The Role of Gerard of Csanád (ob. 1046) in Preserving the Church in Hungary. In: *Cithara* 15. (1976) 20–32. p.; *Uő.*: Five Eleventh Century Hungarian Kings: Their Policies and Their Relations with Rome. New York, 1981. 46–55. p. Lásd még *Actas* 13. (1997) 2–3. sz. 198–205. p.

64 *Kristó Gyula*: Megjegyzések az ún. «pogánylázadások» kora történetéhez. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae: Acta Historica* 18. (1965) 3–57. p.; *Uő.*: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp., 1974. 56–57. p.; *Uő.*: Források kritikája és kritikus források az 1040-es évek magyar történetére vonatkozóan (1. rész) In: *Magyar Könyvszemle* 100. (1984) 159–175. p.; *Uő.*: Gellért püspök, valamint Péter és Aba Sámuel királyok viszonyának kérdéséhez. In: *Magyar Könyvszemle* 101. (1985) 170–180. p.

65 *Szegfű László*: Kortörténeti problémák Gellért püspök *Deliberatiójában* és legendáiban. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae: Acta Historica* 83. (1986) 11–21. p.

Időközben külföldön is folytatódott a *Deliberatio* filológiai elemzése. Germain Morin a mű címzettje, Isingrim személyét vizsgálta, aki szerinte bajor származású volt.⁶⁸ Réginald Grégoire szerint a *Deliberatio* az egyik „legeredetibb” középkori exegetikai munka, amelyet egyebek közt egyéni latinság és az antik szerzők közvetített idézése jellemez.⁶⁹ A középkori monasztikus szerzetesség kutatója, Jean Leclercq úgy vélte, hogy a *Deliberatio* egy másodkézből vett elemekből összeállított mű, amely sok szempontból hasonlóságot mutat Petrus Damiani életművével — legfőképpen a pogány filozófia elleni megnyilatkozásaiban. Leclercq a *Deliberatio* szókincsét vizsgálva megkérdőjelezte azt, hogy Gellért bármikor szerzetes lett volna. Kétkedését arra alapozta, hogy semmilyen szövegszerű párhuzam nem mutatható ki Szent Benedek *Regulája* és a *Deliberatio* között.⁷⁰ A mű hazai filológiai kutatásának egyik korai képviselője Guoth Kálmán volt. A magyarországi és az egyetemes középkori latinság kapcsolatát vizsgálva kitért Szent Gellért latinságára is: a Batthyány által hungarizmusnak tartott nyelvi jelenségeket ő inkább itáliai, közelebbről velencei hatásnak tulajdonította.⁷¹ Bodor András aprólékos tanulmányában megállapította, hogy a *Deliberatio* szentírási idézetei eltérnek a Vulgátától, szerinte Gellért a Bibliának a *textus Italicus* szövegcsaládba tartozó változatát ismeri, amit nem emlékezetből idéz; a görög kifejezések ismerete pedig inkább

- 66 Gerics József: Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája. In: Magyar Könyvszemle 98. (1982) 186–197, 299–313. p.; *Uő.*: A Pseudo- Isidorus-gyűjtemény szövegei és a 11. század első felének magyarországi társadalmi ideológiája. In: Magyar Könyvszemle 101. (1985) 159–170. p.; *Uő.*: Auslegung der Nacherzählung mittelalterlicher Quellen in unserer Zeit (Bischof Sankt Gerhard von Tschanad über König Aba). In: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 32. (1986) 335–348. p.; *Uő.*: Zu den Quellen der gesellschaftlichen Ideologie in Ungarn nach dem Tod des Heiligen Stephan. In: Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 32. (1989) 431–463. p.; *Uő.*: Péter király egyházpolitikája és következményei. In: Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és a régmúltból: Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára. Szerk.: Sz. Jónás Ilona. Bp., 1994. 29–34. p.
- 67 Uzsoki András: I. András király példaképe: a Szent István-i kereszténység. In: Egyház és művelődés: Pannonhalma 996–1996. Szerk.: Hajdú Ákos–Kokas Zsuzsanna. Bp., 1997. 17–25. p.
- 68 Germain Morin: Un destinataire bavarois du dernier ouvrage de saint Gérard? In: Nouvelle Revue de Hongrie 8. (1939) 272–273. p.
- 69 Réginald Grégoire: Gérard (saint), évêque de Csanád. In: Dictionnaire de spiritualité VI. Paris, 1967. 264–265. p.
- 70 Jean Leclercq: Saint Gérard de Csanád et le monachisme. In: Studia Monastica 13. (1971) 13–30. p.; *Uő.*: San Gerardo di Csanád e il monachesimo. In: Venezia e Ungheria nel Rinascimento. Szerk.: Vittore Branca. Firenze, 1973. 3–22. p.
- 71 Guoth Kálmán: A magyarországi latinság helye az egyetemes latinságban. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulója ünnepére. Szerk.: Kumorovitz L. Bernát–Szilágyi Loránd. Bp., 1938. 169–182. p.

másodkézből származik. Evvel együtt Bodor szerint „Szent Gellért korának egyik legműveltebb férfja volt” — művének fő forrása Sevillai Izidor *Etymologiae*ja volt, innen merítette a filozófia felosztására és irányzataira, Porphyriusra, a retorikára, a természettudományokra, az angyalokra és az eretnekekre vonatkozó ismereteit. Állítását Bodor az *Etymologiae* és a *Deliberatio* szövegpárhuzamaival bizonyította.⁷² (Nézetét sokan átvették, köztük az egyháztörténész Hermann Egyed is, aki Sevillai Izidor jelentőségének hangsúlyozásán túl a katényszerű művet a korai skolasztika egyik képviselőjének tartja.)⁷³ Sevillai Izidor mellett elsők között hangsúlyozta Cassiodorus fontosságát Szent Gellért *Deliberatiójában* Leslie W. Jones.⁷⁴ A hazai filológusok közül Pais Dezső a *Deliberatio*ban előforduló *scurrarum debachationibus* kifejezést értelmezte.⁷⁵ A *Deliberatio* részletes filológiai elemzését adta Horváth János *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái* című értekezésében. Kiemelte, hogy a zilált, zavaros, nehezen érthető stílusban előadott nehézkes teológiai fejtegetéseket a liturgikus latin nyomai, görög eredetű szavak, vulgarizmusok és alkalmi szóképzések tarkítják. Gellért felkészültsége az irodalmi stílus tekintetében mindamellert retorikai tanultságról árulkodik: ismeri a stílusfajtákat (*humile genus, medium genus, grandiloquum genus*), amelyek a klasszikus antikvitásból (*Auctor ad Herennium, Cicero Orator* és *De inventionéja*) kora középkori közvetítők révén (Donatus, Sevillai Izidor, Beda Venerabilis) lehettek ismertek Gellért előtt. Ismeri tehát a retorika és a stilisztika szabályait (alkalmazza például a szerénykedés eszközeit), többnyire mégsem él velük. Horváth szerint „végeredményben a retorika műfogásainak ez a visszautasítása maga is retorikai fogás”. A mű közepe táján egy *captatio benevolentiae*t fedez fel, ami arra utal, hogy „Gellért püspök tanult, de egyáltalán nem fegyelmezett író”; latinsága sem mutatja a Karoling reneszánsz latinjának fegyelmezettségét, noha „Gellért nyelvét alaposabb vizsgálat tárgyává még nem tették, pedig nagyon megérdemelné a fáradságot”.⁷⁶ Horváth művének ismertetői közül Galgóczi György Szent Gellért retorikai és stilisztikai ismereteire, valamint a *Deliberatio* vulgarizmusaira vonatkozó észrevételeit emelte ki („legszabálytalanabb latinságú a mieink között”).⁷⁷ Bóta

72 Bodor András: Szent Gellért *Deliberatio*-jának főforrása. In: Századok 77. (1943) 173–227. p.

73 Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. 37. p.

74 Leslie W. Jones: The Influence of Cassiodorus on Mediaeval Culture. In: *Speculum* 20. (1945) 433–442. p.

75 Pais Dezső: Árpád- és Anjou-kori mulattatóink. In: Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára. Szerk.: Szabolcsi Bence–Bartha Dénes. Bp., 1953. 95–110. p.

76 Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp., 1954. 110–115. p.

77 Galgóczi György In: *Magyar Nyelv* 50. (1954) 234–242. p.

László átfogó ismertetése viszont — tükrözve Horváth egész értekezésének arányait — nem a *Deliberatió*t állította középpontba.⁷⁸ A filológiai elemzések sorába illeszkednek még Maróti Egon Terentius magyarországi utóéletével foglalkozó tanulmányai, amennyiben ezek említést tesznek arról, hogy Gellért a *Deliberatió*ban közvetett módon Terentiust is idézi.⁷⁹

Batthyány szövegkiadása óta a *Deliberatio*-filológia legnagyobb lépését Gabriel Silagi kritikai kiadása jelentette. E kiadást az *Untersuchungen* készítette elő, amelyben Silagi (mestere, Bernhard Bischoff irányítása alatt) áttekintést ad a müncheni kódexről, Batthyány kiadásáról és a kutatás állásáról. Ismerteti a *Deliberatio* tartalmát, gondolatmenetét és forrásait — így például kiemeli Szent Jeromost, Cassiodorust, Nagy Szent Gergelyt, Beda Venerabilist és Hrabanus Máurust. Terentius, Lucretius és Porphyrius ismeretét Sevillai Izidor *Etymologiae*jára, Pseudo-Dionysius Areopagita ismeretét Johannes Scotus Eriugena latin fordítására, Maximus Confessor ismeretét Anastasius Bibliothecarius latin fordítására vezeti vissza. A nyelv és stílus kérdésében Silagi visszafogott, mivel az egyetlen fennmaradt kézirat alapján megállapított szöveg csak fenntartásokkal elemezhető — tekintettel a lehetséges másolási hibákra és a néhány olvasati problémára. Ennek ellenére jellemző például a *super* előtag és az *in* fosztóképző sűrű előfordulása, az alapfok és középfok használata azonos jelentésben, a felsőfok gyakorisága (módhatározói értelemben is), továbbá az egyéni szóképzés (sokszor a középkori levélgyjűtemények stílusában). Silagi szintén cáfolja Batthyánynak a *Deliberatio* hungarizmusaira vonatkozó elméletét, végül pedig függelékben nyújt áttekintést Gellért szókincséről, nyelvtanáról, helyesírásáról, idézeteiről, illetve a Batthyánykiadás hibáiról.⁸⁰ Az *Untersuchungen* méltatásában Redl Károly külön kiemelte, hogy Silagi szerint Gellért sem görögül, sem magyarul nem tudott, továbbá megállapította, hogy a kötet „a régóta esedékes új szövegkritikai *Deliberatio*-kiadás számára különösen jól felhasználható lehet.”⁸¹ A Silagi-féle kritikai *Deliberatio*-kiadás 1978-ban jelent meg a *Corpus Christianorum: Continuatio mediaevalis* sorozatban. (Ettől fogva az amúgyis nehezen hozzáférhető Batthyány-féle kiadás helyett általában Silagi kiadását idézte a magyar és a külföldi szakirodalom egyaránt.) Rövid bevezetésében Silagi ismertette a mű tartalmát és nyelvezetét, illetve a

78 Bóta László In: Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 8. (1956) 305–319. p.

79 Maróti Egon: Terentius Magyarországon. In: P. Terenti Afri Phormio. Bp., 1961. 175–231. p.; Uő.: Terenz in Ungarn. In: Altertum 8. (1962) 243–251. p.

80 Gabriel Silagi: Untersuchungen zur 'Deliberatio supra hymnum trium puerorum' des Gerhard von Csanád. München, 1967.

81 Redl Károly In: Irodalomtörténeti Közlemények 72. (1968) 384–386. p.

kódexet és saját kiadási alapelveit. A kritikai apparátusban a *Corpus Christianorum* szövegkiadási gyakorlatának megfelelően rögzítette az olvasati problémákat és feltüntette az általa megállapított szentírási és patrisztikus idézeteket. (Mindebben a Batthyány-kiadás észrevételeit is hasznosította.) Kiadása végén mutatók adnak számot a *Deliberatio*ban szereplő idézetekről, személy- és tárgynevekről.⁸² A Silagi-kiadás méltatása alkalmával Klaniczay Tibor az egymás eredményeit figyelmen kívül hagyó kutatókról szólva megállapította: „kívánatos, hogy a jövőben a Gellért-kutatók között nyíltabb és közvetlenebb eszmecsere alakuljon ki”.⁸³

Batthyány Ignác és Gabriel Silagi szövegkiadása között csaknem két évszázad telt el. A harmadik kiadásra mindössze két évtizedet kellett várni. Karácsonyi Béla és Szegfű László kétnyelvű *Deliberatio*-kiadása hosszas előmunkálatok eredménye. Karácsonyi már a Silagi-féle kiadás megjelenése előtt is sürgette az új szövegkiadást.⁸⁴ Időközben a *Deliberatio* több részletének jegyzetelt fordítása látott napvilágot Karácsonyi és Szegfű tollából.⁸⁵ (Ami a fordításokat illeti, Radu Constantinescu is megjelentetett egy bő válogatást román fordításban — alapos bibliográfiai kiegészítéssel.)⁸⁶ A *Deliberatio*-kiadás előtanulmányai közé sorolható Szegfű Lászlónak az a filológiai igényű munkája is, amelyben kísérletet tett Gellért munkamódszerének és könyvtárának rekonstruálására: szerinte Gellért maga is kivonatokat készített más művek alapján (így kerülhetett például Sevillai Izidor *Etymologiae*jának eretneklistája a *Deliberatio*ba), továbbá feltételezhető, hogy Gellért Itáliából excerptum-gyűjteményeket hozott Magyarországra — ezek képezhették a magánkönyvtárát.⁸⁷ Karácsonyi és Szegfű kétnyelvű szövegkiadása végül 1999-ben látott napvilágot. A korábbi kutatásnak csupán a közmegegyezésein ala-

82 Gerardi Moresenae ecclesiae seu Csanadiensis episcopi *Deliberatio supra hymnum trium puerorum*. In: *Corpus Christianorum: Continuatio mediaevalis*. Vol. 49. Szerk.: Gabriel Silagi. Turnhout, 1978.

83 *Klaniczay Tibor* In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 84. (1980) 544–546. p.

84 *Karácsonyi Béla*: Néhány kronológiai probléma középkori elbeszélő forrásaink szövegében. In: *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. Szerk.: Horváth János–Székely György. Bp., 1974. 213–228. p.

85 *Karácsonyi Béla–Szegfű László*: Szemelvények Gellért *Deliberatio*-jából. In: *Világosság* 17. (1976) 97–99. p.; *A magyar középkor irodalma*. Szerk.: V. Kovács Sándor. Bp., 1984. 615–638, 1141–1145. p.; *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999. 188–212. p.

86 Gerard din Cenad: *Armonia lumii sau tâlmăcire a cîntării celor trei coconi către Isingrim dascălul*. Szerk.: Radu Constantinescu. București, 1984.

87 *Szegfű László*: Néhány XI. századi «liber portabilis» nyomában (Gellért püspök kézikönyvei). In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae: Acta Bibliothecaria* 8. (1979) 3–60. p.

puló (és éppen ezért rövid) előszón túlmenően a latin szöveg kritikai apparátusa a szentírási és patrisztikus idézetek megadásában jobbra Batthyány és Silagi kiadásait követi. Az új kiadás egyik legfőbb erénye, hogy apparátusában külön közli a müncheni kódex marginális glosszáit is — ettől Batthyány és Silagi egyaránt eltekintett. A kiadás mutatói végül a hagyományos módon épülnek fel: szentírási és patrisztikus helyek mutatója, valamint név- és tárgymutató. Karácsonyi és Szegfű külön érdeme az, hogy a szövegkiadás mellett a *Deliberatio* első teljes magyar fordítását is elkészítették.⁸⁸ Szegfű további tanulmányai mindenesetre jelzik, hogy a szövegkiadással a kutatást nem tekinti lezártnak. Külön értekezéseket szentelt annak a kérdésnek, hogy Gellért hogyan utal egyéb műveire a *Deliberatio*ban, illetve annak, hogy filozófiája miként ötvözi az antik filozófusok említését az egyházatyák tekintélyével.⁸⁹

A Gellért-filológiának a *Deliberatio* vizsgálatához szervesen kapcsolódó ága a Gellértnek tulajdonítható prédikációk kutatása. Henri Barré a szövegközlésen túl részletes elemzését adta az általa Szent Gellértnek tulajdonított Mária-*sermók*-nak.⁹⁰ Az ezirányú kutatásoknak Felix Heinzer felfedezése adott lökést, aki egy 14. század eleji kéziratban egy Gellértnek tulajdonítható homília-gyűjtemény záró soraira bukkant (Karlsruhe, Badische Landesbibliothek, St. Peter perg. 23, fol. 113v).⁹¹ A karlsruhei kézirat kodikológiai és paleográfiai leírása Heinzertől,⁹² illetve Vizkelety Andrásról származik.⁹³ A szöveg magyar fordítása és részletes kommentárja Szegfű László munkája.⁹⁴

Végül a kutatásnak arról az irányáról kell szólni, amely Szent Gellért *Deliberatio*ját kifejezetten a középlatin filológia vizsgálódásának tárgyává teszi. Ezt az

88 *Deliberatio Gerardi Moresanae ecclesiae episcopi supra hymnum trium puerorum*. Szerk.: Karácsonyi Béla–Szegfű László. Szeged, 1999. Ismerteti *Sulyok Hedvig* In: *Nuova Corvina* 7. (2000) 8–12. p. és *Nemerkényi Előd* In: *Budapesti Könyvszemle* 12. (2000) 402–405. p.

89 *Szegfű László*: Szent Gellért tervezett vagy elveszett művéről. In: *Ötvenéves a szegedi szlavisztika*. Szerk.: Bibok Károly–Ferincz István–H. Tóth Imre. Szeged, 1999. 165–176. p.; *Uő.*: Gellért püspök filozófiája. In: *Európa és Magyarország Szent István korában*. Szerk.: Kristó Gyula–Makk Ferenc. Szeged, 2000. 387–402. p.

90 *Henri Barré*: L'oeuvre Mariale de Saint Gérard de Csanád. In: *Marianum* 25. (1963) 262–296. p.

91 *Felix Heinzer*: Neucs zu Gerhard von Csanád: die Schlusschrift einer Homiliensammlung. In: *Südost-Forschungen* 41 (1982) 1–7. p.

92 *Felix Heinzer–Gerhard Stamm*: Die Handschriften von St. Peter in Schwarzwald II. Die Pergamenthandschriften. Wiesbaden, 1984. 87–91. p.

93 *Vizkelety András*: Szent Gellért elveszett prédikációiból fennmaradt szöveg. In: *Kódexek a középkori Magyarországon*. Szerk.: Vizkelety András. Bp., 1985. 83. p.

94 *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999. 405–407. p.; *Szegfű László*: Még egyszer Szent Gellért prédikációról. In: *Aetas* 15. (1999) 3. sz. 12–21. p.

irányt jól érzékelteti az, hogy a *Deliberatio* Silagi kiadásában bekerült a magyarországi középkori latinság szótára szóanyagát szolgáltató szövegek közé.⁹⁵ Később Déri Balázs szolgált a Silagi-kiadás kritikájával és a *Deliberatio* egyes kifejezéseinek magyarázatával (például *Spectabile Fescennium*). Megállapította, hogy Gellért szentírási idézeteinek forrása nem a mai Vulgata, hanem az Itala változat; hangsúlyozta továbbá a liturgikus latin és a patrisztikus szövegek hatását.⁹⁶ Déri emellett szintén közzétette a *Deliberatio* egy részletének jegyzetelt magyar fordítását.⁹⁷ Hasonló természetű elemzése során Török József is a „biblikus és liturgikus mikrofilológia” jelentőségét hangsúlyozta; kitért a klasszikus latintól eltérő neologizmusok használatára és figyelmeztetett arra, hogy esetenként Gellért ugyanazt a szentírási szakaszt kétszer kétféle változatban idézi.⁹⁸ A további filológiai elemzés jogosultságát, sőt szükségességét mutatja Franz Brunhölzl középkori latin irodalomtörténete is: a *Deliberatiót* sokkal rövidebben ismerteti, mint például Manitius tette; röviden kitér a mű patrisztikus forrásaira és arra, hogy egyetlen kéziratát talán egy misszionárius vitte a freisingi székesegyházi könyvtárba, ahol a középkorban a 15. századi glosszák megjelenéséig szinte teljes homály borította. „Soviel zu Ungarn” — jegyzi meg Brunhölzl,⁹⁹ noha a *Deliberatio* latinságáról már a modern lexikonok is többet közölnek. Így például Luigi Canetti Gellért-szócikke, amely a biblikus, patrisztikus és antik pogány forrásokon túl említi a *Deliberatio* neologizmusait is.¹⁰⁰ A középlatin filológia szempontjai szerinti kutatás egy új iránya lehet annak módszeres vizsgálata, hogy milyen szerepet játszanak a *Deliberatióban* az antik pogány szerzők és a hét szabad művészet, azaz annak a kérdésnek a felülvizsgálása, hogy valóban az úgynevezett antidialektikus iskola kép-

-
- 95 Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae I. Szerk.: Boronkai Iván. Bp., 1987. xxxvii. p.
- 96 Déri Balázs: A «Tekintetes lakodalmás», az «Isteni nászdal» és a «Nemes ének» — avagy a Szent Gellért-szövegkiadás műhelyéből. In: Annales Universitatis Litterarum et Artium Miskolcensis 1. (1991) 58–67. p.; *Uő.*: Szent Gellért-szövegproblémák. In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Bárdos István–Beke Margit. Esztergom, 1991. 387–389. p.
- 97 Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez: Középkor (1000–1530). Szerk.: Madas Edit. Bp., 1992. 28–29., 559–560. p.
- 98 Török József: Gherardus de Venetis auctor et monachus? (Un clerc médiéval et la Bible). In: Spiritualità e lettere nella cultura italiana e ungherese del basso medioevo. Szerk.: Sante Graciotti–Cesare Vasoli. Firenze, 1995. 203–209. p.; *Uő.*: Szent Gellért alakja és műve. In: Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség Füzetek 23. (1996) 3–12. p.
- 99 Franz Brunhölzl: Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters II. Die Zwischenzeit vom Ausgang des karolingischen Zeitalters bis zur Mitte des elften Jahrhunderts. München, 1992. 488–489. p.
- 100 Luigi Canetti: Gerardo di Csanád. In: Dizionario biografico degli italiani LIII. Roma, 1999. 359–361. p.

viselője volt-e Szent Gellért. Megválaszolásra váró kérdés továbbá az is, hogy a *Deliberatió*ban előforduló idézeteken túlmenően mennyiben hatottak Szent Gellért nyelvére a latin klasszikusok.¹⁰¹ Ezek a kérdések azonban (csakúgy mint a kutatástörténet egyéb kérdései Gellért teológiája és filozófiája, görög műveltsége, az eretnekek említése, a politikatörténeti vonatkozások és a filológiai vizsgálatok tárgykörében) minden esetben elsősorban a szövegkiadások függvényei. Ezért tekinthető a *Deliberatio*-kutatás máig legfontosabb eredményének Batthyány Ignác, Gabriel Silagi, valamint Karácsonyi Béla és Szegfű László szövegkiadása.

¹⁰¹ Nemerikényi Előd: Latin Classics in Medieval Hungary: Problems and Perspectives. In: Tradita et Inventa: Beiträge zur Rezeption der Antike. Szerk.: Manuel Baumbach. Heidelberg, 2000. 37–58. p.

THOROCZKAY GÁBOR

A HARTVIK-LEGENDA A XIX–XX. SZÁZADI TÖRTÉNETÍRÁSBAN¹

A Szent István királyról (1000–1038) szóló harmadik reánk maradt életrajz Könyves Kálmán király idején (1095–1116), legvalószínűbben az 1100 körüli években keletkezett, szerzőjének pedig a talán Németországból hazánkba került Hartvik győri püspököt tekinthetjük. Az bizonyos, hogy e mű elkészítésekor az államalapító király Nagyobbik² és Kisebbik Legendája³ már készen volt, hiszen a hartviki alkotás lényegében ezek összeolvasztása révén jött létre.

A Hartvik-féle munka⁴ előszavából kiderül, hogy azt szerzője Kálmán király parancsára készítette el, aki minden jel szerint egyik korábbi István-életrajzzal sem volt elégedett. Az uralkodói szándék legjobban a legendaíró püspök önálló fogalmazatú szövegeiben érhető tetten, hiszen ezek adhattak választ a könyves király kérdéseire. Hartvik püspök új bevezetőt írt saját munkájához, művében Gézán kívül István anyját is látomásban részesítette fia születése előtt, lengyel vonatkozású részletekben bővelkedő elbeszélést fogalmazott meg a pápa által az államalapító királynak küldött koronáról, foglalkozott a kalocsai érsekség és a székesfehérvári

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Itt szeretnénk köszönetet mondani Gerics József ny. egyetemi tanárnak a munka elkészültéhez nyújtott segítségéért.

² *Emma Bartoniek* (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I–II. Bp., 1937–1938. II. 377–391. p.* (a továbbiakban: SRH, reprint kiadását I. Bp., 1999., *Szovák Kornél* és *Veszprémy László* utószavával; Krónikák, legendák, intelmek 721–799. p. [a továbbiakban: *Szovák – Veszprémy*, 1999.], amelyben az összes, a kiadásban szereplő forrásról rövid ismertetést nyújtanak, felsorolják kézírataikat, hasonmás és nyomtatott kiadásait, modern nyelvi fordításait és az 1937–1938 óta keletkezett szakirodalomról is tájékoztatást adnak). Legújabb magyar fordítását I. Kisdi Klárától, Thoroczkay Gábor bevezetőjével és jegyzetével: Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999. 268–298. p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) (A továbbiakban: ÁKÍF)

³ *Emma Bartoniek* (ed.): SRH II. 392–400. p. Magyar fordítását I. Kisdi Klárától, Thoroczkay Gábor bevezetőjével és jegyzetével: ÁKÍF 299–314. p.

⁴ *Emma Bartoniek* (ed.): SRH II. 401–440. p. Hartvik önálló fogalmazatú részecinek magyar fordítását I. Kisdi Klárától, Thoroczkay Gábor bevezetőjével és jegyzetével: ÁKÍF 315–343. p. Az István-legendákra összefoglalóan I. *Szovák Kornél*: *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta*. In: *Szovák – Veszprémy*, 1999. 771–776. p.

prépostság keletkezésével és kiváltságaival, valamint csodás elemként elhelyezte művében az imádkozó uralkodóval levegőbe emelkedő sátor történetét. E hosszabb betétek mellett néhány rövidebb hozzászólást (mint pl. a jövevényekkel való kedvező bánásmódról tudósító szakaszt), valamint jó néhány kisebb-nagyobb változtatást is megfigyelhetünk a műben igen nagy mértékben felhasznált két korábbi István-legenda szövegén. Mindezek mellett munkája vagy önálló fogalmazásban vagy a *Legenda maior* korunkra nem maradt befejező részének átvételével leírta István király halálát, temetését, sírjának sorsát, az ott történt csodákat, végül pedig szentté avatását.

A történeti kutatás számára napjainkra már nyilvánvalóvá vált, hogy Hartvik lényegében aktuálpolitikai célok érdekében írta meg munkáját. Elsődleges szándéka a Kálmánnal kortárs gregoriánus reformpápa által elvitatott uralkodói egyházkezelési jogok védelme volt, s mindezeket megkísérelte koholt történeteivel Szent István királyra visszavezetni, valamint — éppen védelmükben — a Szentszéktől való származásukat bizonyítani; ezen kívül állást foglalt az első magyar uralkodó isteni kiválasztottságával, a német-római császárral való egyenjogúságával kapcsolatban; végül kísérletet tett a magyar egyházszervezés korai történetének egy új rekonstrukciójára is.

Hartvik főbb írott forrásai a korábbi István-legendákon kívül egy korai magyar krónika (*gesta*), a Pseudo Isidorus-joggyűjtemény egyes szövegei, s bizonyára a VII. Gergely-féle reformmozgalommal szemben álló, császárpárti egyháziak által alkotott hamisítványok, vitairatok némely darabjai lehettek. Feltehetően ismert külföldi hagiográfiai munkákat is, művének Priscianust emlegető előszavából pedig klasszikus műveltségére következtethetünk. A legendaszerző püspök kora egyik legjobb stílusművészeként méltó tagja volt a Kálmán király környezetében kialakuló kulturális elitnek, a történeti és vallási irodalmat művelő egyháziak körének.

A Hartvik-legenda az egész középkor folyamán (s különösen 1201-től)⁵ az államalapító uralkodó hivatalos életrajzának számított, ennek szövegét használták fel a liturgiában és a breviáriumok elkészítésénél is, sőt a XVII. században modernizált szövege alapján hamisították a híres-hírhedt Szilveszter-bullát, amely évszázadokig alapul szolgált a magyar királyok főkegyúri jogának gyakorlásához. Magyarországon mindezekon felül még jogforrás jellege is kimutatható a XIV. századtól kezdve. Szöveghagyományát kilenc, két főbb csoportra osztható kézirat képviseli, ezek közül az Országos Széchényi Könyvtárban, a magyar nemzeti bib-

5 III. Ince pápa bizonyos módosításokkal ekkor hagyta jóvá a legendaszöveget szertartási olvasmányként a kalocsai érseki tartomány részére: *Augustinus Theiner: Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*. I. Romae 1863. 57. p.

liotékában őrzött ún. pesti kódex (XII–XIII. század fordulója)⁶ a hartviki szöveget újból kiegészítette a nagyobbik István-életrajz onnan még hiányzó részeivel.

Jelen tanulmány a következőkben arra tesz kísérletet, hogy főbb vonalaiban összefoglalja a magyar történelem e roppant fontos forrásának XIX–XX. századi kutatástörténetét.

A középkor és korai újkor folyamán liturgikus olvasmányként nagyfokú ismertségre szert tevő Hartvik-*vita* filológiai vizsgálatában az első jelentős, a mai forráskritika eszközeit már teljes mértékben alkalmazó lépéseket a neves német historikus, Wilhelm Wattenbach (1819–1897) tette meg. A *Monumenta Germaniae Historica* hasábjain megjelentetett legendakiadása és bevezető tanulmánya részint összefoglalta az addigi kutatásokat, részint pedig a tudományos közvéleményt évtizedekig befolyásoló nézeteket tett közzé. Így egy korábbi magyar *editio* ötletét bővebben kifejtve az életrajzban csak nevével és egyházzrendi fokozatával megjelölt legendaszerzőt a Sponheim-Ortenburg grófi családból származó Hartvik regensburgi püspökkel (1105–1126) azonosította, akit V. Henrik császár (1106–1125) — s így közvetve az ő segítségét élvező, Könyves Kálmán ellen támadó Álmos herceg — politikájának jelentős támogatójaként tart számon a történeti irodalom.⁷ A Hartvik-féle és a nagyobbik István-legenda később sokat vitatott kapcsolatát tekintve pedig úgy foglalt állást, hogy a Kisebbik Legendánál korábban keletkezett *Vita maior* csonkán maradt ránk, de Hartvik annak elveszett befejező részét is fenntartotta. A neves forráskiadó a mű keletkezését 1106–1114 közé tette, s annak feltételezésével, hogy a Nagyobbik Legenda is Hartvik munkája lehet, egy, a kutatásban még évtizedekig élő gondolatot indított útjára.⁸

A magyar historiográfia az 1870–1880-as évek fordulóját tekinti a módszeres és szakszerű forráskritika hazai megjelenése időpontjának,⁹ amelyre — elsősorban a medievisztika területén — igen nagy hatást gyakorolt a német történetírás. Éppen 1880-ban látott napvilágot Marczali Henriknek (1856–1940), a budapesti tuda-

6 Cod. lat. med. aeui, nr. 17. L. Codices latini medii aeui. Rec. Emma Bartoniek. I. Budapestini 1940. 17–22. p. (Codices manu scripti latini) (A továbbiakban: Bartoniek, 1940.)

7 Személyére l. A. Schmid: Hartwig I., Bischof von Regensburg. In: Lexikon des Mittelalters. München–Zürich, 1977–1998. IV. 1948. col. Az első történetíró, aki a regensburgi főpapban látta a legendaszerzőt, Podhraczký József volt, l. Vita Sancti Stephani Hungariae protoregis auctore Hartvico. Budac 1836.

8 Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. IX. Hannoverae 1854. 222–242. p. (A továbbiakban: MGH. SS.)

9 Benda Kálmán: A magyar történeti forráskiadás múltja. In: A magyar történettudomány kézikönyve. Szerk.: Gazda István. Bp., 1987. 13. p. (Tudománytár)

mánygyetem későbbi nagynevű professzorának az Árpád-kori magyar forrásokat bemutató kézikönyve, amelyet hamarosan német nyelven is megjelentettek. Marczali a Hartvik-legenda szerzőjét és keletkezési idejét Wattenbach alapján határozta meg, de sajátos nézetet fogalmazott meg a három István-életírás egymáshoz való viszonyáról. Szerinte a *Vita Hartviciana* keletkezett először, s mind a Nagyobbik, mind a Kisebbik Legenda ennek kivonataként jött létre. Az általunk ismert hartviki szöveg azonban már egy betoldásokkal terhelt alkotásnak tekinthető. A legendaszerző püspök művének többletinformációit többnyire hiteles, a későbbi legendaszövegekből más és más okokból hiányzó híradásoknak nyilvánította.¹⁰

1881-ben Pécsen a magyarországi történettudomány akkori állapotát és színvonalát tekintve nagyszabású forráskiadvány-sorozat megjelentetése kezdődött meg. A *Fontes Domestici Historiae Hungaricae*-széria kiadását egy személy, a korábban inkább nyelvészettel foglalkozó polihisztor, Mátyás Flórián (M. Florianus) (1818–1904) végezte, aki a szövegeket alapos történeti-filológiai tanulmányok kíséretében tette közzé. A kutató már a Nagyobbik Legenda szövegkiadásának mi-kéntjével fontos állásfoglalást tett a Hartvik-legendával kapcsolatban, hiszen a *Vita maior* szövege a ma ismert összes kéziratban megszakad Szent István végrendekezése közben, míg M. Florianus a hartviki mű záró szakaszával pótolta azt. Mint később kifejtette, erre a két legendában elbeszélte események hasonlósága és a stilisztikai egyezések alapján érezte magát feljogosítva (*ducti cohaerentia rerum narratarum et similitudine stili*). Wattenbach állásfoglalásához igen közel álló nézetét számos szövegmegfelelés felsorolásával próbálta meg alátámasztani.

A szövegkiadó fontos megjegyzéseket tett a hartviki mű szöveghagyományának problematikájával kapcsolatban is. Nem vett tudomást Marczali elképzeléseiről, Hartvik munkáját tekintette a legkésőbb keletkezett István-életrajznak, s annak a mai kutatásban leghitelesebbnek elfogadott kéziratait az utolsó variánsoknak minősítette. A datálásnál pedig a legendaszöveg beható tartalmi elemzése alapján arra a következtetésre jutott, miszerint mind a Nagyobbik, mind pedig a Hartvik-legenda csak a XIII. század elején, ez utóbbi az 1213–1233 közötti időszakban születhetett meg. Mátyás Flórián a korszak „pozitívista” történetfelfogásának szempontjából vizsgálta a legendaszövegeket, azokon elsősorban a történeti hitelességet kérve számon. Számos, a mai kutatás által is elfogadott megállapítást tett (a koronaküldés elbeszélésének vitatható elemeiről, az 1083. évi szentté avatásoknál leírt pápai

10 Marczali Henrik: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Bp., 1880. 16–23. p.; Heinrich Marczali: Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden. Berlin, 1882. 13–21. p.

közreműködés lehetetlenségéről stb.).¹¹ Hartvikot egyébként nemcsak saját műve, hanem a Szent Imre-legenda szerzőjének, vagy legalábbis egyik részlete interpolátorának tekintette.¹²

Mátyás Flórián azon állásfoglalása, amellyel a *Legenda maior* hiányzó részleteit a hartviki műből pótolta, valamint keltezési teóriája hamar heves kritikát váltott ki. A Hartvicus álnéven publikáló recenzens (mi Marczali Henriket sejtjük a pseudonym mögött) bizonyítékokat közölt arról, hogy Hartvik munkáját, elsősorban annak a fehérvári királyi prépostság jogairól beszámoló részleteit¹³ már 1161 előtt ismerték a pápai udvarban.¹⁴

A következő fontos dátum a Hartvik-életrajz kutatásában 1883, amikor Pauler Gyula (1841–1903), az Árpád-kor máig meg nem haladott kétkötetes politikatörténeti monográfiájának szerzője új — a mai kutatásban is leginkább elfogadott — személyben jelölte meg a legenda szerzőjét. Pauler előjáróban vitatta annak lehetőségét, hogy Hartvik külföldi, főként német egyházi személy lehetett, s felfigyelt arra is, hogy Arduin (Arduinus, Harduinus) ivreai örgrófot, a XI. század első éveinek itáliai ellenkirályát a németországi források Hartvigus néven emlegetik. Ez számára bizonyította, hogy az itáliai latinságban a Hartvik nevet Arduin formában használták. Következő lépésben felhívta a figyelmet Gaufredus Malaterrának, a XI–XII. század fordulóján élt szicíliai történetírónak *Historia Sicula* vagy másként *De rebus gestis Rogerii... et Roberti...* című munkájára, ahol híradás olvasható arról, hogy Kálmán király I. Roger szicíliai nagygrófhhoz küldött követségének tagjai Arduin *episcopus Ioviensis* és Tamás ispán voltak.¹⁵ Ugyanezen Arduin mint győri

¹¹ Vita Sanctorum Stephani Regis et Emerici Ducis... In: *Historiae Hungaricae Fontes Domestici*. I. Scriptores, recensuit... disquisitionesque criticae adiecit M. Florianus. Quinquecclesiis 1881. 10–32. p. (*Legenda maior*), 32–70. p., 183–220. p. (Hartvici episcopi Vita sancti Stephani regis) (A továbbiakban: *Fontes Domestici*)

¹² *Fontes Domestici*. I. 234. p. Az Imre-legenda kiadását I. Emma Bartoniek (ed.): SRH II. 449–460. p. Irodalmára I. Szovák Kornél: *Legenda Sancti Emerici ducis*. In: *Szovák – Veszprém*, 1999. 777–779. p.

¹³ SRH II. 418. p.

¹⁴ *Hartvicus*: Vita Sanctorum Stephani Regis et Emerici ducis. (recenzió) In: Századok 15. (1881) 692–702. p.

¹⁵ L. A. Muratori (ed.): *Rerum Italicarum scriptores*. Milano, 1723–1751. V. 599. p.: Alamanus [sic!] autem rex Ungarorum audiens famam Siculorum gloriosi comitis Rogerii, legatos dirigens filiam suam in matrimonium concedi expostulat. Ille vero, quamvis honesti viri, qui ad hoc venerant, essent, tamen illos honeste a se dimittens, de suis etiam, ne fallatur, cum ipsis dirigens remandat, ut si executum quod coeperat, velit, alicuius auctoritatis gradus vel ordinis personas, quibus facilius credatur, ad id confirmandum mittat. Qui anhelus exequi Arduinum Ioviensem episcopum et Thomam comitem idem expostulatum mittit. A *Ioviensis* jelzõt hazai történetírók már korábban is *laurinensis*, azaz „gyõri” formában értelmezték.

püspök egy XVIII. század óta elveszett, 1103. évi oklevél tanúnévsorában is szerepelt.¹⁶

Pauler Gyula szerint a két egymástól független kútfőben elénk kerülő magyar vagy magyarországi főpap lehetett a legenda szerzője, s azt a tényt, hogy önmagát a legenda előszavában Hartvikként nevezte meg, esetleges német eredetével magyarázta. A fenti kútfők egyszersmind bizonyították a *Vita Hartviciana* XI–XII. század fordulójáról való származását is, s kizárták azt a kutatásban már addig is felmerült, s még később is előforduló lehetőséget, hogy a prológusban megjelölt Kálmán király IV. Béla király (1235–1270) tragikus sorsú öccse, Kálmán egykori halicsi uralkodó (1214–1219, 1219–1221, † 1241) lenne, s így a legenda a XIII. század első harmadának terméke volna.¹⁷

Pauler a továbbiakban is több alkalommal foglalkozott a hartviki művel. Egy tanulmányában Mátyás Flórián azon nézetét igazította ki, mely szerint az ún. pesti kódex (amely Hartvik szövegét újra kibővítette a Nagyobbik Legenda ott egyszer már felhasznált információival) lenne az általunk tárgyalt hagiográfiai mű legjobb, legbővebb és legrégebb kézírata. Mátyás Flórián gondolatai közül azt is joggal kérdőjelezte meg, amely szerint a manapság is igen kétes hitelű forrásként értékelt ún. Lengyel–magyar krónika¹⁸ a Hartvik-legenda egyik variánsa volna. Csupán annyit volt hajlandó elismerni, hogy e joggal fércműnek minősített munka fő forrása éppen a szentéletrajz volt. Pauler máig megingathatatlan tétele szerint a legenda eredeti szövegét éppen a nyolc, ún. későbbi kódex tartotta fenn korunkig,¹⁹ s ezek bizonyítják, hogy Hartvik fő forrása a korábban keletkezett két István-vita volt.²⁰

16 *Diplomata Hungariae Antiquissima accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia*. I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131. Edendo operi praefuit Georgius Györffy. Budapestini 1992. 335. p. (118. sz.) (A továbbiakban: DHA): Seraphin archiepiscopus Strigoniensis simultates inter Matheum episcopum Wesprimiensem et Petrum abbatem Sancti Martini de Monte Pannoniae amicissime componit, cui disceptationi intererant Ugolinus Colocensis, Sixtus Varadiensis et Arduinus Geuriensis episcopi. Anno domini MCIII. A csak egy XVIII. századi történeti munkából ismert oklevélkivonatot annak legújabb kiadója nem egy eredeti excerptumának, hanem késci, igaz, hiteles forrásokból merítő kompilációnak tekintti.

17 *Pauler Gyula*: Ki volt Hartvic püspök? In: *Századok* 17. (1883) 803–804. p.

18 *Béla Karácsonyi* (ed.): *Chronica Hungaro-Polonica*. I. (Textus cum varietate lectionum). Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 26. (1969). A műre összefoglalóan I. *Veszprémy László*: *Chronicon Hungaro-Polonicum*. In: *Szovák – Veszprémy*, 1999. 766–768. p.

19 *Emma Bartoniek*: Praefatio. In: SRH II. 365–376. p., különösen 372–375. p. (A továbbiakban: *Bartoniek*, 1938.)

20 *Pauler Gyula*: A Hartvic-legenda és pesti codex. In: *Századok* 17. (1883) 739–749. p. (Németül: *Uő.*: Die Hartwic-Legende und ihr Pester-codex. In: *Ungarische Revue* 5. [1885] 62–72. p.)

Mátyás Flórián főbb nézeteinek azonban heves védelmezője akadt Karácsonyi Jánosnak (1858–1929), a korszak elismert középkor- és egyháztörténészének személyében. Ő a pesti kódex eredeti kézirat mivolta mellett kardoskodott, s ily módon a legendát XIII. század eleji alkotásként értékelte. A *vita* híradásainak értékelésénél is Mátyás Flóriánt követte: például elvetette az 1083. évi szentté avatásoknál a pápai beavatkozás lehetőségét.²¹ Pauler válaszcikkében korábbi álláspontját ismételte meg,²² míg Karácsonyi reakciója több kérdésben elmozdulást jelentett saját korábbi nézeteihez képest. Ebben már elfogadta a Hartvik-legenda XII. század eleji keletkezését, de meglepő módon Hartvik eredeti munkájának a *Vita minor*t követően megszerkesztett Nagyobbik Legendát tekintette (a hartviki mű prologusa is ennek része lett volna eredetileg). A püspök neve alatt fennmaradt, a pesti kódexben található életírást pedig egy székesfehérvári kanonoknak tulajdonította, s az 1170–1180-as évekre datálta, míg a későbbi kódexekben megőrzött szövegváltozatokat — amelyeket a pesti kódexbeli szöveg kivonataiként értékelt — 1201 utánra keltezte. A hartviki bővítmények történeti hitelességét e közleményében is igen kétségesnek tartotta.²³

Paulernek a következő években még egy vitapartnerrel kellett szembeszállnia, hiszen Mátyás Flórián is visszatért a legenda bizonyos részleteinek tárgyalására. Továbbra is vitatta a Pauler által szilárdan állított pápa közreműködését az 1083. évi magyarországi szentté avatásoknál, s Karácsonyihoz hasonlóan ítélte meg a hartviki munka forrásértékét.²⁴ Pauler Karácsonyinak és Mátyás Flóriánnak is külön-külön válaszolva²⁵ lényegében korábbi nézeteit ismételte meg: megkérdőjelezte a pesti kódexen túli Hartvik-kéziratok 1201 utáni keletkezését és az egész mű plágium voltát, s továbbra is ragaszkodott a legendában leírt pápai közreműködés valós mivoltához a kanonizációknál.

Ezekben az években egy osztrák kutató, a czernovitzai, majd grazi egyetem tanára, Raimund Friedrich Kaindl (1866–1930) is behatóan foglalkozott a harmadik Szent István-legendával. Ő mindenképpen a *Legenda maior*t tartotta korábbi alkotásnak, viszont vitatta a Kisebbik Legendát Hartvik általi felhasználását, ezt csak a

21 *Karácsonyi János*: Kik voltak az első érsekek? In: Századok 26. (1892) 23–40., 131–140., 201–212. p., különösen 24–40., 131–140. p.

22 *Pauler Gyula*: A Hartvik-legendáról. In: Századok 26. (1892) 279–295. p.

23 *Karácsonyi János*: A Hartvik-vita sarokpontjai. In: Századok 28. (1894) 1–20., 97–122. p.

24 *Mátyás Flórián*: Szent István király kanonizációja. In: Századok 29. (1895) 218–225., 318–328. p.

25 *Pauler Gyula*: Még egyszer — utoljára? — a Hartvik legendáról. In: Századok 28. (1894) 123–134. p.; *Uő.*: Szent István király kanonizációja. (Válaszul Mátyás Flóriánnak). In: Századok 29. (1895) 354–357. p.

pesti kódex kompilátoráról tartotta elképzelhetőnek. Sajnos az osztrák történész nem volt tájékozott a Pauler és Karácsonyi között akkor már hosszú évek óta zajló polémiával kapcsolatban, s nem vizsgálta a pesti kódexen kívüli nyolc kéziratot sem.²⁶

Karácsonyi utolsó vonatkozó tanulmánya viszont nagymértékben épített Kaindl megállapításaira. Új, s igen bonyolult rendszert állított fel az István-legendák keletkezésrendjének vonatkozásában (Kisebbik Legenda → Nagyobbik Legenda [továbbra is ezt tartotta Hartvik eredeti művének] → a hartviki munka első bővítése [ezt használta fel a Lengyel–magyar krónika] → a Kisebbik Legendát felhasználó pesti kódexbeli variáns [második bővítés] → a többi Hartvik-kézirat). Az első bővítés színhelyének Székesfehérvárt tette meg, időpontjául az 1150–1175 közötti éveket tartva, s annak végrehajtóját egy ottani kanonokban látta. Ez — többek között — a fehérvári egyház kiváltságairól szóló rész szerzője lehetett. A második bővítés helyszínének a pannonhalmi apátságot tekintette, s idejének az 1190 körüli éveket gondolta. Ekkor kerülhettek a legendába — mások mellett — a benccs vonatkozású passzusok.²⁷

Karácsonyi János utolsó állásfoglalása tulajdonképpen egy historiográfiai korszakot zárt le. A későbbi szakirodalom fényében megnyilatkozásai — néhány kivételtől eltekintve — nem igazán bizonyultak maradandónak, a XX. század történetírása jobbra az egyre inkább korlátlan tekintélyre szert tevő Pauler Gyula eredményeire alapozta Hartvikkal és művével kapcsolatos állásfoglalásait. A század első felének történetírása már figyelmet fordított a mű eszmetörténeti vonatkozásaira, újabb kísérletek történtek a szerző személyének meghatározására is, s e korszakban jelent meg a legenda máig mérvadónak tekintett kritikai kiadása is.

Az 1910–1920-as évek Hartvik-kutatásának meghatározó személyisége Erdélyi László (1868–1947) volt, aki kezdetben a pannonhalmi főapátság levéltárosa-ként, majd a kolozsvári és szegedi egyetemek művelődéstörténetet előadó professzoraként folytatott tudományos tevékenységet. Erdélyi a pannonhalmi apátság történetéről szóló munkájában a három legenda időrendjét és a szerző személyének

²⁶ Raimund Friedrich Kaindl: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. I–II. Wien, 1894, 3–23. p. V–VI. Uo., 1898. 21–41. p. A középkori magyar elbeszélő forrásokkal foglalkozó tanulmányosorozat eredetileg az Archiv für österreichische Geschichte 81–91 (1894–1902) évfolyamaiban jelent meg.

²⁷ Karácsonyi János: Hol bővítették ki a Hartvik-legendát először és másodszer? In: Századok 35. (1901) 991–1008. p. Egyébként Karácsonyi bizonyította be a magyar uralkodók főkegyúri jogának alapdokumentumaként kezelt Szilveszter-bulláról, amely szerint II. Szilveszter pápa Istvánnak apostoli jogokat adott, hogy azt Súrüs 1576-ban humanista módon átirít Hartvik-legendája alapján hamisították 1630 körül. A kérdésre összefoglalóan: DHA I. 17–18. p. (1. sz.)

meghatározását tekintve Pauler nézeteihez csatlakozott, s külön is vitatta Karácsonyi azon állítását, amely szerint a pesti kódex Pannonhalmán készült volna.²⁸ Már egyetemi tanárként írta meg sokáig közkézen forgó magyar művelődéstörténeti összefoglalóját, ahol hosszan foglalkozott a három István-életrajzzal is. A *Legenda maior* születését 1083 (1095)–1105, a *Legenda minor* keletkezését pedig 1105 körülre helyezte. A Hartvik-féle munkát pedig a kisebbik életírás és Kálmán halála (1116) közé datálta. Hosszú évtizedek után felelevenítette Mátyás Flórián (s így Wattenbach) nézeteit a Nagyobbik Legenda és a hartviki mű utolsó öt fejezetének viszonyáról. A stílus hasonlóságából, valamint a Nagyobb Legenda Szent László király (1077–1095) halála utánra helyezéséből következtetve ő is jogosnak tartotta azt a feltételezést, amely szerint a *Vita maior* záró részét Hartvik tartotta fenn.²⁹

Erdélyi összefoglalása után újabb tíz év telt el, míg a Hartvik-legendával kapcsolatosan újabb történetírói állásfoglalás született. Varjú Elemér (1873–1944), a budapesti Nemzeti Múzeum egyik vezető tisztviselője, a két világháború közötti magyar művelődéstörténeti kutatások jelentős alakja az 1920-as években a figyelem középpontjába került Ernst-kódex (ma Budapesti Kódex), a Nagyobbik és Kisebbik Legenda legrégebbi, a XII. századból származó kézírata³⁰ faksimile kiadásának utószavában foglalkozott behatóan a Hartvik-életrajz problematikájával.

Varjú szerint Hartvik műve kétségtől kettőtől a két korábbi István-legenda után keletkezett, megírását pedig Kálmán király valószínűleg az addigi életrajzok nem megfelelő mivolta miatt rendelhette el. A Nagyobbik Legenda ugyanis csonkán végződött, míg a Kisebbikből hiányoztak a csodák, s általában az „egyházias karakter”. A fentiekből is világossá válhat, hogy az Ernst-kódex közreadója tagadta Mátyás Flórián és Erdélyi László nézeteit a Nagyobbik Legenda és a Hartvik-féle életrajz záró részével kapcsolatban. A *Legenda maior* létrejöttét 1077–1083 közé keltezve annak a szentté avatás előtt történő létrejöttét, egyfajta előkészítő írásmű jellegét hangsúlyozta. Véleménye szerint a tudományos közvéleménynek el kellett volna fogadnia — már csak a legrégebbi kézirat friss tanúbizonysága alapján is —, hogy a Nagyobbik Legenda „mindig épp oly csonka (vagy épp olyan teljes) volt, mint aminőnek ismerjük”.

Kritika alá vette Pauler szerzőjelöltjét, a XI–XII. század fordulóján élő Arduin-Hartvik győri püspököt is. Szerinte a Gaufredus Malaterránál szereplő *Ioviensis*

²⁸ A Pannonhalmi Főapátság története. Első korszak: a megalapítás és a terjeszkedés kora 996–1243. Szerk.: Erdélyi László. Bp., 1902. 52–54., 59–60., 148. p. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története I.)

²⁹ Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. II. korszak: A keresztény társadalom szervezése. Az Árpád királyok kora 1000–1301. Kolozsvár, 1918. 4–12. p.

³⁰ Bartoniek, 1940. 387–388. p. (431. sz.)

jelző leginkább a *Ianuensis*, azaz „genovai” eltorzulása lehet, s Könyves Kálmán valószínűleg ezen itáliai város főpapját küldhette a szicíliai uralkodóhoz leánykérés céljából. A győri püspököt említő, XVIII. századi oklevélkivonatot pedig szerinte egyenesen Malaterra Muratori-féle kiadásának felhasználásával hamisította az excerptum kiadója. Úgy vélte, hogy 1101–1118 között egyébként is egy György nevű főpap ült a győri püspöki székben.

Varjú már ismerte azt a liturgikus kódexet, amelyet Germain Morin (1861–1946) bencés tudós fedezett fel Zágrábban. Ő az ott szereplő *Chartuirgus* püspököt a Pauler-féle szerzőjelölttel azonosította, valamint a kódex készítését Győrhez kötötte.³¹ Az Ernst-kódex kiadója elutasította ezt a véleményt, s azon régi nézetet elevenítette fel, amely szerint a legendaszerzőt a XI–XII. század fordulójának németországi Hartvik nevű főpapjai között kell keresnünk. Jelöltként számba vette az ilyen nevű magdeburgi érseket (1079–1102), a meissenai püspököt (1108–1118), valamint a már korábban is gyanúba fogott regensburgi püspököt (1106–1125), de végül — egy igen áttételes kapcsolat alapján — a meissenai főpásztorra gondolt. Alternatívaként azt a már Karácsonyi János által is vallott nézetet vetette fel, amely szerint Hartvik egyfajta címzetes vagy térítőpüspök lett volna.

A legenda datálásánál Varjú is figyelembe vette azt a kutatásban már régóta ismertes tényt, hogy a hartviki műnek és a XII. században keletkezett Szent Imre-legendának van egy nagy részben azonos híradást tartalmazó részlete. A Hartvik-legenda ugyanis Imre hercegről szólva így ír: „... az Úr megtestesülésének 1031. esztendejében mulandó életét a mennyeire cserélve a mennyország lakóinak társául szegődött. Még elköltözésének órájában kinyilatkoztatást kapott egy szent életű görög püspök arról, hogy a herceg lelkét angyalok vitték a mennyei palotába”.³²

Az Imre-legenda vonatkozó tudósítása a következőképpen szól: „Úgy gondolom, azt sem kell mellőzni, hogy amikor egyszer urammal, Álmos herceggel Konstantinápolyban időztem, a caesareai egyház egy istenfélő kanonokja, akit a görögök császárához küldtek, elbeszélte, hogy ő azt olvasta Szent Euszébiosz élettörténetében, hogy ugyanabban az órában, amelyikben Szent Imre meghalt, Szent Euszébiosz, a palesztinai Caesarea érseke, amikor a papsággal és a néppel együtt körmenetben vonult, angyalok kellemes hangját hallotta a magasban. Szívét egészen kitérve Pannónia első királyának, Szent István fiának, Szent Imrének a lelkét látta felfelé vitetni... És amikor Szent Euszébiosz ezen a látomáson elcsodálkozott,

31 *Dom Germain Morin: Manuscrits liturgiques hongrois des XIe et XIIe siècles.* In: *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* 6 (1926) 54–67. p., különösen 54–60. p.

32 SRH II. 428. p. Kisdi Klára fordítása: ÁKÍF 331. p.

ugyanebben az órában hallotta felülről, hogy Szent Imre lelke ujjongással vitetett a menybe. Ugyanez a látomás és a kellemes dallam is Szent Euszebiosz imádságára egy esperesnek is megmutatkozott.³³

A két elbeszélés rokonságát nem lehet eltagadni, s kétségkívül döntő szerepet játszik a hartviki munka keletkezésének abszolút és relatív időrendjében. Varjú szerint az Imre-legendából kiderül, hogy azt szerzője az 1109-ben Konstantinápolyban járt Álmos herceg kíséretében hallotta, tehát Hartvik legelőször 1110-ben értesülhetett a vízióról, amely legendája keletkezésének *terminus post quemjét* is meghatározza. A *terminus ante quemet* természetesen Kálmán király 1116. évi elhunytá adja meg. Ez a datálás végleg kizárta a szövegkiadó szerint egy Hartvik nevű győri püspök szerzőségének lehetőségét, hiszen a fenti években — mint már szólt róla — egy György nevű főpap vezette az észak-dunántúli egyházmegyét.

Varjú már elég világosan érzékelt a hartviki mű tendenciáit is, hiszen megírásának egyik célját abban látta, hogy „igazolni akarja, mily alapon kívánják Szt. István utódai a pápa kinevezési jogát maguk gyakorolni”, hiszen ezeket a jogokat éppen Kálmán korában kezdték a Szentszéknél vitatni. A pápai koronaküldés elbeszélését Hartvik önálló — talán külföldről hozott — találmányként értékelte, s a legenda általános forrásértékének tekintetében is igen szkeptikus volt. Úgy vélekedett, hogy valahol külhonban, erős bencés befolyás alatt állították össze a munkát, s számos tévedése közé sorolta — alaposat hibázva — István halálozási dátumának (augusztus 15., Mária menybemenetelének ünnepe) meghatározását is.³⁴

Varjú gondos vizsgálatai alapján foglalt állást szintézisében a korszak vezető középkorkutatója, a később politikai karriert befutó Hóman Bálint (1885–1951). Elfogadta Pauler és Varjú gondolatait a három István-legenda egymáshoz való viszonyáról, Hartvik történeti forrásértékét is igen alacsonyra értékelte, de joggal nyilvánította hitelesnek annak tudósítását István király halálának napjáról. Miután ő Szent László király uralmának utolsó éveire (1091–1092 körülre) helyezte az első magyar történeti mű, az ún. ősgesta keletkezését, nézete szerint Hartvik már ki is aknázhatta annak elbeszélését, hiszen a legendában az István születése előtt

³³ SRH II. 456. Csóka J. Gáspár fordítása: Árpád-kori legendák és intelmek. (Szentek a magyar középkorból I.). Összeáll. és szerk.: Érszegi Géza. Bp., 1999. 59–60. p. (Millenniumi magyar történelem. Források)

³⁴ *Varju Elemér*: *Legendae Sancti Regis Stephani. Szent István király legendái.* (A legrégebb kézirat alapján az Ernst-kodex hasonmásával). Bp., 1928. 57–113. p. Az idézetek: 94., 87., 102. p.

Géza fejedelem hitvesét érő látomás a XIV. századi krónikakompozícióban szereplő Álmos-monda³⁵ krisztianizált változatának tekinthető.³⁶

Hóman tanítványa volt Váczy Péter (1904–1994), a szellemtörténeti irányultságú magyar medievisták egyik legkiválóbb képviselője, kolozsvári, majd budapesti egyetemi tanár, aki 1936-ban tett fontos megállapításokat a Hartvik-legendával kapcsolatban. Főleg azon régi véleményt vitatta, amely a legendában olvasható, II. Szilveszter pápától (999–1003) Szent István királynak adományozott egyházigazgatási jogköröket az apostoli legátusok jogosítványaival azonosította. Szerinte a korai Árpád-kor magyar uralkodói a gregoriánus reformpápák előtt kor európai királyeszményének megfelelően mintegy papi (*quasi sacerdos*) szerepkörben országuk egyházfői is voltak, egyfajta *vicarius Christiként* vezették a rájuk bízott keresztény népet, s legfeljebb a pápa utólagos hozzájárulását igényelték a keresztény vallást és az egyházat érintő rendelkezéseikhez.

Váczy a fentiek értelmében elvetette a korábbi kutatók (különösen Karácsonyi János) azon próbálkozásait,³⁷ amelyek a XI. század néhány alapvető forrását kívánták a legátusi tisztség igazolására felhasználni. A két legismertebb ilyen kútfő István király pannonhalmi alapítólevele,³⁸ valamint II. Orbán pápa (1088–1099) Kálmán királyhoz 1096-ban írott azon levele volt, amelyben örvendezik annak trónra kerülésén, az élete végén a Német–római Birodalom felé forduló Szent László példájával szemben a pápasághoz való hűségre buzdítja, s ennek esetén az államalapító király minden tisztségét és méltóságát (*quicquid honoris, quicquid dignitatis*) megígéri számára.³⁹

A XI. századi magyar királyság történetének monográfusa azt azonban elismeri, hogy a XIII. század folyamán már apostoli követségként értelmezték Magyarországon is a hartviki műben leírt egyházigazgatási kiváltságokat. Hartvik még e folyamat kezdetén áll: már ismerte a *Legenda maior*ban és Kálmán törvényeiben⁴⁰

35 SRH I. 284. Hómannak a kutatást sokáig alapvetően befolyásoló krónikatanulmánya: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. (Forrástanulmány). Bp., 1925. Az Álmos-monda (Emese álmának elbeszélése) datálására: uo. 96. p. Magára a jórészt korábbi szövegeket fenntartó XIV. századi krónikakompozícióra legújabban I. Szovák Kornél: *Chronici Hungarici compositio sacculi XIV.* In: *Szovák – Veszprémy*, 1999. 750–761. p.

36 *Hóman Bálint – (Szekfü Gyula): Magyar történet.* I. Bp., 1935.² 320–322. p.

37 L. pl. *Karácsonyi János: Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla.* (Diplomatikai tanulmány). Bp., 1891. 209–216. p.

38 DHA I. 39–41. p. (5/II. sz.)

39 Uo. 317–318. p. (109. sz.)

40 *Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* (Függelék: a törvények szövege). Bp., 1904. 182. p. (A továbbiakban: *Závodszy*, 1904.)

tetten érhető azon magyar hagyományt, amely az államalapító királyt népe apostolának tekintette. A VII. Gergely-féle pápai reformmozgalom pártján álló legendaíró részletesen tárgyalja a pápa és az általa is a megtért magyarok apostolának tartott István király kapcsolatát, hangsúlyozza a pápai jóváhagyást a magyar egyházszervezés folyamatában. Emellett említi a magyar uralkodónak küldött keresztet, s az a gondolati környezet és kifejezésmód, amelyben a legendaíró mozog, igencsak megegyezik a fentebb említett II. Orbán-level ideológiájával, frazeológiájával is. Hartvik feladata az elmondottak szerint leginkább az lehetett, hogy a Váczy által gregoriánus reformerként értékelt Kálmán király intencióinak megfelelően egyeztesse a hazai apostoltradíciót a Szentszék igényeivel, s az így létrejött gondolati konstrukció vált ama későbbi felfogás alapjává, amely a magyar királyokat pápai legátusoknak tekintette.⁴¹

1937–1938-ban jelent meg két kötetben az Árpád-kori elbeszélő források máig használatos kritikai *editiója*,⁴² amelyben a hagiográfiai jellegű kútfők kiadása többnyire Bartoniek Emmának (1894–1957), az Országos Széchényi Könyvtár kézírattára vezetőjének feladata volt. Ő az István-legendákhoz írt előszóban rövid összefoglalását nyújtotta az életrajzok problematikájának, de figyelmét elsősorban a forráskritikai problémák megoldása kötötte le. Hartvikot magyar származásának tartotta (*Hungarum fuisse*), s művének keletkezését — az Imre-legenda fentebb idézett részletének ismerete alapján⁴³ — 1112–1116 közé tette (míg a *Legenda maiort* 1077–1083, a *Legenda minort* pedig a Nagyobbik és a Hartvik-féle életrajz megszületése közé datálta). Elfogadta Hóman állításait a Szent László-kori gesta és a legenda kapcsolatáról, sőt azt néhány újabb érvel támogatva meg. A legenda-szöveg keletkezésében a Pauler-féle teóriát látta bizonyítottnak, a hartviki többletanyag hitelességének kérdésében pedig Varjúénál pozitívabb állásfoglalást tett (pl. a pápai koronaküldés elbeszélését teljességgel hitelesnek tartotta, a történetben Mieszkó lengyel fejedelemhez kapcsolt cselekedeteket pedig annak utóda, Vitéz Bolesław 1008–1009 táján történt sikertelen diadémkerési kísérletére vezette

41 *Peter von Váczy*: Die erste epoche des ungarischen Königtums. Pécs-Fünfkirchen, 1935. 92–115. p. Kálmán gregoriánus beállítottságára: uo. 116–129. p. Az apostoli legációval kapcsolatos fejezet külön is megjelent: *Uő.*: Stephan der Heilige als päpstlicher Legat. In: Jahrbuch des Graf Klebelsberg Kuno Instituts für ungarische Geschichtsforschung in Wien 4. (1934) 27–41. p.

42 SRH I–II.

43 A Szent Imre-legendával foglalkozva már Bartonicket megelőzve *Madzsar Imre* is Varjú nézetéhez csatlakozott, a görög főpap látomásának leírását e szerző szerint is Hartvik vette át a trónörökös életrajzából. *Madzsar* így legendánkat Álmos bizánci útja és Kálmán halála közé keltezte: Szent Imre herceg legendája. In: Századok 65. (1931) 35–61. p. különösen 42–43. p.

vissza). Bartoniek máig érvényes megállapításokat tett a hartviki mű kódexeiről, megállapítva azok egymáshoz való viszonyát, az *editió*ban pedig pontosan megjegyezte a korábbi szakirodalomban oly sok vitát kiváltó pesti kéziratnak a hartviki szövegben tett újabb bővítéseit.⁴⁴

Az SRH-beli szövegkiadásra egy érdemi kortárs reakciót ismerünk: a már idős Erdélyi László — aki a magyar kutatásban egyedülálló módon a hazai krónikairodalom megindulását csak a XIII. század végén tartotta elképzelhetőnek — a legendában leírt víziót nem a szerinte nem is létező Szent László-féle gestára, hanem bibliai előképre (Dávid király álmára) vezette vissza.⁴⁵

A legdataszerző személyének meghatározásában is új eredmények születtek az 1940-es években. Kniewald Károly (Dragutin) (1889–1979) zágrábi egyetemi tanár 1941-ben megjelent tanulmánya a Germain Morin által már vizsgált zágrábi liturgikus kódexről adott alapos ismertetést, s ez alapjaiban kérdőjelezte meg Varjú vonatkozó kritikai állásfoglalását. Kniewald szerint az *Agenda pontificalis* Magyarország harmadik legrégebbi fennmaradt liturgikus könyve, s Morin álláspontját visszhangozva állította, hogy „Győr számára írták, azalatt míg a 84. fólión az exsultet-ben említett Chartuirgus volt Győr püspöke”. A főpapi széket a szerző könyvben említett templomok és körmeneti útvonalak alapján lehetett azonosítani, Zágrábba kerülését pedig az 1090-es évek elején ott alapított püspöki szék liturgikus művekkel való ellátásával lehetett magyarázni. A mű bizonyos liturgiátörténeti megfontolások miatt biztosan 1100 előtt kellett, hogy keletkezzék, ennél fogva Pauler nézeteit egy másik tudományág bizonyítékai is megerősítették.⁴⁶ A fentiek alapján napjainkban már bizonyosak lehetünk abban, hogy az 1090-es évek során a győri egyházmegye főpásztorát Hartviknak nevezték, s szinte teljes biztonsággal azonosíthatjuk őt a legdataszerzővel.

A Hartvik-legenda volt az egyik „főszereplője” az 1940-es évek legnagyobb visszhangot kiváltó hazai medievisztikai polémiájának, amely lényegében az államalapító uralkodó koronájának eredetéről folyt. Az előzményekhez hozzátartozik, hogy a német történetírás az 1920-as évek végétől alaposan átértékelte a Szent István uralomra kerülése idején a német–római császári trónon ülő III. Ottó (983–1002) személyiségét és politikai céljait.

Korábban a fiatalon elhunyt uralkodóban romantikus és fantaszta személyiséget láttak, s a római birodalom felújítását célzó programját megvalósíthatatlan el-

44 *Bartoniek*, 1938. 365–376. p.

45 *Erdélyi László*: Ötven historikus szentistváni emlékművci. (Sok tisztázott alapvető probléma). Szeged, 1941. 26–30. p.

46 *Kniewald Károly*: Hartwick győri püspök *Agenda Pontificalis*-a. In: *Magyar Könyvszemle* 65. (1941) 1–21. p. Az idézet: 19. p.

képzelésként mutatták be. A birodalom külpolitikájának és magának a császárnak a tényleges irányítóját III. Ottó egykori nevelőjében, a francia származású II. Szilveszter pápában találták meg. Percy Ernest Schramm (1895–1970) és követői viszont tetterős és koncepciózus államférfiként láttatták a birodalom urát, s uralkodását az európai kultúrkört akkor már évszázadok óta meg-megmozgató, az egész középkor történetét meghatározó egyetemes Róma-eszme uralomra kerülésének fontos állomásaként értékelték. Emellett a császárt a fenti ideából táplálkozó, mind a pápasággal, mind a birodalom határain fekvő, a krisztianizáció folyamataiba éppen hogy csak bekapcsolódó Lengyelországgal és Magyarországgal szembeni főhatalomigény energikus képviselőjeként festették le. Schramm nézeteit hazájában sokfelől érte kritika, különösen a Szentszékkal szembeni hatalmi törekvésekre vonatkozó téziseit bírálták, de az 1930-as évek végén — nem teljesen függetlenül az akkori európai politikai körülményektől — jó néhány német középkortörténész (mint pl. Albert Brackmann berlini professzor [1871–1952]) továbbfejlesztette a Schramm-féle modellnek a kelet-európai államokra vonatkozó részét. Brackmann néhány túlzó követője már egyenesen azt fejtegette, hogy az első ezredforduló idején mind a magyar, mind a lengyel uralkodó a császártól nyerte el államfői titulusait és főhatalmi jelvényeit, ezáltal pedig országaik a német-római birodalom integráns részévé váltak, s a két ország vezetői csupán mint az imperátor helytartói tevékenykedtek.⁴⁷

A fenti átértékelésre a magyar történetírás is válaszokat fogalmazott meg. A Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozó jelentős hadtörténész és forráskutató, Tóth Zoltán (1889–1958) 1942-ben jelentette meg az egész kérdéskört feldolgozó, már évekkel korábban elkészített monográfiáját.⁴⁸ Itt nincs terünk a mű egész gondolatmenetének részletes ismertetésére, így csak röviden foglaljuk össze Tóth Zoltán nézeteit.

Véleménye szerint III. Ottó kétségkívül élénk érdeklődést mutatott a birodalma szomszédságában a keresztény monarchia megalakításának küszöbére érkezett népekkel szemben, s mind a lengyel Vitéz Bolesław gnieźnoi hatalomba iktatása, mind a magyar István királyi rangja a császár akarátának volt köszönhető. A magyar államalapító főhatalmi jelvényei — a korona és a csak a Chabannes-i Adémar (Ademarus Cabannensis) XI. századi francia történetírónál említett lándzsa — sem

47 Minderre összefoglalóan: *Deér József*: III. Ottó császár és Magyarország az újabb történetírásban. In: *Századok* 78. (1944) 1–35. p., különösen 1–11. p. (A továbbiakban: *Deér*, 1944.)

48 *Tóth Zoltán*: A Hartvik-legenda kritikájához. (A Szt. Korona eredetkérdése). Bp., 1942. 1–99. p. (A továbbiakban: *Tóth*, 1942.)

a III. Ottóval együttműködő pápától, hanem a császár akaratából kerültek Magyarországra.

E helyen ismertetnünk kell a hitelességében már a korábbi magyar történészek és a korabeli németországi medievisztika által is bírált hartviki koronaküldési elbeszélést, hogy Tóth Zoltán további gondolatmenetét be tudjuk mutatni. Míg a *Legenda maior* még csak az apostoli áldás levelét, a királyi címet, felkenést és koronát említi Istvánnal kapcsolatban,⁴⁹ addig Hartvik művének 9. fejezetében már azt közli, hogy Géza halála után a negyedik évben Aszkrik-Anasztáz az apostolok küszöbéhez utazott az egyházszervezés jóváhagyása és királyi diadém kérése végett. Ekkor már Rómában tartózkodtak hasonló célból Mieszkó lengyel fejedelem követei is. A lengyeleknek szánt koronát egy éjjeli látomás után a pápa Aszkriknak adta át áldással és egy kereszttel együtt, s felhatalmazása alapján az egyház és a hívó nép viszonyát a továbbiakban az apostolnak feltüntetett István király mindkét jogon (*utroque iure*) intézhette.⁵⁰

Tóth Zoltán szerint viszont egyetlen, az eseményekkel kortárs forrás sem szól a magyar államalapítás és az István-féle hatalmi jelvények kapcsán a pápaságról, míg a német befolyás az egész magyar állam- és egyházszervezés folyamatában jól kitapintható. Hartvik igencsak ragaszkodott forrásaihoz (a Nagyobb és Kisebb Legendához, valamint a Tóth szerint is kiaknázott Imre-életíráshoz), s a leghosszabb önálló fogalmazatú betét művében éppen a fenti koronaküldési elbeszélés. Ez viszont teljesen ellentétes Merseburgi Thietmar híres soraival, amelyek köztudottan a császár cselekvő szerepét mutatják a koronaküldés kapcsán.⁵¹

A kutató szerint a magyar államalapítónak is egyfajta „elköteleződést” kellett mutatnia a korabeli császárokkal szemben, s míg a lengyelek már III. Ottó halála után, addig a magyarok csak az Istvánnal sógorságban lévő II. Henrik császár (1002–1024) elhunytá után kerültek összeütközésbe a birodalommal. Ez utóbbi tény Tóth szerint csupán a két dinasztia között szövődött rokon szálak volt közzönheti, hiszen a német politika a kezdetektől egyformán szemlélte a két keleti államalakulatot. Azt lehetetlennek tartotta, hogy István király 1000 táján a császár tudta nélkül szerezzon koronát az akkor még hűbéresküt egyetlen uralkodótól sem követelő pápaságtól, jóllehet az addigi (s tegyük hozzá: a Tóthot nem követő ké-

49 SRH II. 384. p.

50 Uo. 412–414. p.

51 *Robert Holtzmann: Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihrer Korveier Überarbeitung. MGH. Scriptores rerum Germanicarum. Nova Series IX. Berlin, 1935.*² 198. p. (IV. 38. [59.]): Imperatoris predicti gratia et hortatu gener Heinrici, ducis Bawariorum, Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens coronam et benedictionem accepit.

sőbbi) magyar történetírás java része is kimondva-kimondatlanul Hartvikra építve így rekonstruálta a történetet.

Véleménye szerint egy 990-es évekbeli lengyel oklevélkivonat (Dagome *iudex* diplomája) bizonyítéku szolgált a hartviki műben leírt sikertelen lengyel koronakérés hitelességére a már 992-ben meghalt Mieszkó fejedelem részéről, illetve a Szent Péternek való országfelajánlást megtörténtét is kellően alátámasztja. A legendaszerző így — a történeti valóságnak megfelelően — elismerte a lengyelek elsőségét a Szentszéknél, de egy csodás vízió segítségével megmentette a magyar prioritást, de az már nem felel meg a történelmi hitelességnek, hogy mindkét esetben elhallgatta a császár szerepét. Hartvik olyannyira tartott a császári aktus emlékeitől, hogy egy esetben még a Nagyobb Legendában *imperialis excellentie signum*nak nevezett korona jelzőjét is *regalisra* változtatta.⁵²

Úgy vélte, hogy Hartvik vonatkozó elbeszélésének hitelét az is erősen lerontja, hogy a Szentszék világhuralmi törekvéseit hirdető VII. Gergely pápának (1073–1085) Salamon magyar királyhoz (1063–1081) írt egyik 1074. évi levele⁵³ — amelyben a magyar királyságot a római egyház tulajdonának nyilvánította, s az apostolfejedelmek való országfelajánlást Szent Istvánnak tulajdonította — sem tud pápai koronaküldésről, pedig annak tényleges megtörténte esetén bizonyosan hivatkozott volna arra. (A levél viszont tud a csak császári adományból származható lándzsáról.)

Nézete szerint Hartvik koronaküldési elbeszélésének célját az azt követő rövid szakasz világítja meg, ahol az államalapító uralkodó pápai kiváltságból eredő széleskörű egyházigazgatási jogköréről olvashatunk. Ennek igazolására a XI. század elején, a *rex et sacerdos*nak tekintett uralkodók korában még semmi szükség nem volt, annál inkább érthető ez a királyi tevékenységét a gregorianizmus küzdelmei alatt folytató Kálmán korában. Jóllehet a könyves király 1106-ban a guastallai zsinaton lemondott az investitúra jogáról,⁵⁴ Tóth elképzelhetőnek tartotta, hogy az 1110-es években, II. Paschalis pápa (1099–1118) császári fogságba kerülésekor a magyar király érvényesíteni próbálta már veszni látszó egyházfői jogait, amelynek elnyerésével még 1096-ban II. Orbán pápa is hitegette.⁵⁵ A művelt uralkodó a jogvisszaszerzés leghatásosabb módjának éppen azoknak a Szentszéktől való fiktív eredeztetését vélhette, s ekkor írhatta meg Hartvik királyi parancsra munkáját, amely „külsőjében csupa hódolat és elismerés a Szentszék felé, legbensőbb lényegében viszont semmi egyéb, mint burkolt és alattomos támadás VII. Gergely egy-

⁵² SRH II. 384., 415. p.

⁵³ DHA I. 195. p. (68. sz.)

⁵⁴ Uo. 351. p. (128. sz.)

⁵⁵ L. a 39. jegyzetet.

házi reformirányzata ellen”. Álláspontjának összegzésekképpen — a korábbi kutatás kételyeire is utalva — Hartvik munkáját értéktelen forrásnak minősítette az álmalapítás korára.

Tóth Zoltán új szerzőjelöltet is felvonultatott. A legenda írásakor már elaggott (*decrepitus*) Hartvikban külföldit látott, aki már László király udvarában is szerepet játszhatott, s a legendából kiolvasható bencés vonatkozások miatt a rend tagjának tekintett. Mivel az előszóban püspöki rangja mellett nem szerepel egyházmege megjelölése, ezért és fenti kronológiai szempontjai (és az Imre-legenda ismerete) miatt elvetette Pauler Hartvik győri püspökségét preferáló teóriáját (hiszen az 1110-es években már György a jelzett egyház püspöke), s a főpapban egy hazánkba menekült idegen egyházi személyiséget keresett.

Tóth szerint 1085-ben IV. Henrik császár (1056–1105) a mainzi zsinaton az összes pápapárti német főpásztort megfosztotta tisztségétől, s helyükre saját híveit ültette. A menesztett magdeburgi érseknek, a Spanheim grófok családjából származó Hartviknak (1079–1102) az utódját is Hartviknak hívták, s az általa 1072 óta betöltött hersfeldi apáti méltóságból került a kelet-németországi metropólia élére. Az egykori apátnak azonban 1085 júliusi beiktatása után hamarosan távoznia kellett az érseki székből, s 1088-ban elődje is végleg visszakerült a főegyházmegye élére. A leváltott Hartvikról a továbbiakban hallgatnak a németországi kútfők, így az ottani kutatás Hersfeldbe történő visszatérése utáni, 1088–1089-ben bekövetkező halálát feltételezte. Tóth szerint viszont az éppen a német–római birodalom felé forduló Szent László udvarába kerülhetett az egykori ellenérsek. A német forrásokban mindig püspökként emlegetett hersfeldi Hartvik hazánkban valószínűleg a szkizmatikus körülmények között felszentelt püspököket érő különféle szentszéki szankciók miatt nem jutott egyházmegehez. Kálmán egyértelműen pápapártinak minősíthető uralkodási szakaszát pedig az uralkodása alatt mindvégig császárpárti I. Wladysław Herman lengyel fejedelem (1079–1102) udvarában tölthette, ahol a legendában előkerülő, lengyel vonatkozású értesüléseit szerezhette. Mozgalmas élete végén, Magyarországra való visszakerülése után készíthette el a nevét fenntartó legendát.⁵⁶

Tóth Zoltán vitapartnere a Váczy Péterrel egy generációba tartozó Hóman-tátnivány, a később külföldön alkotó Deér József (1905–1972) szegedi, majd budapesti egyetemi tanár volt. Ő még Tóth munkájának megjelenése előtt tette közzé a magyar királyság megalakulásával foglalkozó nagy munkáját, először német nyel-

⁵⁶ A szerzőjelöltre: Tóth, 1942. 100–106, 114–122. p.; *Dietrich Claude: Geschichte des Erzbistums Magdeburg bis in das 12. Jahrhundert. I. Die Geschichte der Erzbischöfe bis auf Ruotger (1124). Köln–Wien, 1972. 357–358. p. (Mitteldeutsche Forschungen 67/1.)*

ven, majd magyarul és olaszul is.⁵⁷ Lényegében Brackmannal és a német történetírás más képviselőivel kívánt polemizálni, de Tóth könyvének megjelenése után már annak téziseit is bírálta művének magyarul napvilágot látott variánsában. Már e munka ismeretében fogalmazta meg egyik utolsó tudományos közleményét Erdélyi László, aki Tóth monográfiájának szinte minden elemével vitába szállt.⁵⁸

Deér valójában Tóth Zoltánhoz hasonlóan elvetette a hartviki koronaküldési elbeszélés hitelességét, de mindenképpen a magyar államalapításban vitt császári szerepvállalás kisebbitésére törekedett (pl. váltig tagadta a magyar uralkodó lánzdzsajelvényének létezését). Hartvik nélkül is igazolhatónak vélte a pápai koronaküldés hagyományának hitelességét, lényegében a Merseburgi Thietmar által emlegetett *benedictio* és a Nagobbik Legendában leírt *benedictio apostolica* azonosságának feltételezésével, s ennek újszerű magyarázatával. Szerinte ez nem csupán „áldás”-t jelentett, hanem a koronázás és a felkenés együttes megjelölésére szolgált, s az uralkodóvá kreálással hordozott azonos értelmet. Úgy vélte, hogy a *benedictio*nak és magának a koronának a küldője nem a császár akarata, hanem a *Constitutum Constantini* alapján álló, magát az uralkodói jogok forrásának tekintő II. Szilveszter pápa volt, akit III. Ottó „kegye és biztatása” is támogattott.

Deér munkájára Tóth Zoltán kemény hangú választ adott 1943-ban,⁵⁹ továbbra is ragaszkodva a császár általi korona- és lánzdzsaadományozás megtörténtehez. A vitát végül Deér József 1944-ben megjelent, korábbi álláspontját nem túl jelentős változtatásokkal fenntartó dolgozata zárta le.⁶⁰ Ez utóbbi írásokban már nem sok szó esett a hitelességét tekintve a korábbiaknál sokkal erősebb bírálatban részesült hartviki munkáról, de lényegében kialakította a hazai középkorkutatásban a szentistváni főhatalmi jelvények eredetéről a mai napig megfigyelhető kétféle álláspontot, a pápai koronaküldést — Hartvikra általában már kevéssé, Deér nézeteire viszont annál inkább építve — elfogadó, valamint a császár által adott lánzdzsá és korona szerepét hangsúlyozó állásfoglalások kettősségét. A Tóth–Deér-vita annyi-

⁵⁷ *Josef Deér*: Die Entstehung des Ungarischen Königtums. In: Archivum Europae Centro-Orientalis 8. (1942) 1–97. p. (Önálló kiadványként: Ostmittleuropäische Bibliothek 38. Bp., 1942.); *Uő.*: A magyar királyság megalakulása. In: A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942. 1–90. p. (külön kötetben is); *Uő.*: La formazione del Regno d'Ungheria. Bp., 1943.

⁵⁸ *Erdélyi László*: Vádak Szent István és Hartvik ellen. In: Győri Szemle 14. (1943) 145–153. p. (Önálló kiadványként: A Győri Szemle Könyvtára 24. Győr, 1943.)

⁵⁹ *Tóth Zoltán*: „Történetkutatásunk mai állása” körül. (A Szent Korona eredetkérdéséhez). Bp., 1943.

⁶⁰ *Deér*, 1944. A polémia jó összefoglalását adja: *Degré Alajos*: Vita a Szentkoronáról. In: Magyar Jogi Szemle 11. (1944) 368–376. p.; *Bogyay Tamás*: Problémák Szent István és koronája körül. In: Új Látóhatár 13. (1970) 105–111. p.

ban mindenképpen meghaladtá vált napjainkra, amennyiben egy 1968-ban megtalált ezüstdenár véglegesen megerősítette István lándzsajelvényének addig csak Ademarus Cabannensis krónikájából (és az 1031-ben keletkezett koronázási palást István-ábrázolásából) kikövetkeztethető létezését. A *lancea regis*nek a császár — és nem a pápa — általi adományozása napjaink hazai medievisztikájában már nem képezi vita tárgyát.⁶¹

Szintén az 1940-es évek elején foglalkozott először a legendával a középkori magyar történetírás és legendairodalom minden darabját újszerűen tárgyaló Carlile Aymer Macartney (1895–1978) oxfordi egyetemi tanár. Ő a *Legenda minor*t tartotta a legkorábban, 1083 után keletkezett István-életrajznak, ezt követhette 1110 táján a *Vita maior*, amely viszont megcsonkult formában jutott korunkra, s nézete szerint végül utoljára íródott Hartvik műve, amely a Nagyobbik Legenda befejező részét is reánk hagyományozta.

Érdekes, Mátyás Flórián, Kaindl és Karácsonyi (kései) nézeteinek részleges felújításaként értékelhető állásfoglalása szerint Hartvik ma ismert legendája bővített kiadása egy olyan szövegnek, amely vagy Hartviké volt (s ekkor egy későbbi, ismeretlen szerző dolgozta ki mai formájában a munkát), vagy Hartvik bővített ki egy korábbi, anonim szerzőségű legendaváltozatot. Az 1112–1116 között létrejött fiktív rövidebb variáns hathatott a Lengyel-magyar krónika hosszabb és (az Ossolinski-kódexben található) rövidebb változatának előképül szolgáló, általa feltételezett lengyel kútfőre, az ős-Ossolinski-kéziratra. Ez a hartviki szerkesztés még nem aknáztá ki a Kisebbik Legendát, s nem szólt sem a kalocsai érsekség kialakulásáról,⁶² sem a Szent Jobbról⁶³ (ellentétben pl. a koronaküldéssel, vagy a fehérvári egyház kiváltságaival). Ezekről csupán a véleménye szerint 1212 tájékán létrejött mai változat beszélt először.

Macartney az Imre-legenda és Hartvik kapcsolatáról mind ekkor, mind később bizonytalanul írt, de végeredményben tagadta annak szükségességét, hogy ezt az 1108 (vagy talán már 1097) után keletkezett művet mindenképpen Hartvik előképének tekintsük, hiszen a vitatott azonos elbeszélésrészletek között kevés az igazi egyezés. A kor vezető kutatóinak (Domanovszky Sándornak, Hómannak, Bartoniéknak) a nézeteivel rendre ellentétes állásfoglalásaival, a magyar krónika- és legendairodalomban talán az indokoltnál több elveszett variánst elképzelő teóriáival Macartney a mai napig nem keltett különösebb figyelmet a hazai középkorkutatás-

61 A lándzsára összefoglalóan: *Kovács László*: A Szent István-i lándzsa. In: Koronák, koronázási jelvények. Szerk.: Bende Livia – Lőrinczy Gábor. Ópusztaszer, 2001. 99–136. p.

62 SRH II. 416–417. p.

63 Uo. 438–439. p.

ban, így Hartvikkal kapcsolatos állásfoglalása sem került be a tudományos köztudatba.⁶⁴

Az 1940-es években több hazai irodalomtörténész és esszéista foglalkozott a magyar középkor kultúrájával, s mindannyian felhívták a figyelmet a Kálmán király korában feltűnően pezsgővé vált hazai irodalmi életre. Kardos Tibor (1908–1973) munkájában a könyves király időszakában íródott kisebbik István-legenda bevezetőjének,⁶⁵ a hartviki életírás prologusának,⁶⁶ valamint Albericusnak a kálmáni I. törvénykönyvhöz írott előszavának⁶⁷ hasonlóságaira figyelt föl, amelyekben mind olvashatunk a szerzők tettetett félelméről az elharapódzó irigység, csekély tehetségük, valamint nyelvhasználatuk hitványsága miatt, s általában hangsúlyozzák a királytól származó kényszert is az írás elkészítésére. Albericus munkája Kálmánt az államalapító István királlyal méri össze, benne annak méltó utódát, munkájának folytatóját láttatja. Mindez Kardos számára egy kritikától sem mentes Kálmán-kori udvari irodalmi életet jelzett, s Szerafin esztergomi érsekben (akihez Albericus a törvényprologust írta), valamint Koppány püspökben (akit a korszak kutatói közül többen a Szent László-kori ősgesta szerzőjének tekintettek) a László-, de különösen a Kálmán-korban megjelenő kulturális elit vezető képviselőit látta.⁶⁸

Az íróként és költőként nagy nevet szerzett Rónay György (1913–1978) 1942-ben hasonló gondolatokat fogalmazott meg. A felsorolt ajánlásokat, előszavakat az írói öntudat megnyilvánulásaiént értékelte. Nézete szerint e művekben az álláságosan őszinte megnyilatkozások éppen a mű értékeire való figyelemfelhívásnak tekinthetők. A *Legenda minor* és a Hartvik-féle mű utalásai a nyelvtudósokra, Priscianusra, valamint stilisztikai-grammatikai fogalmakra szintén a művelődés Kálmán-kori fellendülését jelzik, miként mindhárom munkának a kritikusokra, a hazai művelt mesterekre és Magyarország számtalan bölcsére való hivatkozásai.

⁶⁴ C. A. Macartney: The Hungarian Texts Relating to the Life of St Stephen. Studies on the Early Hungarian Historical Sources 3 [recte 4]. Bp., 1940 [recte 1942]. (Études sur l'Europe Centre Orientale 21a.). (Megjelent még: *Uő.*: Studies on Early Hungarian and Pontic History. Ed. by Lóránt Czigány – László Péter. Aldershot, 1999. 351–374. p. [Variorum Collected Studies Series]). L. még későbbi monografikus feldolgozását: *Uő.*: The Medieval Hungarian Historians. (A Critical and Analytical Guide). Cambridge, 1953. 27–28., 161–171., 173–184. p.

⁶⁵ SRH II. 393–394. p.

⁶⁶ Uo. 401–402. p.

⁶⁷ Závodszy, 1904. 181–183. p.

⁶⁸ Kardos Tibor: Középkori kultúra, középkori költészet. (A magyar irodalom keletkezése). [Bp., 1941.], 49., 59–63. p. (A Magyar Történelmi Társulat könyvei VII.)

Rónay összegzése szerint e kulturális fellendülés a gregoriánus kálmáni udvarban élő egyháziak egyfajta szellemi függetlenedéseként is értékelhető.⁶⁹

A harmadik hasonló megnyilatkozás már a II. világháború után született, a főként középkori tárgyú műfordításairól ismert Geréb László (1905–1962) tollából, aki Kálmán mecénási szerepét hangoztatta, s a fenti írásműveken kívül (amelyek mellé Kardoshoz és Rónayhoz hasonlóan még az Imre-legendát is sorolta) az első magyar történeti munkát (az ősgestát vagy őskronikát) szintén a művelt uralkodó udvarából származtatta.⁷⁰

Az 1940-es évek különösen gazdag évtized volt a Hartvik-legendá kutatásának szempontjából. 1944-ben jelent meg a később fiatalon elhunyt Guoth Kálmán (1912–1949) kolozsvári főlevéltáros nagy tanulmánya a korai középkor magyar uralkodószentjeinek legendáiról, ahol a szerző a magyarországi medievisztikában lényegében először próbálta meg e műveket a nyugat-európai hagiográfiai tárgyú kutatások vizsgálati szempontjai szerint elemezni. Guoth láthatóan még nem ismerte Tóth Zoltán megállapításait, így a hartviki művel kapcsolatos állásfoglalásaiban rendre a korábbi szakirodalommal vitakozott.

Két célja volt a Hartvik-legendá vonatkozásában: egyfelől az addigi, számos kutató által igazolt megállapítások összegzésére, másfelől a legenda többletinformációinak értékelésére és keletkezési idejének újszerű meghatározására törekedett. A mű megíratásának célját éppen a hartviki többletekből vélte meghatározhatónak, s ezek többsége (mint Aszkrik koronakerő útja, vagy Sebestyén érsek története⁷¹) éppen a király egyházkormányzói és püspök-kinevezési jogával álltak kapcsolatban. Guoth szerint Kálmán király éppen a gregoriánus pápaság által vitatott egyházfői jogainak biztosítása érdekében tanulmányozhatta át az addig megírt nagyobbik és kisebbik István-legendát, s mivel azokban kevés támpontot talált az egyházak feletti uralkodói jogok biztosításához, új életrajz megírását parancsolta meg. Az öreg Hartvik püspök vonakodása nem tettetett volt, ő sem a pápával, sem uralkodójával nem kívánt szembekerülni, s ez a hezitálás munkájából is kiérezhető. A főpap „mindkét félnek igazat adott és egyiknek sem”. A tanulmányíró ez utóbbi megállapítását legendabeli passzusokkal kívánta alátámasztani, hiszen példának okáért István „mindkét jogn” bírt egyházkormányzói felhatalmazása mellett éppen a Sebestyén-epizódban hangsúlyosan említik az apostoli szék rendelkezését is, s a legendaszerző nem nyilatkozott világosan arról sem, hogy az egyhá-

69 *Rónay György*: Egyházi irodalom és műveltség Szent Istvántól Kálmán király haláláig. In: *Theologia* 9. (1942) 145–155., 258–264. p., különösen 260–264. p.

70 A magyar középkor költészete. Bev. és ford. Geréb László. [Bp., 1947.] 6–7. p.

71 SRH II. 416–417. p.

zak feletti jogosítványok csak István királyt, avagy utódait is egyformán megillették-e.

A szerzőjelölt tekintetében Varjú Elemérrel szállt vitába, tagadta annak Paulert cáfoló érveit (mint pl. György 1111 előtti győri püspökségét),⁷² s a szerzőt külföldi személynek minősítő állásfoglalását is. Nem ismerte Kniewald értekezését, de felhasználta Germain Morin munkáját a győri *Agenda pontificalis*ról. Összegzése szerint a harmadik István-életrajzot az a Hartvik-Arduin győri püspök írhatta, aki Malaterra történeti munkájában és a főpapi szerkönyvben is név szerint szerepel, korábban pedig a király káplánja lehetett.

A legenda keletkezésének időhatárait számos adat bevonásával kívánta meghatározni: az életrajz elkészítésére vonatkozó parancs 1105-re keltezhető (ekkor keveredett konfliktusba Kálmán király II. Paschalis pápával a kalocsai érsek palliuma kapcsán),⁷³ de 1106-ban a magyar király már Guastallában lemondott a főpapok ki nevezésének jogáról, így a mű megírásának abban az évben nem volt aktualitása. 1111-ben viszont már kétségtelenül György a győri egyházmegye főpapja, s így Hartvik valószínűleg ez év előtt halhatott meg. Az 1105–1111 közötti intervallumot is tovább szűkíthetőnek tekintette, mégpedig az Imre-legendával azonos, már többször szóba került hartviki elbeszélésrészlet alapján. Ezt egy, Álmos herceg útját követő, 1107–1108 körüli szóbeli tudósításból eredeztette. Így Guoth Kálmán szerint a *Legenda Hartviciana* 1107–1108 táján születhetett, de mindenképpen 1111 előtt, tehát a már idős győri püspök csak a királyi parancs után néhány évvel, vonakodva és kétféle álláspontot elfoglalva készíthette el munkáját.⁷⁴

A II. világháború utáni évek-évtizedek tudománypolitikája a magyarországi középkortudományt a legelismertebb, leginkább presztízzsel bíró történeti szakterület helyzetéből — főként a marxista felfogás majdnem kizárólagos befolyása idején, azaz az 1960-as évek elejéig-közepéig — a „megtúrt” tudományszakok közé helyezte, s ez a visszaszorítottság részint a kutatógenerációk egymásra épülésének részleges megszűntében, részint a publikációs lehetőségek beszűkülésében jelentkezett. A Hartvik-legenda kutatásában ez a kétségkívül valós jelenség kevésbé éreztette hatását, a XX. század második felében is maradandó eredmények születtek a harmadik Szent István-életrajz mintáira, forrásaira, tendenciáira vonatkozó kutatások nyomán, további kísérletek történtek a munka keletkezési idejének, ill.

⁷² György győri püspök legelőször az első zobori oklevélben (1111) szerepel: DHA I. 383. p. (138/I. sz.)

⁷³ Uo. 345–346. p. (124. sz.)

⁷⁴ *Guoth Kálmán*: Eszmény és valóság Árpádkori királylegendáinkban. In: Erdélyi Múzeum 49. (1944) 304–347. p., különösen 324–334. p. (Önállóan is megjelent: Erdélyi Tudományos Füzetek 187. Kolozsvár 1944.)

a szerző személyének közelebbi meghatározására, s egy-két korábban már vitákat kiváltó problémát is újból tárgyaltak.

1954-ben jelent meg a magyarországi középlatin filológia jelentős kutatójának, ifj. Horváth Jánosnak (1911–1977) a XI–XIV. századi hazai latin nyelvű forrásokat stílusvizsgálati szempontok alapján tárgyaló monográfiája, s a hazai medievisztikára évtizedekig nagy hatást gyakorló mű több kérdéskör kapcsán is foglalkozott Hartvik munkájával.

Horváthnak is feltűnt a Kálmán király korában megélenkülő hazai irodalmi élet, az ekkor keletkezett, s már említett kútfőkben (Hartvik munkája, István Kisebbik Legendája, Albericus törvényprologusa) megjelenő azonos gondolatok. Véleménye szerint az ezen alkotásokban olvasható szerénykedő formulák, a kritikusoktól való tettetett félelmet hangsúlyozó passzusok valójában az antik eredetű *captatio benevolentiae* elérésére szolgáltak, s a középkori grammatikusoktól és stílustanítóktól jól megtanult, már Cicerónál is megfigyelhető retorikai formulák e művekben is azt célozták, mint e korban Európa-szerte: igényt az író irodalmi törekvéseinek elismertetésére, s munkája művészi színvonalának kifejezésére. Megállapítása szerint Hartviknak ezen kívül célja volt „a mondatok művészi felépítése, a szépen hangzó szavak alkalmas elhelyezése és az egész mű felépítésében, az egyes részek egymásutánjában bizonyos rendnek, *ordónak* a megvalósítása is”.

Meggyőzően helyezte a legendaszerző püspököt (akit Tóth Zoltánhoz hasonlóan külföldről Magyarországra került személynek tartott) kora legjelentősebb hazai írásművészei közé, hiszen rímes prózája szinte hibátlannak minősíthető, s mindazokat a stilisztikai eszközöket is kiválóan alkalmazta, amelyek az effajta prózához illettek. Állást foglalt a legenda keletkezési idejével kapcsolatosan is: az általa 1109–1116 közé datált *Legenda minor*, s az Imre-legendabeli részlet Hartvik általi felhasználásának feltételezésével a munkát az 1110-es évek elejére keltezte. A mű megírásának célját leginkább a király vitatott egyházak feletti jogositványainak igazolásában látta, de úgy vélte, hogy Kálmán király a kisebbik István-életrajz túlzottan realírisra sikerült királyábrázolását is e munka megrendelésével kísérelte meg módosítani.⁷⁵

1961-ben két olyan kutató is foglalkozott a hartviki István-legendával, akik meghatározták a későbbi évtizedeknek a művel kapcsolatos vizsgálódásait. A budapesti tudományegyetemen tanító Gerics József monográfiája a XIV. századi

75 Horváth János: Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp., 1954. 8–9., 34–39., 137., 149–153. p., az idézet: 37. p. A kérdésre l. még Tarnai Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik”. (Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon). Bp., 1984. 17–19., 40. p. (Irodalomtudomány és kritika)

krónikaszerkesztmény egyes korai előképeivel, az ősgestával és a XI–XII. századi folytatásokkal foglalkozva tárgyalta a legenda egyes problémáit.

Állásfoglalása szerint Kálmán király idejében keletkezhetett az 1060-as években íródott magyar ősgesta első folytatása, amely az egymással a főhatalomért hosszú küzdelmet folytató Salamon, Géza és László királyok történetét dolgozhatta fel. Felfigyelt arra, hogy a ma ismert krónikaszövegből a trónharcok és azok résztvevőinek megítélésére vonatkozóan kétféle álláspont rajzolódik ki: az egyik Salamon uralkodását támogatva a megkoronázott király törvényességét, legitimitását hirdeti, míg a másik az unokatestvérük trónjára törő testvérpár, Géza és László alkalmasságával, idoneitásával érvel. Ezek közül az alkalmassági teóriát tartotta a korábbi, Kálmán-kori megfogalmazásnak, s úgy vélte, hogy ezt más tényezők mellett a bizonyosan a XII. század elején keletkezett Hartvik-legenda 24. fejezete is alátámasztja. E helyen, István király szentté avatásának leírásánál a börtönéből szabaduló Salamont nem nevezik királynak, és Lászlónak vele szemben irgalmat (*miser cordia*) és bűnbocsánatot (*indulgentia*) kell gyakorolnia.⁷⁶ A pápai–magyar kapcsolatok XII. század eleji alakulását tárgyalva a hartviki életrajzot a lépteit a Szentszékhez igazító, tetteiben éppen pápai biztatásra Szent Istvánhoz visszanyúló könyves király udvarának termékeként értékelte, s keletkezését ekkor 1111 tájékára helyezte.⁷⁷

Gericus József monográfiájának megjelenésével egy időben Csóka J. Lajos (1904–1980) a pannonhalmi alapítólevél⁷⁸ interpolációját tárgyalva fogalmazott meg új gondolatokat a harmadik István-vitával kapcsolatban. A pannonhalmi főapátság levéltárosa lényegében összhangba próbálta hozni a Pauler-féle, illetve a közleményében feltűnő módon nem is említett Tóth Zoltán nevéhez köthető szerzőjelöltek életútját. Hartvikban Tóthhoz hasonlóan a németországi Hersfeld apátját, majd Magdeburg antigregoriánus érsekét látta, aki 1088 után Magyarországra került. Itt Szent László király a győri püspöki székbe ültette, s mind ő, mind utóda, Kálmán olyan fontos diplomáciai feladatokkal bízta meg mint az Oderisius montecassinói apáthoz írt 1091. évi levél megfogalmazása,⁷⁹ vagy mint a már többször említett szicíliai leánykérő követség. A pannonhalmi alapítólevélnek a kutatás által addig jórészt a XIII. század elejére datált interpolációját is kapcsolatba hozta Hartvikkal. Úgy vélekedett, hogy az egykor Hersfeld tizedszedési jogosítványaiért hosszan küzdő volt apát javasolhatta a pannonhalmi monostor vezetőjének, hogy

⁷⁶ SRH II. 434. p.

⁷⁷ Gericus József: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Bp., 1961. 88–99. p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22.)

⁷⁸ L. a 38. jegyzetet.

⁷⁹ DHA I. 272. p. (91. sz.). A levél megírását fogalmazásbeli hasonlóságok miatt már Tóth Zoltán is a hersfeldi Hartvikhoz kötötte: Tóth, 1942. 105–106., 120. p.

az eredeti alapítólevél meghamisításával és ennek pápai approbációjával védje ki a veszprémi püspöknek az apátság somogyi dézsmaszedése elleni, várható támadásait.

Csóka szerint Hartvik olyan műveket használt fel legendájának írásakor mint Regensburgi Otloh Szent Bonifác-életrajzát, Nagy Szent Gergely pápa Szent Benedek-vitáját, Szent Benedek reguláját, Hersfeldi Lampert évkönyvét, valamint a kisebbik Gellért-legendát,⁸⁰ amelyeknek frazeológiai-stilisztikai hatása — s így Hartvik kezenyoma — a ma ismert pannonhalmi oklevél általa interpolációnak tekintett középső részében is kimutatható. Más, itt nem említett bizonyítékok mellett még azt is megkísérelte kimutatni, hogy a korabeli források (a *Legenda maior*, illetve *minor*, a hartviki mű, majd az interpolált oklevél) bizonyos fejlődést mutatnak Pannonhalmra somogyi tizedjogainak biztosítását célzó érvelésükben,⁸¹ s ez is a két forrás (a harmadik István-életrajz és a ma ismert alapítólevél⁸²) közel egyidejű keletkezését sugallta számára. Így a *Legenda Hartviciana* születését 1100 körülre tette, míg a diploma interpolálását 1101-re, vagy még inkább 1102-re keltezte. További fontos megállapításai között említhetjük, hogy a Hartvik által ismert, fent felsorolt művek hatását más, általa pannonhalmi születésűnek tekintett XII. századi irodalmi munkán is felfedezni vélte, s ebből arra következtetett, hogy Hartvik öregkorában hazájából származó könyveivel együtt az apátságba vonult vissza.

Már csak fenti keltezési teóriájából következően sem kerülhette el az állásfoglalást a legenda datálásának legkényesebb pontjával, az Imre-legendához való viszonytal kapcsolatban. E dolgozatában még érvelés nélkül írta, "hogy Hartvik Szt. István életrajzát nem a Szt. Imre legenda után, nem 1110–1115 körül, hanem annak előtte készítette", s a bizonyítást akkor még kéziratban lévő monográfiájában ígérte.⁸³

Már e Csóka J. Lajos által beígért munka megjelenése előtt alapos tárgyalásban részesült a hartviki munka és az Imre-életírás közötti kapcsolat problematikája. Tóth Saroltának a szegedi egyetemen megvédett disszertációja, amely az Imre-le-

80 Szerzőjét pedig azonosnak tartotta a kisebbik Szent István-legendá pannonhalmi bencés írójával. A kisebbik Gellért-legendára l. Szovák Kornél: *Legenda Sancti Gerhardi episcopi*. In: *Szovák – Veszprém*, 1999. 779–782. p.

81 Hartvik vonatkozó részlete: SRH II. 408–410. p.

82 A pannonhalmi alapítólevélre újabban l. Thoroczky Gábor: Szent István pannonhalmi oklevélének kutatástörténete. In: Szent István és az államalapítás. Szerk.: Veszprémi László. Bp. 2002. 237–263. p. (Nemzet és Emlékezet) (A tanulmánykötetet a továbbiakban l. mint: Szent István és az államalapítás)

83 Csóka J. Lajos: A pannonhalmi alapítólevél interpolálása. In: *Levélári Közlemények* 32. (1961) 83–99. p. Az idézet: 95. p. 47. jegyzet.

genda kérdéskörét tárgyalta minden korábbi szakmunkát meghaladó alapossággal, bő terjedelemben foglalkozott a két legenda viszonyával is.

Az Imre-életrajz ún. II. bevezetésének⁸⁴ forrását Hartvikban látta, s a korábbi nézetekkel szemben ezt tekintette a legenda eredeti, a szöveggel azonos időben született prologusának. Figyelt arra is, hogy az Imre halálával kapcsolatos látomás leírása az általa tárgyalt kútfőben sokkal bőbeszédűbb, szinte önálló fejezetet képez, ellentétben a forrásait rendre bővítő Hartvik művének azonos részletével. Így nézete szerint a víziót az István-életírást elkészítő püspök írhatta le először, s azt ismerve és felhasználva fogalmazhatta meg a látomásról szóló passzusokat az Imre-legenda írója.

E véleményét a két hagiográfiai munka közötti további egyezések kimutatásá-
val is megkísérelte alátámasztani, kifejtve, hogy „mindaz, ami a Hartvik-legendában Imrere vonatkozik, Imre legendájában is megvan olyan módon, hogy szerzőnk a Hartvik-legendában elmondottakra alapozva építi tovább meséjét a maga legendájában — kibővítve saját céljának megfelelő részletekkel”. Ilyennek minősíthető, hogy a későbbi alkotás tanúkat szerepeltet a látomás kapcsán, s egy valós eseményt (Álmos bizánci útja) vegyít össze egy időrendi lehetetlenséggel (Eusebius víziója). Nézetét a filológián túlmutató érvekkel is megtámogatta: a Kálmán-kor második felének legjelentősebb egyházpolitikái kérdése a papi nőtlenség bevezetése volt, erről az Imre-legenda is bőven tanúskodik, míg Hartvik munkája egy szót sem ejt a problémaköréről. Már az Imre-legendát tárgyalva, az ott szereplő, bő elbeszélésű látomást a II. (Szent) Henrik császár életírataiban, ill. Tours-i Szent Márton életrajzában szereplő hasonló víziókkal rokonította. Tóth Saroltának volt mondanivalója a Hartvik-legenda datálásával kapcsolatban is: elfogadva Horváth János azon tételét, hogy a *Legenda minor* áttételesen reflektál Álmos 1109. évi megvakítására, a Kisebbik Legendát felhasználó Hartvik munkájának keletkezését ezen időszak, s a cölibátust már a diakónusszentelés előtt elrendelő ún. II. esztergomi zsinat (1112)⁸⁵ közé helyezte.⁸⁶

1967-ben jelent meg Csóka J. Lajos monográfiája a XI–XIV. századi magyar történeti és hagiográfiai irodalomról, amelyben lényegében a szöveg-összehasonlítás módszerével kívánta bizonyítani a XIII. század közepéig keletkezett magyarországi irodalmi alkotások kizárólagos bencés eredetét, a benedeki regulával és a rendalapító

⁸⁴ SRH II. 449–450. p.

⁸⁵ Závodszy, 1904. 208. p.

⁸⁶ Tóth Sarolta: Magyar és lengyel Imre-legendák. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 11. (1962) 5–6., 9–15., 30–38., 42–43., 47., 56–57. p. Az idézet: 35. p.

életrajzával való szoros összefüggését. A Hartvikkal foglalkozó hosszú fejezet több új megállapítást is tartalmazott az 1961-ben közreadottakhoz képest.

A szerzőjelöltet továbbra is a hersfeldi Hartvikban kereste (itt már hivatkozva Tóth Zoltánra), s még erősebben hangsúlyozta annak szerepét az uralkodása végén a német–római birodalom felé forduló Szent László külpolitikájában, s halálát vagy legalábbis visszavonulását a győri püspökségtől 1103 utánra helyezte. Legendájának elkészítését e helyen 1101–1102-re keltezte. A szerző műveltségében pedig a Karoling-reneszánsz kulturális tradícióit, illetve az udvari környezet meghatározó hatását tartotta fontosnak.

Korábbi megnyilatkozásához képest viszont még jó pár, akkor szóba nem hozott kútfőt is Hartvik forrásaként értékelt: Szent Benedek regulája és Nagy Szent Gergelynek a rendalapítóról szóló életrajza hatását döntőnek vélte, miképpen Regensburgi Otloh Szent Bonifác-vitájának befolyását is. A felhasznált kútfők között szerepeltette még Walafrid Strabo és Sankt Gallen-i Izo Szent Otmár-életrajzát, a szentistváni Intelmeket, a Szent Szórárd és Benedek-, valamint a kisebbik Szent Gellért-legendát, Johannes Canaparius Szent Adalbert-vitáját⁸⁷ és Sulpitius Severus Szent Márton-életírását. A források felhasználásának bizonyítékként kizárólag az egyező vagy hasonló frázisok megléte szolgált.

Csóka is hosszan foglalkozott az általa 1150 körülre datált Imre-legenda és Hartvik kapcsolatával. Tóth Saroltához hasonlóan az István-legendának juttatta az elsőséget, s e művet jelölte meg a Szent Imre-életírás számos helyének forrásaként. A sokat tárgyalt látomásról szóló mondatot Nagy Szent Gergely pápa munkájának azon passzusára vezette vissza, amelyben Szent Benedek látta, amint egy püspök lelkét angyalok viszik az égbe, s víziója ellenőrzésekor bebizonyosodott, hogy látomása tényleg a capuai főpap halálának idejére esett.⁸⁸ Nagy véleménynyel volt Hartvik formaérzékéről, a befejezetlenül maradt *Legenda maior* elbeszélésének ügyes továbbvezetéséről, a *Legenda minor* realiztikus István-ábrázolásának kegyesebb formát adó átfestéséről, azonban a források ellentmondó híradásainak kritikájában, történeteinek (mint pl. Aszkrik-Anasztáz és Sebestyén érsekek históriájának) hitelességét tekintve már kevésbé volt elégedett a legendaszerzővel. Hartvik bencés mivoltát számára az e közegből származó írott kútfőkön kívül még az általa Pannónhalmáról származtatott szóbeli információk is megerősíteni látszottak.

87 Már korábban is feltételezték, hogy az Istvánról szóló hagiográfiai művek lényegében egy napjainkra már elveszett, Magyarországon keletkezett Szent Adalbert-legendán alapulnak: Rudolf Holinka: Vita S. Stephani regis. In: Zbornik Matice slovenskej 16–17. (1938–1939) 182–202. p.

88 Vita et miracula Venerabilis Benedicti. In: U. Moricca (ed.): Gregorii Magni Dialogi. II. Roma, 1924. 129., 130., 132. p.

Csóka is felfigyelt arra a tényre, amit már a múlt századi Hartvik-kutatás is észrevett.⁸⁹ a szerző sorban kiigazította két forrásának, István nagyobbik és kisebbik legendájának azon megjelöléseit, amelyek Géza fejedelmet és a még meg nem koronázott Istvánt királyként (*rex*) említik, őket a királyi (*regalis*) jelzővel jellemzik, avagy az általuk uralt területtel kapcsolatban a királyság (*regnum*) megjelölést használják. A legendaszerző püspök e helyeken általában a *dux*, *ducalis*, *ducatus* frázisokat alkalmazta. A monográfia szerzője a jelenséget azzal magyarázta, hogy Hartvik kora felfogásának megfelelően csak azt tekintette magyar uralkodónak, akit az államalapító királynak küldött pápai koronával megkoronáztak. Úgy vélte, hogy a püspökíró ezt a felfogását ahistorikusan a X–XI. századra is visszavetítette, hiszen már a koronaküldési elbeszélésben is *corona regiát* kérnek Istvánnak,⁹⁰ sőt Géza hitvesének álmában is azt a felfogást hirdette, hogy születendő fia lesz az, akinek nemzetségéből elsőként jár a korona és a királyság.⁹¹ Hartvik így a „Szentkorona-tan” előfutárának volt minősíthető. A királyi hatalom, a királyság birtoklását a koronától, a megkoronázás tényétől függővé tevő álláspontot — itt Gerics Józseffel vitatkozva — lényegében a XI. században ható, éppen Salamon, valamint a hercegek viszonyát idoneista szempontból megítélő felfogás Kálmán-kori, az Álmos-viszály miatt megfogalmazott ellentéziseként kezelte.

Másik „közjogi” tárgyú észrevételét is a pápai koronaküldés kapcsán fogalmazta meg Csóka. Megfigyelése szerint az antiregóriánus érzelmű író arra törekedett, hogy a magyar királyok egyházak feletti jogosítványait különleges pápai meghatalmazásra vezesse vissza. A legenda azon megszővegezését, miszerint Aszkrik apát az apostoli áldással, valamint *cum corona et cruce* tért vissza Rómából,⁹² a későbbi „apostoli királyság” egyházjogi fikciója alapjaként és forrásaként értékelte.⁹³

Csóka monográfiáját többen ismertették, s az elkövetkező évtizedben számosan foglalkoztak egyes megállapításaival, de tételeinek jelentős részét — éppen vitatható szövegösszehasonlítási módszere, túlhajtott bencés irányultsága miatt, valamint a hazai udvari és kancelláriai irodalmi élet tagadása okán — mára már elve-

⁸⁹ L. pl. *Mátyás Flórián*: *Fontes Domestici* I. 214. p.

⁹⁰ SRH II. 413. p.

⁹¹ Uo. 406. p.: ... cui primo in hac gente corona debetur et regnum.

⁹² Uo. 414. p.

⁹³ *Csóka J. Lajos*: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Bp., 1967. 154–199., 214–217., 420–425. p. (Irodalomtörténeti Könyvtár 20.) (a továbbiakban: *Csóka*, 1967.) Rövidebben: *Uő.*: Hartvik von Hersfeld. (Ein Benediktiner-Diplomat im XI. Jh.). In: *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner-Ordens und seiner Zweige* 77. (1966) 93–101. p.; *Uő.*: Szent Benedek fiainak világtörténete. Bp., é. n. [1971] I. 129–135. p.; *Uő.*: *Geschichte des Benediktinischen Mönchtums in Ungarns*. München, 1980. 129–135. p. (*Studia Hungarica* 11.)

tette a kutatás.⁹⁴ E bírálatok Hartvikkal kapcsolatos részleteire még visszatérünk, itt Boronkai Iván (1933–1995) recenzióját említhetjük, aki éppen a harmadik István-legendai kapcsán vitatta a monográfia egyes gondolatait. Megkérdőjelezte az Oderisiusnak küldött levél hartviki szerzőségét (éppen a sztereotip fordulatok azonosága miatt), s nem látta bizonyítottnak az Imre-legendabeli vízió kapcsán Hartvik elsőségét sem. Érvélese szerint „könnyen elképzelhető ugyanis, hogy az Imre-legenda írója maga alkotta elbeszélésének csodás részletét, súlyosbítva egy kronológiai melléfogással is”. Véleménye szerint Hartvik volt az, aki egymondatos közléssé mérsékelte ezt a valóságalelemek híján lévő látomást, könnyen lehetséges, hogy éppen a Csóka által megjelölt Szent Benedek-*vita* segítségével. Azzal a megállapítással is polemizált, miszerint a *Legenda S. Emerici* későbbi keletkezése éppen Hartvik más helyeken való kiaknázásával is igazolható, hiszen az átvételek többsége már a Nagyobbik Legendában is szerepel.⁹⁵

Még 1964-ben jelent meg az akkor már a svájci Bern egyetemen tanító Deér József tanulmánya a középkori uralkodók pápai követségre vonatkozó igényéről, s e munkájában a professzor számos megállapítást tett a hartviki művel kapcsolatban is. Hosszan tárgyalta a II. Orbán pápa által 1098-ban I. Roger szicíliai nagygrófnak adott kiváltságot, amely szerint az országában apostoli vicelegátusi jogokat nyert, s uralmi területét a pápaság mentesítette a szentszéki követek látogatásától is. Arra is felfigyelt, hogy a XII. században több történeti munka és politikai-ideológiai írás-mű is hangsúlyozta Magyarország és Szicília uralkodóinak széleskörű egyházigazgatási jogkörét, s ennek az egyezésnek a magyarázatát a két ország közötti közvetlen kapcsolatban látta. Hosszan foglalkozott a szigetország és hazánk XI–XII. századi diplomáciai érintkezéseivel, s megállapítása szerint mindkét ország elitje pápai követi jogokat tulajdonított saját uralkodójának.

A Hartvik-legendára rátérve leszögezte, hogy az egy római követség eredményének tekintette a magyar királyság megalakulását, a művelt, gregoriánus szellemű Kálmán király azonban saját, a gergelyi reformok által elvitatott egyházfői jogait is biztosítani kívánta a pápaság számára is megfelelő módon. A koronaküldés elbeszélésében a legendaszerző Szent István királynak koronát adatott a királyság, egy előviteli keresztet pedig az apostolság jelvényeként.⁹⁶ Ez utóbbit a térítés-

94 L. pl. *Kristó Gyula*: Megjegyzések középkori historiográfiánkhoz. In: Századok 102. (1968) 610–613. p.

95 *Boronkai Iván*: Csóka. J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. (ismertetés) In: Irodalomtörténeti Közlemények 72. (1968) 97–103. p. Az idézet: 99. p.

96 L. a 92. jegyzetet.

ben vitt szerepéért juttatta az államalapító uralkodónak, s ezzel Hartvik István király tulajdonképpen a pogányokhoz küldött legátusok (*legatus ad gentes*) szerepkörébe helyezte. A pápai követségek valójában a térítő tevékenységből fejlődtek ki, ezt Deér szerint a pápai udvar még a XII. században is számon tartotta. A harmadik István-életrajzt e munkájában ő is II. Orbán 1096. évi levelére adott válaszként értékelte, s Hartvik legációs teóriája szerinte a pápa azon sürgetésére felelt, amellyel ő István király *honorjait és dignitasait* tudakolta.⁹⁷ A legenda e részletei szolgáltak igazolásul a XII. századi magyar uralkodók egyházfői igényeihez, de III. Ince pápa érzekelte a hartviki alkotás azon célját, hogy a magyar uralkodónak pápai követi méltóságot tulajdonítson, s kiemelt bizonyos szövegeket a hagiográfiai műből.⁹⁸ Mindezek ellenére a magyar uralkodó még 1238-ban is legátusi mi voltának elismerését követelte a Szentszéktől.⁹⁹

Hartvikot Deér is német eredetűnek gondolta, s Guoth Kálmán érveléséhez igen hasonló módon, Pauler, Germain Morin és Kniewald Károly kutatásaira hivatkozva, azokat megerősítve a XI–XII. század fordulójának győri püspökeként határozta meg személyét, aki azonos lehet a Gaufredus Malaterránál említett *Arduinus episcopus Ioviensisszel*. Vitatta viszont régi szakmai ellenlábasa, Tóth Zoltán feltevéseit a hersfeldi–magdeburgi Hartvik hazánkba kerüléséről (Csóka 1961-es tanulmányát még nem ismerte), egy német szakmunkára hivatkozva úgy vélte, hogy ez a Hartvik még 1090-ben elhunyt.¹⁰⁰

A fentiek alapján kézenfekvő volt azt feltételezni, hogy az 1097-ben Szicíliában járt legendaíró főpap értesült a normann nagygróf legációs igényéről, amelyet már a következő évben elismert a nehéz helyzetében a neki való engedelmességet engedményekkel biztosítani kényszerülő II. Orbán pápa. Hartvik I. Rogerhez hasonló módon érvelt az István-életrajzban: a pápai kedvezmény olyan fejedelmet ér, aki serényen buzgólkodott egyháza érdekében és a hitetlenek ellen is győztes harcot folytatott. A püspök a szigetországból való visszatérése után röviddel elkészíthette életrajzát, hiszen Albericus törvényprológusában¹⁰¹ már *vir apostolicusként* szerepelt az államalapító király.¹⁰²

⁹⁷ L. a 39. jegyzetet.

⁹⁸ L. az 5. jegyzetet.

⁹⁹ *Szentpétery Imre–Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II/4. Bp., 1923–1987. 642. sz.*

¹⁰⁰ *Georg Meyer von Knonau: Jahrbücher der deutschen Geschichte unter Heinrich IV. und V. Leipzig, 1907. 296. p.*

¹⁰¹ *Závodszy, 1904., 182. p.*

¹⁰² *Josef Deér: Der Anspruch der Herrscher der 12. Jahrhunderts auf die apostolische Legation. In: Archivum Historiae Pontificiae 2. (1964) 117–186. p. (Megjelent még: Byzanz und das*

Deér József 1966-ban megjelent híres Szent Korona-monográfiájában is kitért a Hartvik-legendával kapcsolatos problémákra. E művében (miként már 1964-ben is) anakronizmusnak minősítette a pápa általi, a császár megkerülésével történő koronaküldést Szent István korában, hiszen az első, a pápa által önállóan végrehajtott ilyen cselekedetről csak 1075-ből van adatunk, VII. Gergely pápasága idejéből. Úgy vélte, hogy Hartvik lényegében a királyi méltóság Rómából való származtatásának gondolatát is II. Orbán többször említett leveléből vette,¹⁰³ de magát a koronaküldés ötletét, s az abban leírt párhuzamos lengyel akció ideáját Damiáni Szent Péter (†1072) *Vita Romualdi* című alkotásából meríthette, ahol Vitéz Bolesław II. Henrik német uralkodó által megakadályozott szentszéki diadémkéréséről olvashatunk.¹⁰⁴ A pápai igényekhez messzemenően alkalmazkodó legenda-szerző ezzel a fiktív történettel lényegében II. Orbán teóriáját fejlesztette tovább: a pápától eredő jogok mellé egy konkrét tárgy is került.¹⁰⁵

Az 1960-as évek végén foglalkozott először a Hartvik-legendával Györffy György (1917–2000), a honfoglalás- és Árpád-kor tekintélyes kutatója. Az első magyarországi érsekekkel kapcsolatos írásában 1110 körülre keltezte a legenda születését, az 1108-ban Konstantinápolyban megszerzett értesülés (Eusebius-vízió), valamint György 1111. évi győri püspöksége által behatárolt időszakra. Hartviknak az első érsekekről (Aszkrík-Anasztázról, illetve Sebestyénről) való híreit hiteles információknak tekintette.¹⁰⁶ Egy másik írásában pedig még elvetette Deér teóriáját a magyarországi apostolkultusz szicíliai eredetéről.¹⁰⁷ Másfél évtizeddel később már nem volt ezzel ennyire elutasító, több mindent elfogadott Deér József elképzeléseiből: így a szerinte szicíliai eredetű apostoli legációról is lemondott Kálmán 1106-ban

abendländische Herrschertum. [Ausgewählte Aufsätze von Josef Deér]. Hrsg. v. Peter Classen. Sigmaringen, 1977. 439–494. p. [Vorträge und Forschungen XXI.], a Hartvikra von. részek: 467–480. p.)

103 DHA I. 318. p. (109. sz.): Reminiscat nunc strenuitas tua religiosi principis Stephani, qui generis tui primus a sancta Romana et apostolica ecclesia fidei religionem suscepit et regalium dignitatis iura promeruit.

104 MGH. SS. IV. 852. p.

105 *Josef Deér: Die heilige Krone Ungarns.* Wien, 1966. 196–201. p. (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften 91.)

106 *Györffy György: A magyar egyházzervezés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján.* In: A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei 18. (1969) 199–225. p., különösen 224–225. p. (Németül: *Uő.*: Zu den Anfängen der ungarischen Kirchenorganisation auf Grund neuer quellenkritischen Ergebnisse. In: *Archivum Historiae Pontificiae* 7. [1969] 79–113. p.)

107 *Györffy György: Becket Tamás és Magyarország.* In: *Filológiai Közönlöny* 16. (1970) 153–158. p., különösen 154. p. 4. jegyzet. (Angolul: *Uő.*: Thomas à Becket and Hungary. In: *Hungarian Studies in English* 4. [1969] 45–52. p.)

Guastallában, Hartvik 1100 körül írta meg munkáját, s nem lehet azonos az egykori hersfeldi apáttal, majd magdeburgi érsekkel. A legenda megírásának célját István szentségének elismertetésében jelölte meg. Csóka nézeteivel rokon elképzelést fogalmazott meg, amikor a legendaszerzőt tekintette a magyar királyság jelképeinek megalapozójaként: a hartviki apostoli kereszt a kettős kereszt, míg Szilveszter pápa koronájáról szóló elbeszélése a Szentkorona-eszme előfutára volt.¹⁰⁸

1974-ben írt először a Hartvik-legenda problematikájával kapcsolatosan Kristó Gyula, a szegedi tudományegyetem későbbi professzora. Ő a magyar krónikában olvasható, Gerics József által vizsgált legitimista és idoneista állásfoglalások abszolút és relatív időrendjével kapcsolatban fogalmazott meg új gondolatokat. Véleménye szerint éppen Hartvik a bizonyítéka annak, hogy Kálmán udvarában a legitimizmus (s nem a Gerics által elképzelt idoneizmus) volt a meghatározó eszmei áramlat, hiszen a legendában csak a megkoronázott személy számít királynak (miként azt Csóka kifejtette). Kálmánnak pedig éppen Álmos, ill. a herceget támogató német udvar ellenében ezt a gondolatot kellett tükröztetnie az udvarában készülő írásművekben. De nem csak ez az ideológia figyelhető meg a könyves király környezetében keletkezett alkotásokban, hanem a kereszténység gyámolítójaként feltűnethető királyok (Szent László, I. Géza és I. Béla) elismerése is. Mindezeket túl a legitim elv miatt I. András és Salamon országglását sem ábrázolhatták teljesen sötét színekkel. A fenti eszmék jelentkezését a legenda 24. fejezetének elemzésével igazolta. Hartvik hatását (*cui corona debetur et regnum*) Csókához hasonlóan¹⁰⁹ a szerinte XIII. század eleji keletkezésű, az alkalmassági tant hangsúlyozó, de a törvényességi elvet is tükröző 120. krónikafejezetben (*Regnum vero et corona tibi tradetur a domino*) is tetten érte.¹¹⁰

Csóka (s így Kristó) gondolatait Gerics József vitatta egy írásában. Úgy gondolta, hogy a Hartvik-legenda és a *Legenda maior* között nem található olyan nagy különbség a *rex*, *regnum* és *corona* fogalmak használata tekintetében. Hartvik éppen hogy szűkíti a *regnum* kifejezés értelmét, amikor nem veszi át forrásának a *rex*től elvonatkoztatott jelentésű „ország”-ként való használatát. „A királyság értelmű *regnum* a legenda maiorban is a koronázással és a felkenéssel áll szoros kapcsolatban”. Később publikált eredményeit vetítette előre, amikor Hartvik újításának a pápai koronakerés és egyházszervezési engedély elbeszélését tartotta. A fentiek ér-

108 Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: Székely György. Szerk.: Bartha Antal. Bp., 1984. 953., 1005–1006., 1677. p. (Magyarország története tíz kötetben I/1–2.) (A von. rész Györfly György munkája)

109 Csóka, 1967. 422–423., 557–558. p.

110 Kristó Gyula: Legitimitás és idoneitás. (Adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz). In: Századok 108. (1974) 585–621. p., különösen 591–596., 609–611., 614. p.

telmében nem tartotta szükségesnek a 120. krónikafejezet *regnum et corona*-motívumának feltétlenül a Hartvik-legendából való származtatását, hiszen a fogalmak e „közhelyszerű” kapcsolatát már a nagyobbik István-legenda is tartalmazta.¹¹¹

1976-ban látott napvilágot német nyelven a három István-legenda egy akkor induló színvonalas könyvsorozat (*Ungarns Geschichtsschreiber*) keretein belül. A szentéletrajzokat Bogyay Tamás (1910–1995) jeles művészettörténész és medievista gondozta. A nagyobbik legendával kapcsolatban egy régóta nem visszhangzott gondolatot vetett fel, amikor úgy vélte, hogy Hartvik még egy teljes, a 16. caputon túl is folytatódó változatát használhatta. A hartviki művel kapcsolatosan Deér és Csóka állásfoglalásait követte: a *vita* válasz volt II. Orbán levelére, így 1100 körül keletkezhetett, s az Imre-legenda használta fel az István-életírást, nem pedig fordítva.¹¹²

1979-ben Mezey László (1918–1984), a II. világháború utáni középkori művelődéstörténeti kutatások egyik vezéralakja foglalkozott később sokat vitatott monográfiájában a legenda praefatiójával. Figyelmét elsősorban a Priscianus késő ókori grammatikust emlegető sorok keltették fel,¹¹³ ahol Hartvik püspök arra kéri Kálmán királyt, hogy a szövegben esetleg előforduló rossz hangzású kifejezések elhelyezése (*male sonantium positio dictionum*) vagy a zavaros elrendezés szabálytalansága (*confusi ordinis enormitas*) miatt bocsásson meg neki, s vegye oltalmába. A mű színvonalát tekintve felesleges, álszerény megjegyzés Mezey véleménye szerint Priscianus több munkája közül a görög mintát követő retorikai kézikönyv, a *Praeexercitamina* ismeretére vall, s a kor felfogása szerint történeti elbeszélést (*narratio historica*) író Hartvik az első kifejezésben a szörendi, míg a másodikban a mondattani hibák esetleges elkövetésére utalhatott.¹¹⁴

Az 1980-as évek elején jelentek meg Gerics Józsefnek, a budapesti tudományegyetem magyar középkortörténetet előadó, akkor kinevezett professzorának a

111 Gerics József: Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatai. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk.: Horváth János – Székely György. Bp., 1974. 113–136. p., különösen 131–135. p., az idézet: 134. p. (Memoria Sacculorum Hungariae I.) (Megjelent még: *Uő.*: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp., 1995. 185–208. p. [METEM-könyvek 9.] [A továbbiakban: *Gerics*, 1995.], németül: *Uő.*: Textbezüge zwischen den ungarischen Chroniken und der Sankt-Ladislaus-Legende. In: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 19. [1973] 273–304. p.)

112 Thomas von Bogyay: Stephanslegenden. (Vorbemerkungen). In: Die heiligen Könige. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Thomas von Bogyay – János Bak – Gabriel Silagi. Graz – Wien – Köln, 1976. 26–28. p. (Ungarns Geschichtsschreiber I.)

113 SRH II. 402. p.

114 Mezey László: Deákiség és Európa. (Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata). Bp., 1979. 107–109. p.

Szent István-legendák mintáival, forrásaival, valamint eszmei környezetével foglalkozó nagy hatású tanulmányai. Elsőként az általa is az 1070–1080-as évek fordulójára datált *Legenda maior* foglalkozott, amelyről megállapította, hogy a korszak meghatározó ideológiai küzdelmeivel kapcsolatosan is tartalmaz burkolt megnyilvánulásokat. Az Istvánnak Krisztus anyja által való királlyá tételét hangsúlyozó passzusban, az országot Szűz Mária örökségként való beállításban, ill. az Istenanyának az 1030. évi német–magyar háborúban betöltött védelmezői szerepéről kiemelő sorokban a VII. Gergely-féle pápaságnak a magyar királyságot Szent Péter tulajdonának tartó állásfoglalását próbálták elhárítani. A legenda ezenkívül Istvánnak mint apostolnak az emlegetésével, Adalbert térítő szerepének hangsúlyozásával, valamint a gyermek István keresztény nevelésének kiemelésével, koronájának „császári” jelvényként való szerepeltetésével az ország önállóságát, államfőjének a német–római birodalom urával való egyenrangúságát is hangsúlyozta.¹¹⁵ Ugyanígy Szűz Máriát — s nem a pápai levelekben emlegetett Szent Péter apostolt — tette meg I. Géza és Szent László Salamon felett aratott győzelmének kúfejűl a krónikaszerkesztmény nézete szerint Kálmán-kori, 120. fejezete is.¹¹⁶

A Hartvik-legendája kapcsán megállapította, hogy a legendaszerzőnek a gregoriánus reformpápák azon igényével szemben, amely a királyi hatalmat az egyházon kívül, ill. az önálló monarchiákat szentszéki alárendeltségben kívánta látni, már „modernebb” eszközökkel kellett felvennie a harcot. A püspökíró fő feladata véleménye szerint a magyar uralkodó szuverenitásának, ill. egyházi főhatalmának védelme volt. Ezenkívül a Nagyobbik Legenda szerzőjéhez hasonlóan ő is törekedett az ország függetlenségének, a császársággal való egyenjogúságának kifejezésére. Mindehhez a pápaság saját „fegyvereivel” próbált meg érveket szerezni, hiszen rá kellett döbennie, hogy „a Róma által elvitatott jogoknak a király részére való megmentését másként nem lehetett megkísérelni, mint pápai kiváltság álrühájában rejtve”. Gerics a legendának a pápai koronakéréssel, ill. egyházszervezéssel kapcsolatos passzusait¹¹⁷ összevetette a magdeburgi érsekségnek 962-ben juttatott pá-

115 *Gerics József*: *Judicium Dei* a magyar állam XI. századi külkapcsolataiban. (A Szent László-kori politikai és jogi ideológia történetéhez). In: *Athleta Patriac.* (Tanulmányok Szent László történetéhez). Szerk.: Mezey László. Bp., 1980. 111–134. p. (Hungaria Sacra I.) (Megjelent még: *Uő.*: Politikai és jogi gondolkodás Magyarországon VII. Gergely pápa korában. In: *Gerics*, 1995. 144–164. p.)

116 *Gerics József*: Kálmán-kori krónikáink és legendáink koronafogalmához. In: *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, Mályusz Elemér Emlékkönyv.* Szerk.: H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. Bp., 1984. 131–140. p. (Megjelent még: *Uő.*: A korona fogalma Kálmán-kori legendáinkban és krónikáinkban. In: *Gerics*, 1995. 165–173. p.)

117 SRH II. 411–414. p.

pai oklevéllel, amelyben az püspökségek alapítását szintén a pogányság elleni harccal kötötték össze, s ezzel kapcsolatban az egyházfőnek is szerepet jutattak az egyházmegyék kialakításában. A legendának azon szakaszát, amely „mindkét jögon” engedett beleszólást Istvánnak a hazai egyház életébe, Ferrarai Wido antigregoriánus szerző 1080-as évekbeli vitairatának a püspökök lelki, ill. világi jogaival foglalkozó szakaszával állította párhuzamba. III. Kelemen ellenpápa (1080–1100) környezetében keletkeztek azok az ún. ravennai hamisítványok, amelyek szerint a pápák Karoling-uralkodóknak és I. Ottó császárnak adományozták a pápaválasztás, valamint a püspökök kinevezésének és investitúrájának jogát. Gerics József szerint e koholmányok is mintául szolgálhattak Hartviknak műve megfogalmazásakor.

Szöveg szerinti párhuzam, s így közvetlen forráshasználát is kimutatható volt egy, a pápaság által is nagyra becsült joggyűjtemény esetében. A Pseudo Isidorus-i kollektió nyugati gót vonatkozású szövegei közül kettő: a nép 589-ben bekövetkező katolizálásával foglalkozó III. toledói zsinat anyaga, ill. az I. (Nagy Szent) Gergely pápa nevében szóló levél is kútfőként szolgálhatott a legendaszerző számára. A zsinati szöveg Rekkared királyt Istvánhoz hasonlóan a hitterjesztésben elsőként említi, s apostolságát emeli ki király mivolta mellett; míg a pápai levélben a gót király I. Gergelytől kulcs- és kereszt alakú ereklyetartókat nyert el. Ez utóbbi a hartviki pápa által küldött előviteli kereszt egyik mintájául szolgálhatott (a másik forrás a császárkoronázásnál az imperátor előtt hordozandó *crux* lehetett), s mindezt Gerics szerint a legendaíró szándékosan keverhette össze a szentszéki követek előtt hordozandó kereszttel, ezzel is sugallva István apostoli (legátusi) jogait.

Gerics József tanulmánya eredményesen folytatta a Tóth Zoltán által kijelölt irányt, hiszen a legenda antigregoriánus irányultságát a korszak ideológiai vonatkozású szövegeivel való összevetés is újfent igazolta, sőt egy korábbi joggyűjtemény esetében a primer forrásfelhasználás is bizonyítható volt.¹¹⁸ Gerics sem tagadta a Hartvik-legendá meg születésénél a II. Orbán-féle 1096. évi levél ösztönző

118 *Gerics József*: A Hartvik-legendá mintáiról és forrásairól. In: Magyar Könyvszemle 97. (1981) 175–188. p. Az idézet: 184. p. (Megjelent még: Szent István és az államalapítás 130–142. p., ill. könyvrészletként: *Uő.*: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp., 1987. 220–231. p.) (Németül: *Uő.*: Über Vorbilder und Quellen der Vita Hartviciana Sancti Stephani Regis Hungariae. In: Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 29. [1981] 424–444. p.) Az is valószínűvé vált, hogy az 1090-es évek második felében tartott tarcali zsinaton szintén használták az álizidori kollektió nyugati gót vonatkozású kánonjait. L. *Gerics József – Ladányi Erzsébet*: A Kálmán-kori szinodális bíráskodás valószínű mintája. In: *Iustum, aequum, salutare*. (Emlékkönyv Zlinszky János tiszteletére). Szerk.: Bánrévy Gábor – Jobbágyi Gábor – Varga Csaba. Budapest, 1998. 112–115. p. (A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvci 1.)

szerepét, sőt egy későbbi dolgozatában annak szöveg szerinti hatását is kitapinthatónak vélte.¹¹⁹

1982-ben látott napvilágot Richard Pražaknak, a brnoi egyetem professzorának a XI. századi magyarországi legendákat típusokba foglaló tanulmánya. A főként a Szent Zoerard és Benedek-legendáról¹²⁰ publikáló cseh irodalomtudós a Nagybik Legendát 1077–1083 közé keltezte, de bizonyosra vette, hogy annak záró része nem maradt korunkra; a Kisebbik Legendát a XII. század első évtizedére datálta; míg Hartvik művét — Bartoniek Emmát követve — 1112–1116 közé helyezte. Véleménye szerint az István-legendák már a clunyi mozgalom, ill. az investitúraharc szellemi környezetében keletkeztek, s míg az első kettő bencés környezetben született mű egyértelműen pápabarát, addig a Kálmán udvarában keletkezett hartviki munka ingadozik a pápaság és a császárság között.

A *Legenda maiort* a zobori remetéről szóló hagiográfiai művel együtt a X. századi aszketikus-szerzetesi orientációjú szentéletrajz-típus magyarországi képviselőjének tartotta, míg a *Legenda minort* és Hartvik munkáját a XI. század második felében megjelenő, a pogányság és a hit ellenségei ellen győzedelmeskedő királyokról szóló legendafajta magyarországi képviselőjének tette meg. Irodalmilag is értékelte az István-életrajzokat: véleménye szerint ezekben a Karoling-kor hagyománya jelent meg (antik örökség ismerete stb.), s a Kisebbik Legenda és Hartvik munkája nem támaszkodott a szóbeliségre, szerzőik kizárólag egyházi tradíciók alapján dolgoztak. Ő is felfigyelt Hartviknál Priscianus említésére, a püspökíró valószínűleg a grammatikusnál megfogalmazott *narratio historica*, ill. *docta* szem előtt tartásával dolgozott. Pražak érdeme, hogy hosszú évtizedek után egy, a nemzetközi kutatásban már akkor nagy múltra visszatekintő tipológiába próbálta elhelyezni az Árpád-kor szentéletrajzeit.¹²¹

Az 1980-as években jelentek meg Klaniczay Gábornak, a budapesti tudományegyetem, majd a Central European University tanárának a középkori uralkodói szentkultuszokkal kapcsolatos első tanulmányai, amelyekben természetesen tár-

119 Gerics József: Szent László uralmának vitás kérdései a legendában és a krónikában. In: Actas 1994/1. sz. 28–35. p., különösen 32–33. p. (Megjelent még azonos címmel: *Gerics*, 1995. 137–143. p.)

120 SRH II. 349–361. A műre l. Szovák Kornél: Legenda SS. Zoerardi et Benedicti. In: *Szovák – Veszprény*, 1999. 769–770. p.

121 Richard Pražak: A 11. századi legelső magyarországi szentekről szóló legendák datálásának és tipológiai besorolásának néhány kérdéséről. In: Történelmi Szemle 25. (1982) 444–457., különösen 444–445., 450–452. p. (Bővebben angolul: *Uő.*: The Legends of King Stephen. In: *Hungarian Studies* 1. [1985] 163–178. p.). Szerkesztésében jelent meg a *Legendy a kroniky koruny Uherské*. Praha, 1988. c. fordításgyűjtemény, ahol a 103–117. p. tartalmaz szemelvényeket bő kommentárral a Hartvik-legendából.

gyalásra kerültek az királyszentekkel kapcsolatos legendák is. Első vonatkozó írásában az 1083. évi magyarországi szentté avatások kérdését vette vizsgálat alá, ahol foglalkoznia kellett a Hartvik-legendára idevágó, pápai levelet említő tudósításával is.¹²² Emlékeztet, hogy a XIX. század végén Karácsonyi János, Mátyás Flórián és Pauler Gyula már heves vitákat folytattak arról, hogy vajon tényleg volt-e pápai közreműködés a lászlói kanonizációkban, s a XX. század második felében is tekintélyes képviselőket nyert a szentszéki beavatkozást tagadó álláspont Gerics József jóvoltából. Klaniczay is hangsúlyozta, hogy a XIII. század eleje előtt a szentté avatások érvényességéhez nem kellett az egyházfői jóváhagyás, s Hartvik egy lehetséges mintájára is felhívta a figyelmet: a dán Szent Knut király († 1086) translatiója 1100-ban vagy 1101-ben II. Orbán pápa által küldött pápai követ jelenlétében zajlott le.¹²³

Az 1988-ban, az államalapító uralkodó halálának 950. évfordulóján tartott akadémiai konferencián Klaniczay Gábor már magukkal a Szent István-legendákkal foglalkozott, Guoth Kálmán után először európai (összehasonlító) nézőpontból vizsgálva hagiográfiai értéküket tartalmukat. A tanulmány összegezni kívánta a XX. század második felének kutatását is a *Legenda maiort* 1077–1083 közé, a *Legenda minort* 1095 utánra, míg Hartvik munkáját 1100 körülre datálva. Hartvik szerzőségének kérdésében Pauler, Guoth és Deér nyomdokain haladt, elutasítva a püspök németországi eredetének feltevéseit. Hangsúlyozta, hogy az István-legendák egy új szenttípus megjelenésének kezdetén állnak, ezek a „hitvalló” uralkodószentek már a mártírhalál elnyerése nélkül jutottak vallásos tisztelethez, s az újonnan megért népek esetén az egyház- és államszervező, a pogányság ellen küzdő királyok váltak kanonizáció tárgyává. A róluk írt *viták*knak nagy feladat jutott a uralomgyakorlás velejáróinak és a szentség ideáljainak összeegyeztetésében is. Klaniczay szerint az első magyar király e típus első képviselője Európában, így legendáinak is nagy figyelmet kell szentelni.

A Nagyobbik Legenda szemmel láthatóan a fenti egyeztetési kísérletnek kívánt megfelelni a szentté avatás előtt: Istvánt térítő, békeszerető, kegyes, alamizsnálkodó, az egyházszervezést, papokat, püspököket irányító, Szűz Mária segítségét is igénybe vevő uralkodóként ábrázolja, igazi apostolként, aki kifejezetten törekedett a szentség elérésére. A később keletkezett Kisebbik Legenda a világi oldalt még hangsúlyosabban domborította ki. A Hartvik-legendára egyfajta kiigazítást hajtott

122 SRH II. 433.

123 *Klaniczay Gábor*: Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. (Modellek, minták, kultúrtörténeti párhuzamok). In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Fügedi Erik. Bp., 1986. 15–32., 297–303. p.

végre a fenti ábrázolásokon, hiszen erősítette a leírás liturgikus-szakraális oldalát is. Összegzése szerint az új szent-, ill. ebből következően új legendatípus a XI. század végén egymással harcoló világi és egyházi szférának más-más érvrendszerrel adott a kezébe: „Az uralkodók számára felvillantotta a világi hatalom szentségének lehetőségét, az egyház számára pedig e szentség normáinak kontrollját”.

Az új szenttípus kialakulásához vezető úton számos új motívum jelentkezett a róluik írt életrajzokban, Klaniczay mindezeket az István-legendákból is kigyűjtötte. Véleménye szerint ilyennek tekinthető a Nagyobbik Legendában az Istvánt „miles Christi”-ként ábrázoló, már a keresztes háború eszmevilágát idéző felfogás, a békeszeretet hangsúlyozása, a zárandoklatok és a szegények megsegítését célzó cselekedetek leírása, a bölcs és művelt király ideáljának bemutatása. A Mária-kultusz korai megjelenését bizánci hatásokkal magyarázta. Esetleges mintaképeket is szóba hozott: Sulpitiusz Severus Szent Márton-életrajzát már Csóka is gyanúba fogta, s a *Legenda maiorra* hathattak Fleury Helgaldus Jámbor Róbert francia királyról 1040 között írt *vitájának* gondolatai is. Hartvik művéről írva kiemelte, hogy „jellegzetesen azt az oldalt hangsúlyozza és fejleszti tovább a magyar legendákban, amely addig is leginkább elütött a szent király legendák műfajától: a külső és belső egyházpolitikai elemeket...” A püspökiró szemmel láthatóan „hatást kíván gyakorolni az ország és a pápaság egyházpolitikai viszonyára”.

Utolsó vizsgálati szempontja a legendák egyházi és laikus folklórájának európai példákkal való összehasonlítása volt. Véleménye szerint a korai magyar királylegendákban — eltérően a nyugat-európaiaktól — egyáltalán nem található folklorisztikus elem, pogány eredetű karizmatikus elképzelés. Inkább bibliai és hagiográfiai toposzokkal dolgoztak, s ezek közül is a legáltalánosabban elterjedtekkel. A harmadik István-életrajz írója pedig elődeinél is jobban törekedett arra, hogy nemzetközileg is ismert „kellékek” segítségével mutassa be az államalapító szentségét. Feltűnő a szent halála utáni csodák visszafogott bemutatása, minden bizonnyal a keresztény csodahit még nem vert gyökeret a XI. század végi magyar társadalomban, s ezért az István-kultusz megalapozói sem tulajdonítottak neki nagy jelentőséget.¹²⁴

A fenti eredményeket Klaniczay Gábor a kérdéskör teljességét feldolgozó, 2000-ben megjelent nagyszabású monográfiájában is közzé tette, ill. tovább fejlesztette. A dán Szent Knut kanonizációjának a Hartvik-legendabeli leírásra tett hatását immár bizonyosra vette, hiszen „követendő mintának tűnhetett Hartvik szemében, akinek amúgy is az volt a törekvése, hogy a pápai hatalom legújabb kri-

124 *Klaniczay Gábor*: Szent István legendái a középkorban. In: Szent István és kora. Szerk.: Glatz Ferenc – Kardos József. Bp., 1988. 185–196. p. Az idézetek: 189., 191. p. (Megjelent még azonos címmel: Világosság 29. [1988] 690–695. p.)

tériumaival egybecsengő, szabályos formába öntse az István-kultusz emlékeit.” Művének zárófejezetében a magyar szentekről szóló hagiografikus alkotásokról adott leírást: itt hangsúlyozta a *Legenda maior* újszerűségét, ahogy „a középkor folyamán első ízben kapcsolta hozzá a szentség attribútumait olyan uralkodóhoz, aki nem halt mártírhalált...” E mű volt „az első legenda, amely megvalósította az uralkodó és a szent tulajdonságainak szintézisét”. Ugyanitt a harmadik István-életrajz keletkezését újfent 1100 körülre datálta, s az Imre-legendával való kapcsolatát is Csóka alapján mutatta be, ez utóbbi munkát a XII. század közepére keltezte.¹²⁵

1988-ban foglalta össze először a Hartvik-legendával kapcsolatos nézeteit Makk Ferenc, a szegedi tudományegyetem történeti segédtudományok tanszékének vezetője, az Árpád-kori magyar–bizánci kapcsolatok kiváló szakértője. A legenda tendenciáit ő is a Kisebbik és Nagyobbik Legendához képest többletként jelentkező elbeszélésrészletekből állapította meg. Nézete szerint a pápai koronaküldés tanának kidolgozásával Kálmán „jelentős engedményt tett a gregoriánus elveknek”, de az angyal küldte korona hangoztatásával, valamint annak megfogalmazásával, hogy István király halála előtt Szűz Mária védelme és oltalma alá helyezte országát, el is utasította a pápai hűbérigenyeket. A pápától származó királyi korona említése egyben a német birodalmi igények visszaverésére is szolgált. A legenda az államalapító apostolságának hangoztatásával Makk szerint is antigregoriánus nézetet tett magáévá, s a magyar uralkodó egyházkormányzói jogait védte.¹²⁶

1990-ben Kristó Gyula professzor kezdeményezett perújrafelvételt a Varjú Elemér-féle állásfoglalással eldöntöttnek látszó problémában, ti., hogy a Hartvik-legenda fenntarthatta-e a mai szövegállapotában István király végrendekezésének közepén véget érő *Legenda maior* elveszett záró részét. Kristó Mátyás Flórián és Erdélyi László (valamint Macartney) elképzelését újította fel, véleménye szerint Hartvik logikai és nyelvtani törés nélkül folytatja a Nagyobb Legenda szövegét, tehát még egy olyan példányt követhetett, amelyik nem ért véget az államalapító halálos ágyánál. Elképzelése szerint a *Legenda maior* eredeti szövegállaga 1083 után, talán csak Kálmán uralkodása kezdetén jöhetett létre, s tartalmazhatta István

125 *Klaniczay Gábor*: Az uralkodók szentsége a középkorban. (Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek). Bp., 2000. különösen 108–138., 305–308. p. Az idézetek: 129., 305. p. (Angolul: *Uő.*: Holy Rulers and Blessed Princesses. [Dynastic Cults in Medieval Central Europe]. Cambridge, 2002. [Past and Present Publications]). A Szent Istvánnal kapcsolatos fejezet átdolgozva megjelent: Szent István és az államalapítás 107–129. p.

126 *Kristó Gyula – Makk Ferenc*: Az Árpád-házi uralkodók. Bp., 1988. 143–146. p. (IPM Könyvtár) (A vonatkozó rész *Makk Ferenc* munkája). Az idézet: 144. p. L. még *Uő.*: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1996.² 161–164. p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.); *Uő.*: A tizenkettedik század története. [Bp.], 2000. 38–41. p. (Magyar Századok)

halálát, eltemetését, a sírjánál történt csodákat. Feltevését a *Fontes Domestici* kiadójához hasonlóan olyan egyező szövegrészekre, stílász és nyelvi azonosságokra alapozta, amelyek a Nagyobb Legenda ma ismert szövege és Hartvik művének záró része között állnak fenn.

Kristó a legendaíró püspök nevéhez így csak hat szövegrészt kapcsolt, amelyekből a mű tendenciái is meghatározhatóak: a bevezetést, amelyből kiderül, hogy Hartvik királyi parancsra készítette el munkáját; István protomártír megjelenését és jövendölését arról, hogy Istvánnak fog először nemzetségéből a korona és a királyság kijárni; a koronával kapcsolatos pápai látomást; a Kalocsával összefüggő Sebestyén–Aszkrik-történetet; a székesfehérvári bazilika egyházi kiváltságainak leírását; valamint a szent király vallásosságát bizonyító, levegőbe emelkedő sátorról szóló elbeszélést.¹²⁷ Kálmán király valószínűleg azért íratta meg a harmadik István-életrajzot, hogy az még jobban hangsúlyozza az államalapító kiválasztottságát, egyediségét. Minderre az sarkallhatta a könyves uralkodót, hogy számos jelből megítélhetően példaképének tartotta az első magyar királyt. Hartvik — Kálmán parancsára — következetesen érvény szerzett annak az álláspontnak, miszerint a magyar történelemben minőségileg új szakasz kezdődött István megkoronázásával. Kristó Gyula szerint is az ihlető a II. Orbán-féle 1096. évi levél lehetett, amellyel gondolati és szövegszerű párhuzamok is kimutathatóak a legendában. Makk Ferenchez hasonlóan ő is pápapárti, ill. antigregoriánus, kettős szemléletet tulajdonított az írásműnek, s a királyi korona hangsúlyos szereplésében egyben Álmos herceg elleni tendenciát is felfedezett. A kalocsai érsekséggel és a székesfehérvári prépostsággal kapcsolatos passzusokat is Kálmán-kori aktualitásnak látta: a legendaíró történeteivel „Esztergom mögé sorolta Kalocsát és szinte Esztergom mellé sorakoztatta fel Fehérvárt”.¹²⁸

2000-ben egy rangos antológiában angolul is napvilágot látott a hartviki életírás, reprezentálva a magyarországi hagiográfiai irodalmat. A fordító, Berend Nóra a legendaéhoz írt bevezetőben jórészt Gerics József és Klaniczay Gábor kutatásaira támaszkodva mutatta be a munka ideológiai hátterét, a datálás vonatkozásában el-

¹²⁷ SRH II. 425. p.

¹²⁸ Kristó Gyula: A nagyobbik és a Hartvik-féle István-legenda szövegkapcsolatához. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 90. (1990) 43–62. p. Az idézet: 60. p. (Megjelent még: *Uő.*: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged, 2000. 175–194. p.). L. még *Uő.*: Magyar historiográfia. (Történetírás a középkori Magyarországon). Bp., 2002. 23–26. p. (A történettudomány kézikönyve) (A továbbiakban: *Kristó*, 2002.)

képzhetőnek tartva mind a XI–XII. század fordulóját, mind pedig az 1110-es éveket.¹²⁹

Ugyanebben az évben jelen sorok írója írt egy tanulmányt a Hartvik-legenda keltezésének problematikájáról. Írásunkban arra törekedtünk, hogy mérlegre tegyük az 1100 körüli, ill. az 1110-es évekre való datálás mellett szóló érveket, s az eddigieknél szélesebb alapon próbáljuk meg eldönteni a kérdést. Először a Hartvik személyével kapcsolatos forrásokat tekintettük át: ezek inkább egy, a századfordulón élt győri püspök felé mutatnak, mint egy 1110-es években tevékenykedő főpap felé. Az sem képezte számunkra vita tárgyát, hogy amennyiben a legenda a II. Orbán-féle levélre adott válasz, akkor 1096 után pár évvel bizonyosan el kellett készülnie. A következőkben a legenda antigregoriánus tendenciáját és esetleges szicíliai kapcsolatait vettük vizsgálat alá: megállapításunk szerint a könyves király főként uralma elején tett a pápai reformokkal ellentétes lépéseket, s az 1097 utáni években volt különösen aktív a magyar–szicíliai kontaktus (1105 után pedig már Bizánccal, a normannok fő ellenfelével alakított ki jó viszonyt). A legfrissebb kutatásokra¹³⁰ hivatkozva szögeztük le, hogy Kálmán törvényhozásában csak az 1110-es években jelentek meg gregoriánus tendenciák, s ekkor egy ezzel ellentétes eszmerendszert hordozó legenda megjelenése már nem valószínű. Ehhez kapcsolódva felhívtuk a figyelmet arra, hogy az újabban joggal megkérdőjelezett 1106. évi, investitúrajogról való guastallai lemondás¹³¹ talán a Szentszéknek adott bizonyos engedmények formájában, s csak pár évvel később történhetett meg.

A magyar történetírás régi megállapítását ismételtük meg, amikor arról beszélünk, hogy Kálmán volt az első magyar uralkodó, aki teljes egészében magáénak vallotta Szent István örökségét, az ezt bizonyító lépések (a Fehérvárra való temetkezés kivételével) mind uralma első felére keltezhetőek. Ugyanerre az időszakra mutatnak a könyves király udvarában felpezsdülő irodalmi élet emlékei is. Figyelembe vettük az 1083. évi szentté avatásoknál Hartvik által említett pápai közreműködéssel kapcsolatban Klaniczay Gábor azon megjegyzését, amely az 1100–1101-ben történt dániái kanonizáció mintaadó szerepére utalt. A kalocsai érsekség keletkezéséről szóló

129 Hartvic, *Life of King Stephen of Hungary*. Translated by *Nora Berend*. In: *Medieval Hagiography. (An Anthology)*. Ed. by Thomas Head. New York – London, 2000. 375–398. p.

130 *Szuromi Szabolcs Anzelm: Az első három esztergomi zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a XII. században*. In: *Magyar Könyvszemle* 115. (1999) 377–409. p., különösen 377–400. p. (Megjelent még: *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről*. [Kéziratok kódexek, zsinatok, középkori műfajok]. Szerk.: Erdő Péter. Bp., 2002. 87–127. p. [Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici... III. Studia 3.]

131 *Szovák Kornél: Pápai–magyar kapcsolatok a 12. században*. In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve*. Szerk.: Zombori István. Bp., 1996. 21–46. p., különösen 24–26. p.

legendabeli elbeszélésről pedig már korábban úgy vélekedtünk, hogy a legendaíró ott a pápasággal akarja elismertetni a főpapi székes metropolitai székhely voltát,¹³² s mivel 1106-ból már van adatunk arról, hogy a pápa a kalocsai érsekhez intéz levelet,¹³³ ez is a századforduló felé mutatott. Végül az Hartvik-féle munka és az Imre-legendája kapcsolatát vettük górcső alá: az István-legendája elsőségét vallók érvelését kiegészítettük azzal, hogy ha a gregoriánus elvek (papi nőtlenség eszméje) szerint írott hercegeletrajz után keletkezett volna Hartvik munkája, akkor annak is a pápai reformok mellett, s nem ellene kellett volna állást foglalnia. Arra is felhívtuk a figyelmet, hogy az Imre-legendában szereplő, Álmost említő passzusok 1110-es évekbeli keletkezése több mint kérdéses, a dicsekvőnek tűnő megjegyzést inkább csak a megvakított herceg utódainak trónra lépése után írhatták le.

A tizenegy pontba szedett érvelésünket követően még néhány szempont (mint például Szent László király forrásokban tükröződő Kálmán-kori megítélésének változásai) elősorolásával a legendát 1097–1099 közé datáltuk. Így nem vettük figyelembe Klaniczaynak a dániai kanonizációval kapcsolatos érvét (hiszen az István szentségének elismertetéséért síkraszálló hartviki mű a pápát mindenképpen szóba kívánta hozni a szentté avatásnál), de ha elfogadjuk a Knut-féle hatást, akkor a XII. század első éveit is tekintetbe kell venni a legenda keletkezésénél.¹³⁴ Keltezési elképzelésünket azóta tekintélyes szakember is elfogadta.¹³⁵

2002-ben a Hartvikkal kapcsolatba hozott zágrábi *Agenda Pontificalis*-ban fennmaradt prédikációkat vette alapos vizsgálat alá Madas Edit, a neves irodalomtörténész és kódexkutató, az akadémiai „Fragmenta Codicum” kutatások vezetője. A Chartuirgus püspököt említő szerkőnyv kutatástörténetének bemutatása után meggyőzően keltezte azt a XI–XII. század fordulójára, s a Germain Morin és Kniewald Károly által kidolgozott nézetről a következőképpen nyilatkozott: a szertartáskönyv „győri provenienciája csupán egy megfontolandó érvekkel alátámasztott hipotézis... Kniewaldék gondosan felépített rendszere helyére egy-egy

¹³² Thoroczkay Gábor: Az első magyarországi érsek kérdéséhez. In: Tanulmányok a középkori magyar történelemről. Szerk.: Homonnai Sarolta – Piti Ferenc – Tóth Ildikó. Szeged, 1999. 129–142. p. Vö. Kristó Gyula: Az első esztergomi érsekekről. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 11. (1999) 3–4. sz. 7–18. p. L. még Thoroczkay Gábor: Előszó. In: Katona István: A kalocsai érseki egyház története I. Ford.: Takács József. Kalocsa, 2001. XVII–XXV. p.

¹³³ L. a 72. jegyzet.

¹³⁴ Thoroczkay Gábor: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legendája datálásának kérdéséhez. In: „Magyaroknak cleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc – Szabados György. Szeged, 2000. 569–591. p. (Németül: *Uő.*: Anmerkungen zur Frage der Entstehungszeit der Hartvik-Legende des Stephan des Heiligen. In: *Specimina Nova. Pars Prima. Sectio Mediaevalis* 1 [2001] 107–131. p.)

¹³⁵ Kristó, 2002. 26. p.

ötletet bevetni nem érdemes; felváltani csak újabb adatok birtokában, vagy egy hasonlóan koherens, de még meggyőzőbb összefüggésrendszer jegyében lenne célszerű”.¹³⁶

Áttekintésünk végére értünk. Szemletanulmányunkban — mint azt olvasóink is láthatták — nem törekedtünk a Hartvik-legendátörténetének (középkori jogforrás jellege,¹³⁷ a Szűz Mária-országa teória kifejlődése¹³⁸ stb.) bemutatására, lényegében a filológiai problémák, a szerzőkeresés, a datálási próbálkozások és a keletkezést körülvevő kulturális-eszmetörténeti környezetet érintő kutatások elősorolását tekintettük célunknak. Miután magunk is több írásunkban próbáltunk a legenda által kínált kérdésekre választ adni, néhány további vizsgálati szempontra szeretnénk végezetül a figyelmet felhívni: bizonyosan tovább kell elemezni a *Legenda maior* és a hartviki mű záró részének a kapcsolatát; különös figyelmet kell szentelni a *vita* önálló megjegyzéseinek, hiszen ezek alapján lehet a legendát elhelyezni ideológiai viszonyrendszerekbe; az is látható, hogy a munka egyháztörténeti betétjeinek valóság tartalma is tovább fogja a magyar medievisztikát foglalkoztatni (sejtésünk szerint a fehérvári kiváltságok Szent István-kori hitelessége erősen kétséges). Ha a *Vita Hartviciana* nem is keltett akkora viharokat a magyar történettudomány történetében, mint Anonymus gestája, a pontos identifikálás lehetőségétőlünk eddig megtagadó, rejtélyes szerzője és gazdag mondanivalója bizonyára továbbra is a leginkább vizsgált Árpád-kori elbeszélő forrásaink egyikévé teszik.

136 *Madas Edit*: A legkorábbi fennmaradt magyarországi prédikációk. (Sermók Hartvik püspök szertartáskönyvében). In: Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére. (Tanulmányok). Szerk.: Rozsondai Mariann. [Bp.], 2002. 173–190. p. (Könyvrészletként is megjelent: *Uő.*: Középkori prédikációirodalmunk történetéből. [A kezdetektől a XIV. század elejéig]. Debrecen, 2002. 49–81. p. [Csokonai Könyvtár. Bibliotheca Studiorum Litterarium 25.]

137 L. pl. *Gerics József*: Krónikáink szerepe a középkori jogéletben. (A váci egyházalapítás krónikás hagyományának kritikájához). In: Levéltári Közlemények 33. (1962) 3–14. p. (Megjelent még: *Gerics*, 1995. 174–184. p.); *Ladányi Erzsébet*: Szent István „apostoli követtségének” egyik középkori magyarországi értelmezéséről. In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Bárdos István – Becke Margit. Esztergom, [1992]. 95–97. p. (Könyvrészletként is megjelent: *Uő.*: Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában. Bp., 1996. 156–161. p. [Studia theologica Budapestinensia. Series Facultatis Theologicae Universitatis Catholicae a Petro Pázmány 15.]

138 Legújabbban l. pl. *Érszegi Géza*: Ég és föld királynője, Mária. In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére. Szerk.: Draskóczy István. Bp., 1994. 35–45. p.; *Tüskés Gábor – Knapp Éva*: Magyarország – Mária országa. (Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban). In: Irodalomtörténeti Közlemények 104. (2000) 573–602. p.

KÖRMENDI TAMÁS

SZENT ISTVÁN KIRÁLY NAGYOBB LEGENDÁJÁNAK NYELVEZETE¹

Államalapító királyunk legrégebb fennmaradt életrajzát² négy kézirat tartotta fenn napjainkig: az ún. Budapesti (vagy más néven Ernst-) kódex, amely Varjú Elemér paleográfiai vizsgálatai szerint a XII. század közepére keltezhető, továbbá a XIII. századból való Melki és Heiligenkreuzi, illetve a XV. századi Lilienfeldi kódex. Mind a négy *manuscriptum* ciszterci monostorok könyvtáraiban őrződött meg a tudományos forrásfeltárás időszakáig (a napjainkban az Országos Széchényi Könyvtár birtokában lévő, s ezért Budapestinek nevezett kódex a XIX. század végéig a hohendorfi rendház tulajdonában volt),³ s mindegyik hozzá Szent István Kisebb legendáját is. Bartoniek Emma szemmatikai rekonstrukciója szerint közös ősforrásra vezethetők vissza, ám ennek szövege két úton hagyományozódott tovább: a

1 Jelen dolgozatom *Szent István király Nagyobb legendájának és Hartvik püspök tollából kelt legendájának nyelvezete* c. latin szakos diplomamunkám első nagyfejezetét alkotja. Témavezetőmnek, Déri Balázs tanszékvezető egyetemi docensnek (ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszék) ezúton mondok köszönetet.

2 Mérvadó szövegkiadása: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit: Emericus Szentpétery*. II. Bp., 1938. (Reprint: 1999. — A továbbiakban: SRH II.) 377–392. p. (Bartoniek Emma bevezetőjével és gondozásában). — Újabb magyar fordításai: *Árpád-kori legendák és intelmek*. Vál., bev.: Érszegi Géza. Bp., 1983. 23–33., 192–198. p. (Kurcz Ágnes fordítása, Érszegi Géza jegyzeteivel) = *Szentek a magyar középkorból*. I. Összeáll., szerk.: Érszegi Géza. Budapest, 1999. (Millenniumi magyar történelem. Források) 17–27., 181–186. p. (A továbbiakban: ÁLI) = *István király emlékezete*. Szerk.: Király László. 2. bőv. kiad. Bp., 1987. 101–111. p. (a fordító jegyzeteivel) = *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor (1000–1530)*. Szerk.: Madas Edit. Bp., 1992. 32–38. p.; *Magyar legendák és geszták*. Ford., összeáll., bev.: Bíró Bertalan. Bp., 1997. (*Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XV.*) 41–44. p. (részletek); *Az államalapítás korának írott forrásai*. Előszó, vál., szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999. (*Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.*) 268–298. p. (Kisdi Klára fordításában, Thoroczky Gábor bevezetőjével és jegyzeteivel) (A továbbiakban: ÁKÍF).

3 Varjú fel is vetette, hogy négyük feltételezett közös ősforrása is a szürke szerzetesek egyik rendházában készülhetett, talán éppen a heiligenkreuzi szerzetesekkel benépesített cikádori monostorban (*Varjú Elemér: Legendae Sancti regis Stephani. Szent István király legendái* [A legrégebb kézirat alapján az Ernst-kódex hasonmásával]. Bp., 1928. [A továbbiakban: *Varjú*, 1928.] 67. p.).

három kései kézirat ugyanis szorosabb rokonságot mutat egymással, míg a legkorábban lejegyzett Budapesti kódex-béli változat ezektől viszonylag sok helyütt eltér. A legközelebbi kapcsolat a melki és a lilienfeldi monostor könyvtárában fennmaradt variáns között mutatható ki, így ezeknek egy olyan közös előzménye is feltételezhető, amely a heiligenkreuzi szöveg leszármazási ágán nem szerepel. Ugyanakkor az is bizonyos, hogy a legendának a fentiekén kívül legalább még egy változata létezett a XI. század végén, hiszen Hartvik püspök — ugyancsak Bartoniek megállapítása szerint — egy olyan verziót használt a tollából kelt Szent István-életrajz forrásául, amely eltér a ma ismertektől.⁴

Noha a Nagyobb legenda röviddel lejegyzése után máris háttérbe szorult a valószínűleg 1097–1099 között keletkezett⁵ s 1201-től szertartási olvasmánynak számító⁶ Hartvik-féle *vita* mögött, az igen gyér forrásadottságú magyar XI. század egyik fennmaradt kútfőjeként komoly szakirodalommal rendelkezik. Arra, hogy ezt a szerteágazó historiográfiát minden részletre kiterjedően bemutassuk, nem vállalkozhatunk,⁷ a szentéletrajz nyelvezetét és szövegkapcsolatait, illetve a szerző személyét is érintő legfontosabb eredményeket azonban szükséges áttekintnünk.

A mű modern szempontú vizsgálatának történetét a Wilhelm Wattenbach által gondozott 1854-i szövegkiadás nyitotta meg a *Monumenta Germaniae Historica* sorozatában: egyfelől a német tudós volt az első, aki felvetette, hogy a Szent István halálos ágyánál lejártszódo jelenettel megszakadó Nagyobb legenda feltételezett záró részét a *Legenda maior* fennmaradt anyagából másutt is sokszor idéző Hartvik-féle életrajz tartalmazza, másfelől pedig ő dolgozta ki azt a hipotézist, amely szerint a két mű szerzője azonos személy, Hartvik regensburgi püspök. A Nagyobb legenda keletkezési idejét a XI–XII. század fordulójára tette.⁸ A jeles forráskiadó nézeteit Marczali Henrik 1880-ban megjelent munkájában nem fogadta

4 SRH II. 371. p.

5 *Thoroczky Gábor*: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legenda datálásának kérdéséhez. In: „Magyaroknak elcíröl”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc. Szeged, 2000. 569–591. p.

6 *Augustinus Theiner*: *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*. I. Romae, 1863. 57. p.

7 A kérdés legfrissebb részletes bibliográfiája: *Szovák Kornél–Veszprémy László*: Krónikák, legendák, intelmek — Utószó. In: SRH II. 773–776. p. — A Nagyobb legenda kutatástörténetét legújabbban számos ponton érinti *Thoroczky Gábor*: A Hartvik-legenda a XIX–XX. századi történetírásban. In: *Fons* 10. (2003) 1. sz. 21–64. p. (A továbbiakban: *Thoroczky*, 2003. — A szerzőnek ezúton köszönöm, hogy tanulmánya kéziratát rendelkezésemre bocsátotta.)

8 *Monumenta Germaniae historica*. Scriptorum. Tom. XI. Hannoverae, 1854. 222–242. p.

el: az ekkor még pályája elején járó, ám később az egyetemi katedráig és az akadémiai tagságig emelkedő historikus szerint a Nagyobb legenda a Hartvik tollából kelt *vita* kivonataként keletkezett.⁹

Wattenbach koncepcióját idehaza elsőként Mátyás Flórián (M. Florianus) népszerűsítette, aki az általa gondozott kiadásban 1881-ben egyenesen a Hartvik tollából kelt életírás befejező részével kiegészítve közölte az általa 1157–1213 közé keltezett Nagyobb legendát, s hétoldalas jegyzéket szentelt a két mű szóanyag- és stílusbeli párhuzamainak.¹⁰ Mátyás szerkesztői eljárását és nézetrendszerét még ugyanebben az évben heves kritika érte a Századok hasábjain Hartvicus álnév alatt megjelent dolgozatban, amely szerint a *Legenda maior* későbbi keletkezésű, mint a Hartvik-féle, sőt éppen ez utóbbinak a kivonatolásával jött létre, a Kisebb legendában is szereplő vagy nem konkrétan István személyére vonatkoztatható adatok kiagyásával.¹¹

Az 1880–1890-es években a Hartvik tollából kelt életrajz eredetkérdéseiről többfordulós vita zajlott Pauler Gyula, Karácsonyi János és Mátyás Flórián részvételével, szintén a Századokban.¹² Ennek során a tudós szerzők többször is hivatkoztak a Nagyobb legendára, amelynek nyelvezetét érintő exkurzust elsőként Pauler tett: a Magyar Országos Levéltár főigazgatója, a századforduló időszakának legtekingetősebb hazai középkorásza részben Podhraczký József öt évtizeddel korábbi, Hartvikra vonatkoztatott megállapítását¹³ elevenítette fel, amikor a Nagyobb legenda szövegében a kora Árpád-kor magyarországi latinságától idegen vonásokat vélt felfedezni. Pauler mindenekelőtt azt kifogásolta, hogy a szöveg fiú (*puer*) helyett férfinak (*vir*) mondja az ifjú Szent Imrét (391, I. — a Nagyobb legendára itt és a továbbiakban az SRH-beli kritikai kiadás oldalainak és sorainak számával hivatkozom), továbbá felhívta a figyelmet arra a helyre, ahol az életrajz megjegyzi: a magyarok Mária mennybemenetelének ünnepét a maguk nyelvén (*ipsorum lingua*) a Királynő napjának mondják (385,22.) — „*mit magyar nem így írt volna*”. A szöveg egyik legnehezebben értelmezhető passzusában szintén idegen jellegzeteséget fedezett fel: szerinte ugyanis a legendaszerző külhoni terminológiát használ, amikor a Géza fejedelem által István utódlási jogának biztosítása végett összehí-

⁹ *Marczali Henrik*: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Bp., 1880. 16–23. p.

¹⁰ *Historiae Hungaricae fontes domestici*. Recensuit: M. Florianus. Tom. I. Quinque-ecclésiis, 1881. 10–32., 156–162. p.

¹¹ *Hartvicus: Vita Sanctorum Stephani regis et Emerici ducis*. In: Századok 15. (1881) 692–702., különösen 697. p. — Thoroczkay szerint Mátyás Flórián bírálója valószínűleg Marczali Henrikkel azonosítható (*Thoroczkay*, 2003. 25. p.).

¹² Ennek átfogó ismertetését l. *Thoroczkay*, 2003. 25–29. p.

¹³ *Hartvicus: Vita Sancti Stephani*. Ed.: Josephus Podhraczký. Budae, 1836. VI. p.

vott gyűlésen előkelőkről és a(z utánuk) következő rendről szól (*convocatis ... Ungarie primatibus cum ordine sequenti* — 381,7.).¹⁴

Nyolc esztendővel később a jeles medievista ez utóbbi passzust cseh párhuzam segítségével hívásával próbálta megfejteni, mondván: „*E kétféle rend kifejezése nálunk teljesen szokatlan; de igenis megfelel a különbségnek, mi p. o. a cseheknél a lészek és a vladykák közt létezett, kiket a XI. század végén és a XII. század elején élt prágai Kozma »Bohemi primi et secundi ordinis«, »secundi ordinis milites«, »primi et secundi ordinis milites«-nek nevez krónikájában.*” Hasonlóképpen elképzelhetetlennek tartotta, hogy egy magyar szerző olyan negatív képet fessen saját népéről, mint amilyennel a Nagyobb legendában szembesülünk (*filios perditionis et ignorantie, populum rudem et vagum, creaturam Dei se nescientem* — 378,16–18.); sőt magyartalannak érezte azt is, hogy a szentéletrajz írója a koronát a császári fenség jelének (*imperialis excellentie signum* — 384,8.) nevezi.¹⁵ Pauler tehát e két tanulmányában a szerzőt külföldi származásának nyilvánította; egyszerűen arra a máig érvényes konklúzióra jutott, hogy a Nagyobb és a Kisebb legenda időben igenis megelőzi a Hartvik-félét. Felelevenítette azt a véleményt is, mely szerint a *Legenda maior* szövege csonkán maradt ránk. Nézeteit néhány évvel később megjelent, az Árpád-korról szóló eseménytörténeti monográfiájában is fenntartotta,¹⁶ s azok Karácsonyi János támadásai ellenére komoly tekintélynek örvendtek a következő három évtizedben.

Karácsonyi, a nagyváradi katolikus líceum, majd később a budapesti tudományegyetem tanára már 1892-ben foglalkozott a Nagyobb legenda forrásproblémaival, igaz, ekkor még csupán egyetlen gondolat erejéig: Marczali általunk is vázolt koncepcióját cáfolva rámutatott, hogy az utóbb említett szentéletrajz nem lehet a Hartvik-féle kivonata, mert a Kisebb legenda Hartvik által ismert és használt anyagából semmit sem tartalmaz.¹⁷ Két évvel később, 1894-ben (Pauler 1892-i tanulmányára válaszolva) ő is csonkának ismerte el a *Legenda maior* fennmaradt szövegét, s a továbbiakban csaknem egy kerek évszázadon át meg-megújuló kutatástörténeti hagyományt indított útjára, amennyiben az ismert Szent István-legendákon kívül egy elveszett negyediket is feltételezett, s azt a meglévő életrajzok

14 Pauler Gyula: A Hartvik-legenda és pesti codexe. In: Századok 18. (1884) 739–749., különösen 740–741. p. 4. jegyzet. — Idézetek: 741. p.

15 Pauler Gyula: A Hartvik legendáról. In: Századok 26. (1892) 279–295., különösen 280., 282–283. p.

16 Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. 2. jav. kiad. I. Bp., 1899. (Reprint: 1985.) 217. p.

17 Karácsonyi János: Kik voltak az első érsekck? I–III. In: Századok 26. (1892) 23–40., 131–138., 201–212., különösen 30. p.

közös ősforrásának tekintette. A Nagyobb legenda szerzőjét illetően meglepő eredményre jutott: szerinte ugyanis ez a *vita* köthető Hartvik püspök nevéhez, nem pedig az, amelyet eddig neki tulajdonítottak.¹⁸ Karácsonyi ez utóbbi tézisét Pauler még ugyanebben az esztendőben végérvényesen elvetette: hiszen ha valóban ez a *Legenda maior* lett volna a tudós püspök műve, a másik pedig holmi tehetségtelen komplátoré, akkor nyilván nem az utóbbi örvendett volna a későbbi középkorban szinte kanonikus tekintélynek.¹⁹ A nagyváradi pap-tanár később még egyszer megkísérelte rendszerbe foglalni a középkori Szent István-életrajzokról alkotott elképzeléseit: 1901-ben újabb tanulmányt szentelt a kérdésnek, s ebben a Nagyobb legendát (amelynek szerzőjét továbbra is Hartvikban vélte megtalálni) a többi kutató által Hartvikhoz kapcsolt *vita* irodalmi előzményeként tüntette fel. Ez a megállapítása már a saját korában sem számított újszerűnek, s azóta is számos kutató eredményei igazolták újra meg újra; amikor viszont tévesen a Nagyobb legenda forrásaként szerepeltette a Kisebbet, Karácsonyi önellentmondásba került: hiszen emlékezhetünk, 1892-ben éppen azzal utasította el Marczalinak a Hartvik-féle biográfia és a *Legenda maior* viszonyáról felállított elméletét, hogy az előbbi életrajz (vagy legalábbis annak Pesti kódex-béli változata) merít a Kisebb legendából, az utóbbi viszont nem.²⁰

A XIX. század utolsó évtizedében zajló Pauler–Mátyás–Karácsonyi vita legfontosabb eredményeit a kolozsvári egyetem tanára, Erdélyi László szintetizálta 1918-as kiadású művelődéstörténeti kézikönyvében: a Nagyobb legenda keletkezési idejét mikrofilológiai megfontolások alapján Szent István 1083-i kanonizációjánál későbbre helyezte, sőt valószínűnek tartotta, hogy az életrajzot Könyves Kálmán uralkodásának első évtizedében, 1095–1105 között jegyezte le megalkotója; ugyanakkor az általa is csonkának minősített *Legenda maior* és a Hartvik toláblából kelt biográfia nem részletezett stílári párhuzamai alapján ő is Mátyás Flórián koncepciója mellett tört lándzsát, s úgy hirdette, hogy az előbbi szentéletrajz elvezzett záró fejezeteit az utóbbi *vita* tartotta fenn.²¹

Erdélyi nem alakított ki gyökeresen új koncepciót Szent István-életrajzok forráskérdéseivel kapcsolatban, megtette ezt viszont éppen egy évtizeddel később

18 Karácsonyi János: A Hartvik-vita sarokpontjai. In: Századok 28. (1894) 1–20., különösen 3., 7. p.

19 Pauler Gyula: Még egyszer — utoljára? — a Hartvik-legendáról. In: Századok 28. (1894) 123–128., különösen 127–128. p.

20 Karácsonyi János: Hol bővítették ki a Hartvik-legendát először és másodszer? In: Századok 35. (1901) 991–1008., különösen 991–992. p.

21 Erdélyi László: A keresztény társadalom szervezése. (Magyar művelődéstörténet. II. korszak) Kolozsvár, 1918. 5–6., 10–11. p.

Varjú Elemér, aki az általa felfedezett Ernst- (más néven: Budapesti) kódex 1928-i facsimile kiadása mellett közölt részletes tanulmányt az államalapító király legendáinak viszonyáról, s ebben részint Erdélyivel, részint Paulerrel vitatkozott: előbbinek azt a megállapítását támadta, amellyel Wattenbach és Mátyás Flórián nyomán csonkának minősítette a Szent István halálos ágyánál megszakadó életrajz ránk maradt anyagát, utóbbinak pedig a Nagyobb legenda írójának származásával kapcsolatos állásfoglalásával nem értett egyet. Varjú vitatta, hogy a mai formájában szerinte Szent István halálával (valójában, ma divatos kifejezéssel élve: politikai végrendelete kel- lős közepén)²² véget érő szentéletrajz befejező része elveszett volna, mint azt Erdélyi állította; sőt valószínűnek tartotta, hogy „*a nagy legenda mindig épp olyan csonka (vagy épp olyan teljes) volt, aminőnek ismerjük.*” A szöveg páráját ritkítóan hirtelen lezárását pedig azzal magyarázta, hogy a mű keletkezésekor még nem történtek csodák az államalapító király sírjánál, s még nem nyitották meg a szarkofágot sem: Varjú szerint a kanonizációs eljárást csak a Nagyobb legenda elkészülte után indította meg Szent László, sőt maga az életrajz is a szentté avatás előkészületei számára foglalta össze István életrajzát. Ennek megfelelően a legenda keletkezésének *terminus ante quem*-jét 1083-ra helyezte, lehetséges legkorábbi időpontját pedig a lovagszent trónralépésének évében, 1077-ben állapította meg.

Tanulmánya más helyein a kiváló művelődéstörténész sorra cáfolta Paulernek a legendaszerző külföldisége mellett felhozott érveit: rámutatott, hogy nemcsak a *vita* keletkezésekor, de már az államalapítás korában is bizonyíthatóan többretegű a magyar társadalom, következésképpen nemcsak a cseheknél, de nálunk is kellett léteznie a legelőkelőbbek (*primates*) mögött egy következő rendnek (*ordo sequens*); továbbá Anonymustól vett idézetekkel kívánta bizonyítani azt, hogy a Nagyobb legendában szereplő s a magyarok nyelvére vonatkozó *lingua ipsorum* kitétel nem feltétlenül argumentál az író idegen ajkúsága mellett. Varjú kiemelte továbbá: a szerző nem Günther és Adalbert szentségével dicsekszik el, hanem a Boldogasszony elterjedt hazai tiszteletével, meg azzal, hogy a római hospitium a magyaroknak épült: mindez számára azt bizonyította, hogy a szentéletrajzot magyar ember írta; hasonló jellegű érvet próbált kovácsolni abból a szöveghelyből, amely szerint az államalapító király a haza védelmére (*ad tuendam patriam*) gyűjtötte össze seregeit a németek ellen.²³ Ha mindezek alapján Varjú bizonyítottnak látta is

22 Vö. Kristó Gyula: A nagyobbik és a Hartvik-féle István-legenda szövegkapcsolatához. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 90. (1990) 43–61. p. = *Uő.*: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged, 2000. 175–194. p. (A továbbiakban: Kristó, 1990. [2000]) 181. p.

23 Varjú, 1928. 91–93. p.

a szerző magyar voltát, mi nem lehetünk meggyőződve tétele igazáról. A jeles művelődéstörténész általunk első helyen rekapitulált észrevétele téves: nézetünk szerint a Nagyobb legenda nem dicsekszik a magyarországi Mária-kultusszal, pusztán beszámol róla (érvelésünk szempontjából nincsen különösebb jelentősége, de azért megjegyezzük: Günther — Varjú állításával ellentétben — nem cseh származású volt, hanem német).²⁴ Az Ernst-kódex szövegkiadásának második érve hasonló okból nem áll meg: a legendaszerző aligha nemzeti büszkeségből rögzíti szentéletrajzában a főszereplő kegyes cselekedetének apró részleteit is, sokkal inkább azért, mert ez alapvető műfaji követelmény. Ami pedig a haza védelméről szóló passzust illeti, itt Varjú figyelmeztet, hogy a latinban, amennyiben valamelyik kiegészítő mondatrész birtokosjelzője megegyezne a mondat logikai alanyával vagy tárgyával, a *pronomem possessivum* használata nem kötelező: a *patria tuenda* tehát ebben a kontextusban éppúgy jelenti általában a haza megmentését, mint konkrétan István vagy az általa fegyverbe szólított hadinép saját hazájának, országának a védelmét.²⁵ Mindezek figyelembevételével mi tehát nem látjuk igazoltnak, hogy a Nagyobb legenda magyar szerző műve volna — abban viszont igazat kell adnunk Varjúnak, hogy a *vita* írójának külföldi származása sem bizonyítható.

Az Ernst-kódex hasonló kiadásához írott, fentebb rekapitulált nagyfontosságú tanulmány több mint fél évszázadon át meghatározta a magyar történetírás mérvadó vonulatának a Nagyobb és a Hartvik tollából kelt Szent István-életrajz viszonyával kapcsolatos nézeteit. Jóval kisebb visszhangot váltott ki, de témánk szempontjából mindenképpen érdekes Balogh József szintén 1928-ban közölt rövid filológiai dolgozata, amely kimutatta, hogy a Nagyobb legenda zord viselkedésű, érzelmeket kizárólag templomi ájtatosságai során mutató Szent István-képe nem egyéni motívumokból építkezik, hanem „*antik eredetre visszavezethető hagiografikus közhely*”.²⁶ Még kisebb terjedelemben foglalkozott a szentéletrajzzal Hóman Bálint, Szekfű Gyulával közösen írott magyar történeti szintézisének ugyancsak 1928-ban megjelent első kötetében, azonban annál jelentősebb megál-

²⁴ „... perpetue virginis Dei genitricis Marie ... honor et gloria tam celebris inter Ungaros habetur, quod etiam festivitas assumptionis eiusdem virginis sine additamento proprii nominis ipsorum lingua regine dies vocitetur.” (385,19–22.)

²⁵ Ennek a mondatnak tehát: „*Contra quem* [sc. Henricum imperatorem] *rex ... ad tuendam patriam armatos totius Ungarie contraxit*” (389,22–24.) a fentieknek megfelelően legalább két korrektt fordítása létezik: „*Henrik császár ellen a király egész Magyarország összes fegyveresét hadba hívta a haza védelmére.*” (vö. ÁKÍF 293. p.) — vagy „... *összes fegyveresét hadba hívta hazájuk védelmére.*”

²⁶ Balogh József: Az „ájtatos” és a „komor” Szent István király. In: Egyetemes Philológiai Közönlöny 52. (1928) 49–50. p. — Idézet: 50. p.

lapítást tett, amikor felhívta a figyelmet a mű egyik valószínű forrására, az Altaichi Évkönyvre.²⁷

Újabb évtized elteltével, 1938-ban látott napvilágot a *vita* máig mérvadónak tekintett szövegi kiadása Bartoniek Emma gondozásában és bevezető tanulmányával, amelyben az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának vezetője megnyugtatóan tisztázta a szöveg ma ismert másolatainak szemmatikai összefüggéseit. Bartoniek állapította meg, hogy a Nagyobb legenda legkevésbé romlott kézírata a XII. századi Érdi-kódexben fennmaradt változat, s ugyancsak ő volt, aki ezt a *manuscriptumot* elsőként nevezte az azóta szelvében elterjedt elnevezéssel őrzőhelyéről Budapesti kódexnek — ám azt is kimutatta, hogy a Hartvik forrásául szolgáló szövegváltozat kevésbé volt romlott, mint a ma ismert *apographumok* bármelyike. Varjú eredményeit átvéve a Nagyobb legenda keletkezését 1077–1083 közé helyezte, szerzőjét pedig magyar származásúnak tekintette.²⁸

1942-ben Deér József tetelesen is igazolta a vizsgálatunk alá volt István-életrajz egyik körmondatának és az államalapító király nevéhez kötött Intelmek fejezeteinek párhuzamait, sőt utóbbi művel kapcsolatban a szent uralkodó szerzőségének „*egyetlen tanúja*”-ként aposztrofálta a *Legenda maior* íróját.²⁹ Ugyanebben az évben adta közre Tóth Zoltán a koronaküldésre vonatkozó Hartvik-féle tudósítást aprólékos gonddal elemző dolgozatát, s ebben Varjúra hivatkozva a következőképpen foglalt állást a nagyobbik Szent István-*vita* ránk maradt anyagának csonkítatlansága mellett: „*Magától értetődik, hogy megszívlevélve a Nagyobb legenda valamennyi eddig ismeretes kódexének egyöntetű bizonyosságát, a szöveget a »monuit eos paterne fidei orthodoxam servare. Explicit.« — mondattal befejezettek tekintem.*” Az életrajz keletkezési idejére vonatkozólag Tóth szintén Varjú megállapításait vette át.³⁰

A mű szövegének filológiai elemzésében a Balogh József által kijelölt úton haladt tovább 1944-ben megjelent tanulmányában Guoth Kálmán, aki a *Legenda maior* több helyéről is kimutatta, hogy azok a korabeli szentéletrajzok mintáinak megfelelő, egyéni vonásokat nélkülöző toposzokból állnak. Részletesen foglalkozott a *vita* általa is problematikusnak ítélt, „*váratlan*” és „*suta*” befejezésével: Paulerre is hivatkozva elvetette Varjúnak a ránk maradt szövegváltozat teljessége

27 Hóman Bálint–Szekfü Gyula: Magyar történet. I–VIII. Bp., 1928–1934. I. 300. p. és 2. bőv. kiad. I–V. Bp. 1935. (Reprint: 1990.) I. 293. p. (A vonatkozó rész Hóman Bálint munkája.)

28 SRH II. 365–375., különösen 369–371. p.

29 Deér József: A szentistváni Intelmek kérdéséhez. In: Századok 76. (1942) 435–452., különösen 437., 443–446. p. — Idézet: 437. p.

30 Tóth Zoltán: A Hartvik-legendák kritikájához (A Szt. Korona eredetkérdése). Bp., 1942. 14. p. 26. jegyzet.

és épsége mellett kiálló vélekedését, s kiemelte, hogy a Kisebb legenda szerint István sírja körül már szentté avatása előtt is történtek csodák,³¹ amelyeknek a műfaj szabályai szerint tehát akkor is szerepelniük kellene a nagyobbik életrajzban, ha azt — mint Varjú állítja — valóban a kanonizációt előkészítendő jegyezték le. Guoth érdekes és furcsa hipotézist állított fel a legenda csonka szerkezetének magyarázatára: rámutatott, hogy a *vita* utolsó mondata könnyedén párhuzamba állítható azzal a passzussal, amely a szentistáni intelmek rövid foglatát vezet be a legenda egy korábbi pontján,³² s ebből arra következtetett, hogy a szerző az életrajz végén tulajdonképpen az *Institutiones* általa korábban már tárgyalt tartalmához tért volna vissza — „E tekintetben azonban köthette a kezét az, hogy István szellemi végrendeletéről már Imre halálával kapcsolatban nyilatkozott. Ez a pszichológiai gátlás — talán egyéb körülmények közrejátszásával együtt — lehet az oka annak, hogy a legenda befejezetlenül maradt.” Guoth tehát a szentéletrajz abrupt lezárását nem szövegromlással magyarázta, hanem azzal, hogy a szerző valamiféle alkotói válságba került és félbehagyta művét. Ez utóbbi nézetnek nincsen komoly utóélete a szakirodalomban.³³

A második világháború után elsőként ismét Tóth Zoltán szólott hozzá a Nagyobb legenda forrásproblémáihoz: 1947-ben megjelent (de tulajdonképpen már 1941-re elkészült) tanulmányában a *vita* szövegéből egy még korábbi, elveszett Szent István-életrajz létezését próbálta bizonyítani Petrus Ransanus *Epitomája* IX. indexének segítségül hívásával (a továbbiakban a terjedelmes tanulmány részletes ismertetésétől eltekintünk, s csupán témánk szempontjából fontos eredményeit tárgyaljuk). Tóth két részletet emelt ki a humanista történetíró munkájából: Géza fejedelem bemutatását és az István születését megjövendülő álombéli látomásokat. A szent uralkodó apjának országlásáról a Nagyobb és a Hartvik-féle legenda a kiváló forrástudós szerint rosszul stilizált, a szöveggörnyezetbe nehézkezesen illeszkedő részletet közöl, Ransanusnál azonban hibátlanul gördülékény leírás szerepel ugyanerről. Tóth szerint ez annak a jele, hogy a nagyobbik Szent István-életrajz (és az ebből merítő Hartvik-legenda), illetve az *Epitoma* IX. indexe közös ősforrásra vezethető vissza, amelyet az előbbi művek szerzői ügyetlenül, az itáliai humanista viszont avatott kézzel használt fel. Hasonló jellegzetességeket igyekezett kimutatni az általa vizsgált művek látomás-részleteiben is. A Nagyobb legendában csak

31 SRH II. 400. p.

32 „... deinde monuit eos paterne fidem orthodoxam servare.” (392,21–22.) — „... instruens, qualiter ante omnia debet observare fidem catholicam.” (391, 9–10.)

33 Guoth Kálmán: Eszmény és valóság Árpád-kori királylegendáinkban. In: Erdélyi Múzeum 49. (1944) 304–347., különösen 310–311., 314–316., 318. p. — Idézet: 316. p.

egy jelenés szerepel: Gézáé. Hartviknál már kettő, hiszen a jövődő apa mellett felesége, Sarolt is álmodt, csak hogy Tóth szerint rosszkor. A várandós asszony előtt a szöveg szerint azért jelenik meg Szent István első vértanú, hogy a Géza látomása után maradt kételyeket végképp eloszlassa — s valóban furcsa, hogy erre csak akkor kerül sor, amikor a fejedelemnek megjövendölt események részben már be is következtek Szent Adalbert Magyarországra érkezésével. A véglegesnek tekinthető, romlatlan logikájú megoldás megint csak Ransanus nevéhez fűződne, mert nála a fejedelem és hitvese egyazon éjszaka látja álmában Szűz Máriát, illetve Szent István protomártírt, s mivel az *Epitoma* szerint Szent Adalbert csak ezt követően érkezik Magyarországra, eltűnik az a felesleges feszültség, amelyet Hartvik „gyanúkteltő rangsorozása” ébresztett az államalapító hivatalos életrajzának szövegében. Tóth mindezek alapján egy ősi István-legendát feltételezett, amelyet nagyjából egy évtizeddel a *Legenda maior* keletkezése előtt állított volna össze egy székesfehérvári kanonok — sőt úgy vélte, hogy az államalapító többi életrajza végső fokon erre az archaikus legendára vezethető vissza mint ősforrásra.³⁴ (A Nagyobb legenda egyetlen mennyei jelenését érintő verstani jellegű megfigyeléseivel külön is foglalkozunk dolgozatunk stilisztikai fejezetében).

Nemcsak a nagyobbik István-életrajz, de az Árpád-kor szinte valamennyi hazai elbeszélő forrásának filológiai vizsgálatában mérföldkövet jelentett Horváth János 1954-ben megjelent, alapvető fontosságú monográfiája. Az egy esztendővel később Kossuth-díjjal jutalmazott irodalomtörténész ebben elsősorban a mű rimes prózájával foglalkozott, s a legenda szerzőjét középszerű stilisztának találta (nézeteiről részletesen szólunk munkánkban a *vita* irodalmi stílusáról szóló részében). A fennmaradt szöveg csonka vagy ép voltának kérdésében nem foglalt állást, az életrajz keletkezési évkörét pedig ő is Varjú nyomán határozta meg.³⁵

A Nagyobb legenda forrásait illetően fontos megállapítást tett 1961-ben Gerics József: a budapesti tudományegyetem oktatója, későbbi professzora a 90. krónika-fejezet elemzésével kimutatta, hogy az direkt rokonságot mutat a *Legenda maior* Konrád császár támadását elbeszélő részletével, s hogy valószínűleg a hagiografikus kútfő használta forrásként a Krónika korabeli szövegét, mivel a szentéletrajz előadásmódja sokkal töredezettebb. Gerics ezzel újabb forrását találta meg a nagyobbik Szent István-*vita*-nak: a XI. század derekán keletkezett ún. Ösgestát. Tóth

34 Tóth Zoltán: Szent István legrégebbi életirata nyomán (I. Mátyás Flórián Ransanus-problémája). In: Századok 81. (1947) 23–94. p. (A továbbiakban: Tóth, 1947.), különösen 79–83., 90–91. p.

35 Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp., 1954. (A továbbiakban: Horváth, 1954.) 136–142. p.

elméletét továbbfejlesztve az ELTE tanára többek közt a Kisebb legenda bizonyosságára hivatkozott, s állást foglalt azon nézet mellett, amely a fennmaradt István-életrajzokon kívül egy valamennyinél archaikusabbat is feltételezett.³⁶

A mű forrásproblémáinak megoldásában kiemelkedően jelentős eredményeket hozott Csóka J. Lajosnak, a pannonhalmi főapátság levéltárosának a korai hazai latin nyelvű irodalomról írott monográfiája. A pap-történész munkásságának köszönhetően tudjuk, hogy a legendaszerző tüzetesen ismerte nemcsak Szent Benedek Reguláját, de a „népek nagy tanítójának” Nagy Szent Gergely tollából kelt, moralizáló életírását is, továbbá a Sulpitius Severus-féle Szent Márton-vitát, Zoerard-András Mór pécsi püspök által összeállított legendáját, sőt talán Wipo *Gesta Chuonradi* című munkáját és Canaprius Szent Adalbert-életrajzát is, amelyet Csóka szerint Querfurti Brúnó hozott magával Magyarországra. A kiváló monográfia vitába szállt Hómannal, amennyiben az *Annales Altahenses* helyett a Pannonhalmi (Pozsonyi) Évkönyvet, illetve az ennek forrásául szolgáló ősgestát tartotta a Nagyobb legenda legfontosabb történeti jellegű kútfőjének, amely mellett még Regino és Szent Adalbert Krónikája ismeretét feltételezte a szentéletrajz szerzőjéről.³⁷

Monográfiája függelékében Csóka bírálta Tóth Zoltánnak az elveszett, ősi István-legendát feltételező teóriáját. A bencés pap-történész mindenekelőtt arra mutatott rá gazdag példaanyag bevonásával, hogy Tóth megállapításával ellentétben Ransanus ragyogóan képzett stilisztája volt, akinél sokszor azért nem lehet tételesen igazolni a Hartvik-legendára direkt használatát, mert önálló alkotóként jelentősen átírta forrásai szövegét; a Gericcs által Tóth teóriája mellett felsorakoztatott érvekre válaszolva pedig igyekezett kimutatni: a Kisebb legenda kizárólag szóbeli forrásokból dolgozott, írott kútfője nem volt.³⁸

Csóka egyebekben jól láthatóan Varjú elképzeléseiből indult ki: arról, hogy a *Legenda maior* eredeti formájában esetleg nem szakadt meg István halálos ágyá-

³⁶ Gericcs József: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Bp., 1961. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22.) (A továbbiakban: Gericcs, 1961.) 19–22. p.

³⁷ Csóka J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Bp., 1967. (Irodalomtörténeti Könyvtár 20.) (A továbbiakban: Csóka, 1967.) 104–118., 366–369. p.

³⁸ Csóka, 1967. 623–646. p. — vö. Gericcs József: Krónikáink és a Szent László-legendára szövegkapcsolatai. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk.: Horváth János–Székely György. Bp., 1974. (Memoria Sacculorum Hungariae I.) 113–136. p. = *Uő.*: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp., 1995. (METEM-könyvek 9.) 185–208., különösen 203–206. p.

nál, nem szólt. Ezt az elképzelést a nyugat-európai magyar emigráció egyik legjelentősebb művelődéstörténésze, Bogyay Tamás elevenítette fel 1976-ban, az államalapító szent király középkori életrajzainak müncheni kiadása elé írott bevezetőjében. Bogyay szerint a Nagyobb legenda 1077 körül keletkezett, s Hartvik még a mai-nál teljesebb variációját ismerte.³⁹ Hasonlóképpen nyilatkozott hat esztendővel később, a Történelmi Szemle hasábjain Richard Pražak cseh történészprofesszor, aki szerint Szent István e legrégebbi életírása 1077–1083 közé keltezhető, s jelenleg rendelkezésünkre álló szövege azért nem teljes, mert záró fejezetei kevéssel a mű első lejegyzése után, még a legkorábbi másolatok készítése előtt elvesztek.⁴⁰

1984-ben adta közre a magyar irodalom kezdeteiről írott könyvét az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének professzora, Tarnai Andor. Ebben a Nagyobb legendát Szent István 1083-i kanonizációjának idejére datálta, s felhívta a figyelmet a mű egy újabb forrására: az államalapító uralkodó nevének eredetét ugyanis az életrajz Sevillai Szent Izidor *Etymologiae* című műve alapján adja meg (380,28–381,2.). Ugyancsak Tarnai mutatta ki a szövegben a középkori latin nyelvű irodalom történeti korszakváltásokra alkalmazott kedvelt toposzát, a fény-metáforát (380,17–23.), amely itt jelentkezik először a magyar irodalom történetében.⁴¹

Két esztendővel később, 1986-ban írt előszőr a *Legenda maior*ról a középkori hagiográfia egyik legjelentősebb hazai kutatója, Klaniczay Gábor. Tanulmányában kimutatta, hogy az 1083-i szentté avatásokat spontán helyi kultuszok valószínűleg nem előzték meg: ez jól illusztrálja Szent László politikai célzatú kanonizációs programjának újszerűségét. Számunkra különösen is érdekes Klaniczay azon megállapítása, amely szerint „*a csoportos szentté avatás terve már Szent István — feltehetően 1083 előtt készült — nagylegendájából is kitetszik, ahol nyílt utalásokat olvashatunk a többi szentjelöltre.*”⁴² Ez ugyanis nyilván azt jelenti, hogy az általunk vizsgált szentéletrajz keletkezése az 1077–1083 közötti intervallumon belül inkább a felső időhatár közelébe helyezhető. Klaniczay újabb két év múltán,

39 *Thomas von Bogyay*: Stephanslegenden (Vorbemerkungen). In: Die heiligen Könige. Übersetzt, eingeleitet und erklärt v. Thomas von Bogyay–János Bak–Gabriel Silagi. Graz–Wien–Köln, 1976. (Ungarns Geschichtsschreiber I.) 26–28., különösen 26–27. p.

40 *Richard Pražak*: A 11. századi legelső magyarországi szentekről szóló legendák datálásának és tipológiai besorolásának néhány kérdéséről. In: Történelmi Szemle 25. (1982) 444–457., különösen 444–445. p.

41 *Tarnai Andor*: „A magyar nyelvet írni kezdik”. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Bp., 1984. 20., 33., 45. p.

42 *Klaniczay Gábor*: Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Fügedi Erik. Bp., 1986. 15–32., 297–303., különösen 19. p.

1988-ban a Nagyobb legenda királyábrázolását és toposzait is görcső alá vette, s a kutatás előtt régóta ismeretes tényből kiindulva — hogy ti. István, szemben a korábbi szent uralkodókkal, nem mártíromságával, hanem apostoli tevékenységével érdemelte ki helyét az üdvözültek sorában — rámutatott: a szöveg az államalapítót egyszersmind Krisztus győzedelmes katonájaként (*miles Christi*) festi le, ami szintén újszerű vonás az európai legendairadalomban („*félíg hagiografikus*” előképe azonban Fleury-i Helgaldus 1040 körüli Jámbor Róbert-életrajzában is megtalálható). Szintén Klaniczay igazolta a *Treuga Dei* mozgalom hatását a *vita* szövegére, s ugyancsak ő hívta fel a figyelmet a XI–XII. századi evangéliumi vallásosság kedvelt szófordulatára, a Krisztus szegényei (*Christi pauperes* — 387, 11.) kifejezés használatára. Végül megállapította: „*A nagylegenda nemcsak modellt ad a szent uralkodó tevékenységéről, hanem azt is hangsúlyozza, hogy István egész életén át kifejezetten törekedett a szentség rangjának elnyerésére.*”⁴³ Klaniczay a fenti eredményeket később megjelent monográfiájában is rögzítette.⁴⁴

Ugyanazon az akadémiai ülésen, amelyen Klaniczay általunk másodikként tárgyalt tanulmánya is elhangzott, Bogyay Tamás is részletesen értekezett a Nagyobb legenda két szövegproblémájáról. A Németországban élő historikus figyelmét először is az a passzus ragadta meg, amely szerint Szent Adalbert az ifjú Istvánt „*crismali baptis mate ... intinxit*” (380,26–27.). Ezzel kapcsolatban Hómanra és Csókára hivatkozva úgy foglalt állást, hogy a legendaszerző itt valójában nem a keresztelésre (*baptisma*) céloz, hanem István bérmálkozására. A másik vitatott értelmezésű kifejezés szintén a később mártírhalt prágai püspök és első koronás királyunk viszonyát érinti: a szentéletrajz ugyanis Adalbertet István *susceptorának* (380,28.) nevezi. Bogyay szerint e szó „*annyit jelent: Adalbert elvállalta az ifjú lelki irányítását. A bérmáló püspök megtehetette ezt.*”⁴⁵ Magunk ez utóbbi interpretációval nem értünk maradéktalanul egyet, s a kérdésre dolgozatunk lexikai fejezetében részletesebben is visszatérünk.

A Nagyobb legendát az 1980–1990-es évek fordulóján több tanulmányában is mikrofilológiai vizsgálat alá vette Veszprémy László, a Hadtörténeti Intézet könyvtárának akkori tudományos munkatársa, jelenlegi igazgatója. Első ilyen munkájában, 1989-ben a Szent István felővezéséről szóló krónikahely értelmezé-

⁴³ Klaniczay Gábor: Szent István legendái a középkorban. In: Szent István és kora. Szerk.: Glatz Ferenc–Kardos József. Bp., 1988. 185–196., különösen 188., 190., 193. p. — Idézet: 193. p.

⁴⁴ Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Bp., 2000. 119., 122–126., 307–307. p.

⁴⁵ Bogyay Tamás: Szent István és Szent Adalbert prágai püspök. In: Szent István és kora. Szerk.: Glatz Ferenc–Kardos József. Bp., 1988. 156–160. p. (A továbbiakban: Bogyay, 1988.), különösen 157. p.

séhez hívta segítségül a szentéletrajz szövegét, amelyben korabeli párhuzamok és Sevillai Szent Izidor *Etymologiae* című munkája alapján vizsgálta a *pueritia* — *adolescentia* — *iuventus* életkorjelölő kifejezések pontos jelentését.⁴⁶ Másodjára, 1990-ben a budapesti hadtörténész-forráskutató felelevenítette Tóth Zoltán 1947-i tanulmányának érvrendszerét, s állást foglalt azon nézet mellett, amely Ransanus *Epitómájának* IX. indexe alapján egy elveszett, ősi Szent István-legendát feltételez a ma ismert *viták* irodalmi előzményeként. Veszprémy erre vonatkozólag számos eltérő jellegű argumentumot sorakoztatott fel a krónikás párhuzamoktól az ikonográfiai források tanúságáig: ezek egy részével Ransanus munkamódszerét mutatta be, más részükkel pedig Géza fejedelem legendabéli képének torzulását illusztrálta.⁴⁷

Ugyancsak 1990-ben tett nagyfontosságú észrevételeket a Nagyobb és a Hartvik tollából kelt Szent István-legenda szövegének kapcsolatáról Kristó Gyula, aki Wattenbach, Mátyás és Erdélyi nyomán arra a megállapításra jutott, hogy az előbbi munka csonkán maradt ránk, s záró fejezeteit az utóbbi őrizte meg. A szegedi professzor mindenekelőtt arra hívta fel a figyelmet, hogy a Hartvik-féle *vita* a Nagyobb legenda meglehetősen suta befejező mondata után gördülékenyen, stílus törés nélkül folytatódik; a továbbiakban pedig a Hartviknál fennmaradt záró passzusok szóanyagát, szófordulatait vetette össze a két legenda Szent István halálos ágyánál tett végrendeletének leírásáig tartó részeivel, s ennek során különösen alaposan foglalkozott az életrajzok társadalmi és egyházi terminológiájával. Kristó a *Legenda maiora* a Szent László uralkodását követő évekre keletkezett, leszögezve: „A megpezsztült Kálmán-kori irodalmi élet termései közé tehát ... immár feltételelesen a nagyobbik István-legendát is oda kell számítanunk.”⁴⁸

1991-ben Veszprémy László rövid tanulmányt szentelt a *vita* egyik nehezen értelmezhető részletének, amely szerint Géza „*convocatis ... Ungarie primatibus cum ordine sequenti*” (381,8.) jelölte ki ünnepélyesen utódául az ifjú Istvánt. A jeles forráskutató gazdag példaanyag bevonásával végzett vizsgálat eredményeképpen arra a megállapításra jutott, hogy az *ordo sequens* itt nem társadalmi kategóriát jelöl (mint azt Paulertől kezdve gyakorlatilag a teljes magyar szakirodalom hitte), hanem „a választás jogi normáknak megfelelő lefolyására utal.”⁴⁹ Ugyanebben az évben viszont Veszprémy 1990-ben megjelent s az elveszett István-legendát felté-

46 Veszprémy László: Szent István felővezéséről. In: Hadtörténelmi Közlemények 102. (1989) 3–12., különösen 10. p.

47 Veszprémy László: Ransanus krónikája Géza—Szt. István fejezetének forrásproblémája. In: Magyar Könyvszemle 106. (1990) 99–112. p.

48 Kristó, 1990 [2000]. 182–190. p. — Idézet: 190. p.

49 Veszprémy László: Középkori forrástanulmányok. A vitézek rendje Szent István Nagyobb legendájában? In: Hadtörténelmi Közlemények 104. (1991) 58–65. p. — Idézet: 65. p.

telező tanulmányát Kulcsár Péter kemény bírálatban részesítette. A budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgató-helyettese, a Miskolci Egyetem későbbi professzora részletesen cáfolta a Hadtörténeti Intézet forráskutatójának kétszer öt pontban ismertetett érveit, s alighanem végérvényesen bebizonyította, hogy Ransanus műve alapján nem következethetünk egy olyan Szent István-életrajzra, amely még a Nagyobb legendánál is korábban keletkezett volna.⁵⁰

A pannonhalmi bencés főapátság fennállásának ezredik évfordulóját ünneplő kiállítás 1996-ban napvilágot látott katalógusában Gerics József és Ladányi Erzsébet Szent István Mária-kultusza kapcsán foglalkozott az államalapító uralkodó legrégibb ismert életrajzával, megállapítva többek közt, hogy „*a szerző okkal és joggal tekinthető a Szent Benedek rend tagjának, ahogyan a Nagyobb legendát is elsősorban rendtársai számára írhatta... Első olvasóközönségét szerzetesekben gondolva el, a mű elméleti és jogi mondanivalója szintén nekik szólhatott.*”⁵¹ Gerics és Ladányi véleményét Szovák Kornél is elfogadta a hazai bencés szerzetesség Árpád-kori történetéről írott, 2001-ben megjelent tanulmányában, egyszerűsített kiállt azon álláspont mellett, amely szerint a szentéletrajz írója egykor a pannonhalmi monostor szerzetese lett volna.⁵² Legújabbán ismét Kristó Gyula foglalta össze a Nagylegenda keletkezésére és stílusára vonatkozó lényegesebb tudnivalókat.⁵³

Historiográfiai szemlének végére érve célszerű recapitulálnunk a Nagyobb legenda másfél évszázadot átívelő tudományos kutatástörténetének témánk szempontjából legfontosabb eredményeit. A mű szerzőjének bencés kötődése mára bizonyítottan tekinthető, legfeljebb azzal kapcsolatban nem alakult ki egyetértés a téma kutatói között, hogy vajon pécsváradi vagy pannonhalmi szerzetes lehetett az államalapító király legrégebbi életrajzának alkotója. A legenda forrásai között számon tartják a mű keletkezésekor még minden bizonnyal személyes tapasztalatokon nyugvó szájhagyományt, a szent uralkodó törvényeit, az ugyancsak az ő nevéhez kapcsolt Intelmeket, illetve a hazai Ösgestát, a külföldi kútfők közül pedig az

⁵⁰ *Kulcsár Péter*: Ransanus Szent István-életrajzáról. In: Magyar Könyvszemle 107. (1991) 307–315. p.

⁵¹ *Gerics József–Ladányi Erzsébet*: Az államférfi Szent István öröksége. In: Mons Sacre 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. Szerk.: Takács Imre. I. köt. Pannonhalma, 1996. 110–116. p. — Idézet: 115. p.

⁵² *Szovák Kornél*: Monachorum pater et dux. A bencés szerzetesség korai századai Magyarországon. In: Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk.: Takács Imre. Pannonhalma, 2001. 35–47., különösen 46. p.

⁵³ *Kristó Gyula*: Magyar historiográfia I. Történetírás a Középkori Magyarországon. Bp., 2002. (A Történettudomány Kézikönyve) 24–25.

Altaichi Évkönyvet, Sevillai Szent Izidor *Etymologiae* című munkáját, Szent Benedek Reguláját és Nagy Szent Gergely által írott életrajzát, a Sulpitius Severus tollából kelt Szent Márton-életrajzot, továbbá Zoerard-András legendáját — sőt talán Wipo *Gesta Chuonradi* című munkáját, a Canaprius-féle Szent Adalbert-*vitát* és Fleury-i Helgandus alkotását, Jámbor Lajos életrajzát is ide sorolhatjuk. Azt a vélekedést, amely szerint a nagyobbik István-legendája az államalapító király egy még régebbi életírására menne vissza, elvethetjük. A *Legenda maior* keletkezési évkörét illetően a szakirodalom nem jutott egyetértésre: a kutatók vagy az 1077–1083 közötti évekre, vagy 1095 után, Könyves Kálmán uralmának első éveire helyezik a *vita* születését.

Jelen írásunkkal a további filológiai szempontú elemzésekhez szeretnénk nyelvi-stiláris adatokat szolgáltatni, mivel a Nagyobb legenda nyelvezetét feltáró átfogó kutatásra eddig még nem került sor. A feladat módszertani nehézsége elsősorban abban rejlik, hogy a hazai középlatin filológiában igencsak népszerűtlen műfajjal próbálkozunk,⁵⁴ amelynek így megszilárdult metodológiája és kialakult érvelési rendszere sincsen. Dolgozatunk szakirodalmi előzményeként elsősorban Koló-Szujó Edit kéziratos tanulmányát, a szentéletrajz konkordancia-jegyzékét és szótárát kell megemlítenünk, amelyet munkánk során nagy haszonnal forgattunk.⁵⁵ A továbbiakban előbb a *vita* szóanyagával kapcsolatos észrevételeinket mutatjuk be (igen röviden), majd a klasszikus grammatika mentén haladva részletesen foglalkozunk a szöveg mondattanával, végül a mű stilisztikai értékelésére térünk ki. A szöveg paleográfiájával és hangtani ismerveivel nem foglalkozunk, hiszen autográf kézirat nem áll a kutatás rendelkezésére.

- 54 Összefoglalóan a hazai latinságra l. Guoth Kálmán: A magyarországi latinság helye az egyetemes latinságban. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Bp., 1938. 169–182. p.; *Mészáros Ede*: De cultu litterarum et de lingua Latina Hungariae medii aevi: Per lo studio l'uso de latino. Roma, 1940. Tudományosságunk rendszeres nyelvi elemzésnek csupán Anonymus Gestáját vetette alá: *Uhlárik János*: Anonymus latinsága. Nagyszombat, 1889.; *Mészáros Ede*: Qua ratione Anonymus Hungarus in conscribendis Gestis suis Sacra scriptura usus sit. Quinquecclesiac, 1936.; *Uő.*: A magyarországi középkori latinság főbb sajátosságai. In: Műhely 2–3. (1938–1939); *Zágorhidi Czigány Balázs*: Anonymus alárendelő összetett mondatai. Kézirat. Debrecen, 1991. (A továbbiakban: *Zágorhidi Czigány*, 1991.) (Utóbbi tanulmányra Thoroczkay Gábor hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.)
- 55 *Koló-Szujó Edit*: Szent István nagy legendájának szótára. Szeged, é. n. [1995] (A továbbiakban: *Koló-Szujó*, 1995. — Kristó Gyula akadémikusnak, a Szegedi Tudományegyetem professzorának és Homonnai Saroltának, a MTA–SZTE Magyar Medieviztikai Kutatócsoport tudományos segédmunkatársának ezúton is köszönöm, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátották.)

1. Szóanyag és alaktan

A Nagyobb legenda terjedelmét tekintve 3947 szóból áll (számítógépes statisztika szerint), teljes szókincese viszont csupán 1248 tételt számlál.⁵⁶ Rendkívül sok, összesen 87 olyan szó akad a szentéletrajz konkordanciajegyzékében, amely ötnél többször szerepel a szövegben, s ha ebből a mennyiségből levonjuk a tagadó- és kötőszókat, illetve a névmásokat, még mindig 57 kiemelkedően sűrűn előforduló ige, főnév, melléknév és *adverbium* marad. Szent István legrégebb életírásának szókincese tehát nem túlságosan gazdag: a szerző rendre elkerüli ugyan a szóismétlést, de ritkán törekszik variációra. Ugyanakkor viszont a szegényes lexikai bázist a legendairó szinte tökéletesen uralja, amit ékesen illusztrál az igevonzatok kezelésében megnyilvánuló magabiztossága is (példánkban a *prefixumos* igéktől függő névszói szerkezeteket a klasszikus minták szerint előljárószó nélkül, pusztá *accusativussal* illetve *dativussal* kapcsolja):

1. Multis enim modis correptioni divine succubuit, tribus annis infirmitate continua laborans, eum alloquitur. (390,23–24.)

Nézőpont kérdése, hogy nyelvtani tévesztésnek vagy (ami kevésbé tűnik valószínűnek *construcito ad intellectum*nak tekintjük azt az esetet, amikor a legendairó nőneműnek veszi az *episcopatus* főnevet (*construcio ad intellectum*, ha a *quam* névmás az *episcopatus* szóval rokon értelmű *ecclesia* főnévre vonatkozna):

2. Que qualis erga Dei cultum ornandum extitit ... multarum ecclesiarum cruces et vasa vel paramenta opere mirifico facta vel contexta usque hodie testantur. Pre cunctis tamen episcopatus Besprimiensis, quam ipsa [sc. Gisella regina] a fundamento ceptam omnibus sufficientiis ad servitium in auro vel argento vestimentisque multiplicibus adornavit. (384,20 – 385,6.)

Azonban a szöveg általános tendenciáit figyelembe véve, és szem előtt tartva, hogy a ma ismert kéziratok valószínűleg egyetlen közös ősforrásra vezethetők vissza, ebben az esetben sem lehetünk biztosak abban, hogy nem másolási hibáról van-e szó.

Markánsan középkorias jellegzetességeket a névszó- és igeragozásban is csak ritkán sikerült kimutatnunk. Ilyen mindenekelőtt a *praeteritum perfectum passivi* posztklasszikus normarendszer szerinti képzése a létige perfekt alakjával⁵⁷: *fuīt*

⁵⁶ Koló-Szujó, 1995. 8–59. p.

⁵⁷ Peter Stotz: Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters. I–IV. München, 1996–2000. (A továbbiakban: Stotz, 1996–2000.) IV. 328. p.

exinanita (388,15.), *intimata fuit* (388,25.) — de erre is csupán két példa akad, s feltűnő, hogy ezeket a kéziratokban csak néhány sor választja el egymástól. Hasonlóképpen általános középlatin jellemvonásnak tekintendő, hogy a legendaszerző egyszer *-i* tövüként ragozza az *ablativus absolutus*ban álló igenevet: *tempore ... instanti* (378, 22.); kevésbé általános a korban az *ablativus rei efficientis / auctoris* és a *per + accusativus*-szal képzett eszközhatározó alaki megkülönböztetése:

3. Qui constitutione superna pontifex electus post obitum sancti regis instante disturbance christianitatis lapidatus est, et per donum gratie spiritualis dignus effectus est consortio martyrii. (388,18–21.)

Nézetünk szerint a legendaszerző következetes nyelvhasználatának ismeretében a szentéletrajz egyik vitatott értelmezésű részletét is könnyebben interpretálhatjuk. István megkereszteléséről (más nézetek szerint: bérmálásáról) szövegünk a következőket írja: „*Hunc deo dilectus Adalbertus episcopus crismali baptisimate secundum credulitatis sue veritatem intinxit et susceptor eius fuit.*” (380,26–28.) Az idézett passzus második tagmondatát Kurcz Ágnes a következőképpen magyarártotta: „*Adalbert ... [István] lelki gyámola lett.*”⁵⁸ Kurcz értelmezését Bogyay Tamás is elfogadta,⁵⁹ de hasonló fordítást közölt Kisdi Klára is.⁶⁰ A Du Cange-féle szótár ugyanakkor a *susceptor* kifejezést *keresztapa* értelemben is számon tartja,⁶¹ s ezt az interpretációt javasolja esetünkben Veszprémy László is.⁶²

Tekintetbe véve, hogy a Nagyobb legenda szerzője bizonyosan pap volt, magunk a kérdéses szó jelentéstartamának vizsgálata során a legkézenfekvőbb anyagból indultunk ki: a Bibliából, s annak is elsősorban a szerzetesek napi zsolozsmáiban kiemelkedően sűrűn szereplő szövegállományából, a Zsoltárok könyvéből. A Vulgata legalább három értelemben használja a *suscipio* igét és ennek származékait: egyrészt megtartja annak legősibb, eredeti jelentését (*felvesz, felemel*), másrészt ettől elvonatkoztatott jelentéssel is ismeri (*befogad; illetve megment, védelmez*)⁶³ (közismert párhuzamként kínálkozik az *accipio* ige, amelynek

58 ÁLI 19. p.

59 Bogyay, 1988. 157. p.

60 ÁKÍF 275. p. — A kérdésre l. még Veszprémy László: Szent Adalbert és Magyarország. Historiográfiai áttekintés. In: *Ars Hungarica* 26. (1998) 321–335. p. (A továbbiakban: *Veszprémy*, 1998.)

61 *Carolus du Fresne, dominus du Cange: Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis*. I–X. Niort, 1883–1888. VIII. (A továbbiakban: *Du Cange.*) 680–681. p.

62 Veszprémy, 1998. 330. p.

63 Az első jelentésre l. Ps 3,6.: *Ego dormivi et soporatus sum exurrexi quia Dominus suscipiet me; Mt 27,27.: tunc milites praesidis susipientes Iesum in praetorio congregaverunt ad*

esetében ugyanilyen irányú jelentésmódosulás mutatható ki már az archaikus latin-ságban is). Maga a *susceptor* alak nyolc zsoltárban szerepel, ezek közül egyben (ismétlés folytán) kétszer is.⁶⁴ Jelentése ezekben minden alkalommal: *megmentő*, *védelmező*. Ennek figyelembevételével magunk a legenda kérdéses szavát is leginkább *megmentő*ként magyarítanánk, ám mondatbéli szerepét a bibliai párhuzamok értelmének megfelelően úgy kommentáljuk, hogy a keresztelés szent aktusával Adalbert a leendő király *lelkének* megmentőjévé vált.

2. Mondattan

A Nagyobb legenda szintaxisát a klasszikus latinság grammatikai rendszerét követve kíséreljük meg bemutatni. Anyagunkat három nagy egységben tárgyaljuk. Előbb a főmondati állítmányok idő- és módhasználatát tekintjük át (s itt foglalkozunk a formai szempontból vonatkozó névmással bevezetett alárendelt szerkezetnek minősülő, ám mellérendelő értelmű tagmondatok *praedicatuma*ival is, mivel ezek idő- és módhasználata a latin nyelvre általánosan jellemző sajátosságként⁶⁵ a Nagyobb legendában sem az alárendelt mellékmondatok esetében egyébként megszokott módon alakul), majd önálló fejezetet szentelünk az igék névszói alakjaival képzett szerkezeteknek, illetve a mellérendelő és az alárendelő összetett mondatoknak.

eum universam cohortem — a másodikra és a harmadikra: Ps 6,10.: *Exaudivit Deus deprecationem meam Dominus orationem meam susceptit*; Ps 39,12.: *miser cordia tua et veritas tua semper susceperunt me*.

⁶⁴ Ps 3,4.: *tu autem Domine susceptor meus es*; Ps 17,3.: *Dominus ... protector meus et cornu salutis meae et susceptor meus*; Ps 41,10.: *dicam Deo susceptor meus es*; Ps 45,8.: *Dominus virtutum nobiscum susceptor noster Deus Iacob*; Ps 45,12.: *Dominus virtutum nobiscum susceptor noster Deus Iacob*; Ps 88,27.: *pater meus es tu Deus meus et susceptor salutis meae*; Ps 90,2.: *dicet Domino susceptor meus es tu et refugium meum Deus meus*; Ps 118,114.: *adiutor meus et susceptor meus es tu in verbum tuum supersperavi*; Ps 143,2.: *miser cordia mea et refugium meum susceptor meus et liberator meus*.

⁶⁵ J. B. Hofmann: *Lateinische Syntax und Stilistik*. Neubearb. von Anton Szantyr. München, 1965. (Handbuch der Altertumswissenschaft) (A továbbiakban: *Hofmann-Szantyr*; 1965.) 554–572. p.

2.1. Főmondati igehasználát

A *verbum regens* a leggyakrabban, 83-szor közbeékelt helyzetben, 75 alkalommal a főmondat végén, 27 esetben pedig annak élén szerepel. Szerzőnk igemódhasználata meglehetősen egyhangú: a szövegben mindössze nyolc *coniunctivusi* vagy *imperativusi* alak mellett 177 *indicativusra* bukkantunk a nem alárendelt szerkezetekben. Ez utóbbiakat tekintélyes tömegük miatt *tempus* és *actio* szerinti bontásban tekintjük át.

A szentéletrajzban összesen 38 alkalommal szerepel főmondati állítmányként vagy azzal egyenértékű pozícióban *praesens imperfectumi* igealak, ebből háromszor egyenes idézetben. A maradék 35 ide tartozó *verbum* közül 21 ténylegesen is jelen időt jelöl, 17 pedig *praesens historicumi* értelmű. Előbbi kategória igéi többnyire a szerző elméleti jellegű eszmefuttatásait közvetítik (pl. 1.), vagy a legenda szereplőinek szájába adott monológokban (István születésének megjövendölésében, illetve a szent király fohászaiban — pl. 2.) fordulnak elő.

1. Neque enim quippiam boni potest in rebus esse existentibus vel fieri absque gratis venientis miserationis Dei. (377,4–6.)
2. Pax tibi Christi electe, iubeo te de sollicitudine tua fore securum. (379,21–22.)

Feltűnő, hogy a *praesens historicumi* igealakok a legenda szövegének három pontján sűrűsödnek: először Szent Adalbert Magyarországra érkezésének és a hazai egyházszervezés kezdeteinek leírásánál (380,7–17.), majd az István templom- és monostoralapításairól szóló passzusban (383,14–18.), végül pedig királlyá koronázásának és törvényhozói tevékenységének említésénél (384,3–11.). A formailag jelen idejű igék amúgy is fokozzák a múltbéli eseményeket elbeszélő szöveg lendületét, ám a Nagyobb legenda esetében hatásukat még az is erősíti, hogy a szerző többnyire *asyndetonos* kötésben, szorosan egymás mellé helyezett, rövid mondatokban használja őket:

3. Igitur iubente principe fit ubique congregatio gentis indomite, per Sanctum episcopum fiunt orationes continue, convertuntur et baptizantur alpurni patrie, statuuntur multis in locis ecclesie. (380,14–17.)

A Nagyobb legenda főmondati vagy azzal egyenértékű állítmányai között az elbeszélő múlt kifejezésére leginkább használatos *praesens perfectumban* álló igealakok képezik a legnépesebb csoportot. Összesen 126 ízben szerepel a mondat főigéje ebben a *tempusban* és *actióban*, és ezek közül csupán egyszer alkotja egyenes idézet állítmányát. Többnyire *historicumi* értelemben szerepel. Némiképp

meglepő s maradéktalanul a középlatin nyelvfejlődés tendenciával sem indokolható jelenség,⁶⁶ hogy szövegünk gyakorlatilag nem ismeri a *perfectum logicumot*: előfordul persze, hogy a múlt időt reprezentáló állítmány által megfogalmazott cselekménynek a legendaszerző saját korára (azaz jelenére) vonatkozó hatása van, de a mondat értelme és kontextusa ezekben az esetekben is a *praedicatum* egyszerű múlt időben való értelmezését sugallja, pl.:

4. Ad nutum etiam ipsius servi Dei, rex Deo devotus monasterium, quod Béli nuncupatur, incipiens, omnibus bonis ditavit, ubi monachus Gerardus de Venetia veniens vitam contemplativam agere cepit. (388,15–18.)

*Praeteritum imperfectum*ban álló főmondati (vagy ezzel egyenértékű) állítmány nyolcszor szerepel a szövegben: ötször tartós (pl. 5.), háromszor pedig ismétlődő (pl. 6.) múltbéli cselekvés kifejezésére.

5. ... nocturnas vigiliis in Christi fidelium pedibus, in abscondendis in sinum pauperum elemosinis agiliter et ylariter transigere solebat ... (387,14–16.)
6. Monacharum [*recte*: Monachorum] vitam et conversationem nunc per alios, nunc per semet ipsum explorandodiligenter examinabat, torpentes arguens, vigiles sub dilectione constituens, canonicorum ministerium episcoporum providentie sub testimonio Christi et ecclesie commendabat ... (385,10–14.)

Önálló használatú *praeteritum perfectumi* igealak csupán egyszer fordul elő. Használatát valószínűleg a mozzanatosság igénye indokolja: a szerző talán Szent István hírnevének gyors terjedését kívánta a nyelvtan eszközeivel is megjeleníteni. Az előidejű múlt ilyen értelmű használata cseppet sem ritka a közép-latin prózában.⁶⁷

7. De quibus iste christianissimus non minimus fuisse computatur, bone voluntatis et operis fama, quam in edificandis ecclesiis in amplitudine proprii iuris exercuit, longe positas terras et famosissimas disperserat. (386,15–18.)⁶⁸

Futurum imperfectumi igealak a főmondatokban öt alkalommal fordul elő, nem meglepő módon kizárólag teológiai fejtegetések bibliai idézeteiben, illetve akkor,

⁶⁶ Stotz, 1996–2000. IV. 327. p.

⁶⁷ Stotz, 1996–2000. IV. 3321–333. p.

⁶⁸ E mondat helyes fordítása nézetünk szerint: „Köztük [ti. az apostolok között] ezt a rendkívüli keresztényt nem éppen a legkisebbként tartják számon: jóakarátának és művének híre, amelyet egyházak építésével szerzett szerte a hatalma alá vetett országban, messze fekvő és igen nevezetes földeken is elterjedt.” (Vö. ÁLI 23. p.; ÁKÍF 288. p.)

amikor a Géza fejedelem álmában megjelenő „kellemes külsejű ifjú” megjósolja István születését. Különös jelentéstartalma nincsen.⁶⁹

Coniunctivusi állítmány mindössze három főmondatban fordul elő – érdekes módon kizárólag feltételes mondatokban: két ízben *hortativusi* értelemben, egyszer pedig irrealitást kifejezve. Képzésük a klasszikus grammatikának megfelelő: a felszólító jellegű *coniunctivusi* igealakok mindkét szer *praesens imperfectum*ban állnak, a lehetetlen feltételt megjelenítő pedig *praeteritum imperfectum*⁷⁰ (a mellékmondathoz való viszonyokról bővebben ld. a feltételes mellék- mondatokról szóló 2.4.7. alfejezetet).

Imperativusi igealak a latinban csakis főmondati állítmányként szerepelhet,⁷¹ a Nagyobb legendában összesen öt ilyenre bukkanhatunk. Ezek közül egy a Bibliából való szó szerinti idézetben szerepel, a maradék négy azonban érdekes stilisztikai megfigyelésekre kínál alkalmat. Eleve szokatlan, hogy a szerző kétféle *imperativust* használ, s még ennél is meglepőbb, hogy ezt milyen stílárius bizottsággal teszi. Két alkalommal az egyébként sokkal ritkább 2. *imperativust* alkalmazza: ennek fennköltége tökéletesen illik a Géza fejedelem látomásában megjelenő isteni követ kimunkáltabb beszédstílusához (8.).

8. Verumptamen virum spirituali legatione tibi transmittendum honorabiliter suscipito, susceptum honesto timore perditionis ultime perterritus et amore raptus iugiter manentis spei, que non confundit, exortationibus eius non fictum cordis fidelis prebeto assensum. (379,27 – 380,2.)

Az elterjedtebb 1. *imperativus* az életrajz önálló fogalmazatúnak vélt részeiben csupán egyszer szerepel, István egyik fohászában. A legendaíró pontosan tisztában volt a kétfajta felszólító mód eltérő hangnemi értékével is: művében az isteni követ kinyilatkoztatás-jellegű, jövő idejű *imperativus*okkal ad parancsot meg Gézának és népeinek, ám István király a sokkal szerényebb hangvételű jelen idejűekkel könyörög Szűz Máriához, hogy szabadítsa meg az országot az ellenségtől.

Mindent egybevetve: a Nagyobb legenda főmondati állítmányainak igeidő- és igemódhasználata kevésbé variált, meglehetősen egyhangú. A szerző szinte kizárólag *indicativusi* igealakokban gondolkodik, s általában ragaszkodik az elbeszélő múlt értékű *praesens perfectum*ok halmozásához: ez utóbbiak monoton hatását csupán a legenda három kulcsfontosságú helyén sűrűsödő *praesens historicum*ok és a szereplők legnagyobb spirituális élményeit rögzítő, mondattanilag amúgy is

69 Hofmann–Szantyr, 1965. 309–315. p.

70 Hofmann–Szantyr, 1965. 661–663. p.

71 Hofmann–Szantyr, 1965. 338–341. p.

variáltabb jelenetekben (Géza fejedelem álmában, illetve Szent István fohászai-ban) felbukkanó *coniunctivusok* és *imperativusok* oldják valamelyest.

2.2. Az ige névszói alakjaival képzett szerkezetek

Jelen alfejezetünkben csupán a *gerundiummal*, a *gerundivummal* és a *participiumi* szerkezetekkel foglalkozunk: az *accusativus cum infinitivó*t tematikus okoknál fogva, némileg rendhagyó módon a kijelentő tárgyi mellékmondatoknál tárgyaljuk, *nominativus cum infinitivo* és *supinum* pedig nincsen a Nagyobb legendában.

2.2.1. Gerundiumos és gerundivumos szerkezetek

Szent István legrégebb ismert életrajza *gerundiumot* 14 (pl. 1.), *gerundivumot* pedig 9 alkalommal használ (pl. 2.); két további esetben eldönthetetlen, hogy melyik szerkezettel állunk szemben, de a szórend mindkétszer inkább az utóbb említett igeveves struktúrára utal (pl. 3.).

1. Perfectis igitur in redemptore nostro patriarcharum ac prophetarum oraculis, per virginem ineffabiliter nascendo, per crucis passionem ac mortis assumptionem tertia die resurgendo, cum discipulis suis XL dies conversando postquam ... patris dextre naturaliter et potentialiter est associatus ... (377,12–17.)
2. Cumque nimium esset sollicitus de rebellibus domandis et ritibus sacrilegis destruendis et episcopatibus secundum estimationem suam ad profectum sancte ecclesie statuendis, mirabili visione noctu consolatur eum Dominus ... (379,17–20.)
3. ... per communis consilium colloqui filium suum Stephanum post se regnatum populo prefecit et ad hoc corroborandum a singulis sacramentum exegit. (381,7–10.)

A *gerundiumok* közül három áll *accusativusban* (ebből kettő *ad* prepozícióval), szintén három *genitivusban*, és kilenc *ablativusban*. Utóbbiak kivétel nélkül módhatározói értelemben fordulnak elő, s mondatbéli szerepük arra enged következtetni, hogy a szerző legtöbbször (bár nem kivétel nélkül — pl. 1.) a *participium coniunctum* alternatívájaként vonultatja fel őket.

Gerundivumra csak *accusativusos* és *ablativusos* példánk akad: előbbit négy alkalommal mutathattuk ki a szövegben (kivétel nélkül *ad* prepozíciós formákban), utóbbit pedig ötször (szintén valamennyi esetben *in* vagy *de* előjárószóval — pl.

2.). A vitatott hovatartozású, de valószínűleg inkább *gerundivum*nak szánt szerkezetek mindkétszer tárgyasetben állnak (*ad* prepozícióval — pl. 3.).

A két hasonló nyelvtani struktúrát a Nagyobb legenda szerzője a klasszikus grammatika hagyományainak megfelelően használja: amennyiben a cselekvésre helyezi a hangsúlyt, *gerundium*ot képez, ha viszont azt a főnevet kívánja kiemelni, amelynek a *participium instans* tulajdonképpen a jelzője, akkor a *gerundivum*os szerkezetet választja.⁷²

2.2.3. Participium absolutumi (ablativus absolutusi) és participium coniunctumi szerkezetek

A latin nyelv két leggyakoribb participiális szerkezetétípust némelyik középkori szerző (s elsősorban is a kora középkoriak) a Jeromos-féle bibliafordítás példáiból kiindulva következetesen hibásan alkalmazzák (legalábbis a klasszikus szabályokhoz képest): különösen sokszor alkotnak *ablativus absolutust* olyan esetben, amikor annak logikai alanya amúgy is megjelenik a fölérendelt mondatban.⁷³ A Nagyobb legenda írója formai szempontból mindvégig ragaszkodik a klasszikus grammatika előírásaihoz, nyelvezete pallérozott, de sokszor unalmas és egyhangú.

Szövegünkben összesen 43 *ablativus absolutus* fordul elő. Jelentéstartamuk kevéssé változatos: a szerző kizárólag idő- (pl. 1.), ok- (pl. 2.) vagy módhatározó (pl. 3.) kifejezésére használ ilyen szerkezetet, feltételes vagy megengedő alárendelés tömörítésére egyszer sem:

1. Accidit post hec defuncto beati regis per sociam cognato, Romane dignitatis augusto Heinrico pio, Cuonradum imperatorie potestatis per Germannorum electionem assumere ... (389,18–20.)
2. Igitur iubente principe fit ubique congregatio gentis indomite ... (380,14–15.)
3. Expergefactus princeps visionem stuporis prius secum, post cum Christi fidelibus et suis pertractans Deo gratias pavimento manibus expansis adherens humiliter egit, se principatumque cum filio nascituro custodie illius, qui non dormit neque dormitat, lacrimis fuis commendavit. (380,3–7.)

A szerző a *participium absolutum*ok aktív vagy passzív jelentéstartamát jól érzékelhetően sokkal fontosabb attribútumnak tartja, mint imperfekt vagy perfekt

⁷² Hofmann–Szantyr, 1965. 371. p.

⁷³ Stotz, 1996–2000. IV. 262. p.

voltukat, s nem egyszer az előidejű *participium perfectum*ból képzett igeneves szerkezetet használ nyilvánvalóan egyidejű momentumok rögzítésére is:

4. Cuius ardore caritatis inflammati, secundum quod eis salvator noster ante preceperat, evangelice predicationis functa legatione totum mundum divini semina verbi spargendo perlustrav[erunt] [sc. apostoli]. (378,3–6.)

Fenti példánk egyszersmind azt is jól illusztrálja, hogy a szentéletrajz írója — kora szerzőinek többségéhez hasonlóan — nem volt tisztában az álszenvedő igékből képzett befejezett melléknévi igenevek aktív jelentéstartamával.⁷⁴ A fentiekén túl, egyszer nyilvánvalóan figyelmetlenségből sérti meg a klasszikus grammatika szabályait s alkot formailag szabálytalan *ablativus absolutum*-ot, a *participium imperfectum* eredeti, *-i* végződésű *ablativus*ával.⁷⁵

5. Unde contigit divine pietatis intuitu in ‘filios perditionis’ et ignorantie, populum rudem et vagum, creaturam Dei se nescientem, Ungaros ... tempore sue predestinationis iam instanti de via iniquitatis ad iustitie semitam deleta nebula ad spem in eternum permanentis conducere retributionis. (378,16–24.)

Érdekes módon a sokkal biztosabb kézzel nyúl a nem latin anyanyelvű auktoroknak egyébként rendre sokkal több gondot okozó *participium coniunctum*hoz, s annak lehetséges mellékértelmeit is viszonylag színesen használja. Példánkban egyetlen körmondaton belül háromszor is szerepelteti ezt az igeneves szerkezetet, három különböző jelentésármálattal:

6. Erat tunc princeps quartus ab illo, qui ingressione Hungarorum in Pannoniam dux primus fuit nomine Gejza, qui et credulus in Ihesum potentialiter agens in suos, misericors autem et liberalis in alienos et precipue in christianos, ritu paganismi licet obvolutus, tamen appropinquante spiritualis fulgore carismatis cum omnibus circumquaque positarum provinciarum vicinis de pace, cuius numquam antea fuerat amator, cepit attente tractare, ut iam in illo poscit agnoscere, cuius filius desideraret fieri secundum dictum salvatoris nostri dicentis in evangelio: ‘beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur’. (378,25 – 379,8.)

E mondatban az első melléknévi igenév (*agens*) leginkább módhatározónak tekintendő, a *licet* kötőszóval bevezetett második *participium coniunctum* (*obvolutus*) viszont egyértelműen megengedő értelmű; végül a harmadik (*dicentis*) időhatározóként és értelmezőként is felfogható. Ugyanakkor viszont a *participium instans activi* használata a legenda egészének *coniunctum*-jellegű szerkezeteit te-

⁷⁴ Hoffmann–Szantyr, 1965. 391–392. p.

⁷⁵ Vö.: Stotz, 1996–2000. IV. 261–263. p.

kintve kevésbé változatos: olyan beálló melléknévi igenévre, amely esetleg akarást is kifejezhet, az egész szövegben mindössze két példa akad, azok egyike is szó szerinti idézetben áll (7.) — a többi cselekvő *participium instans* jelentése minden alkalommal pusztán az utóidejűséget célozza (pl. 8.):

7. ... nunciatur ei [sc. Geysae] Beatus Adalpertus Boemiensis ecclesie pontifex ad se venturus propter conversionem ipsius et 'fidei non ficte' profectum, Domino Deo 'hostiam laudis oblaturam [recte: oblaturus]'. (380,8–10.)
8. De te filius nasciturus egredietur ... (379,24.)

A két leggyakoribb participiális szerkezetípus vizsgálata eltérő tanulságokkal szolgál a Nagyobb legenda nyelvezetéről. Pusztán formai szempontból nézve a szerző magabiztosan használja mindkettőt, ugyanakkor a sablonosan kialakított, szűk jelentéstartamban használt *ablativus absolutus*ok és a jóval árnyaltabb értelműre sikerült *particium coniunctum*ok stiláris értéke között jelentős különbség tapasztalható.

2.3. Mellérendelő összetett mondatok

A Nagyobb legenda (vagy bármely más reneszánsz előtti szöveg) összetett mondatának vizsgálata során az első problémát egy banálisnak tűnő kérdés megválaszolása jelenti: hol húzzuk meg a mondathatárokat, vagy másképpen: vajon mit tekintett a szerző önálló mondatnak? Szent István király e legrégebben keletkezett életrajzának kéziratái központozással a kor szokásai szerint csak igen szerény mértékben élnek, a szöveg bárminemű tagolása a kiadásokat gondozó tudósok munkája. Fejezetünk témájának szempontjából ez azzal a következménnyel jár, hogy a mellérendelő összetételek vizsgálatát nem szűkíthetjük le a kritikai kiadás által egyetlen mondatnak tekintett szerkezetek tanulmányozására: sokszor azokat a több mondatból álló struktúrákat is görcső alá kell vennünk, amelyeknek alkotóelemeit az újkori *editió*k megannyi önálló mondatnak tekintik. A továbbiakban tehát a mellérendelő mondat fogalma alatt nem feltétlenül csupán kólonokból, hanem adott esetben akár különálló mondatokból összetevődő szintaktikai szerkezeteket értünk — feltéve, hogy e különálló mondatokat mellérendelő kötőszó vezeti be. Értelmi szempontból a mellérendelő mondatok számát gyarapítják egyes vonatkozó mellékmondatok is, ezekkel azonban az áttekinthetőség kedvéért ott foglalkozunk majd, ahová formai jegyeik alapján tartoznak: az alárendelő összetételek között. Mivel a jelen fejezetben tárgyalandó mondatok állítmánya az önálló mód- és időhasználat

szabályaihoz igazodik, alárendelésbe kerülve pedig a megfelelő mellékmondati típus jellegzetességei szerint alakul, az igehasználatra itt külön nem térünk ki.

A mellérendelő mondattípusok számbeli megoszlását és kötőszavaik gyakoriságát az alábbi táblázat szemlélteti (az első számoszlopban az adott összetétel vagy kötőszó összes előfordulását adjuk meg, a második számoszlopban a modern kiadás szövegbeosztása szerint mondaton belülről kerülő *coniunctiók* számát, a harmadik számoszlopban pedig a kritikai *editio* szerint önálló mondatokat kötőkét):

Kapcsolatos:	40	33	7
<i>Et</i> kötőszóval:	18	14	4
<i>Et – et</i> páros kötőszóval:	1	1	
<i>-que</i> kötőszóval:	3	2	1
<i>Quoque</i> kötőszóval:	2		2
Végig asyndetonos kötésben:	16	16	
Ellentétes:	10	4	6
<i>Vero</i> kötőszóval:	4	1	3
<i>Sed</i> kötőszóval:	3	2	1
<i>Non solum ... sed</i> páros kötőszóval:	1	1	
<i>Tamen</i> kötőszóval:	1		1
<i>Verumtamen</i> kötőszóval:	1		1
Következtető:	10	–	10
<i>Igitur</i> kötőszóval:	7		7
<i>Ergo</i> kötőszóval:	3		3
Magyarázó:	12	3	9
<i>Enim</i> kötőszóval:	6		6
<i>Neque enim</i> kettős kötőszóval:	1		1
<i>Quippe</i> kötőszóval:	3	2	1
<i>Quidem</i> kötőszóval:	1		1
<i>Quod</i> kötőszóval:	1	1	

A szerző az elbeszélő próza igényeinek megfelelően többnyire kapcsolatos mellérendelést alkalmaz: ez az egy típus önmagában is több példával képviselteti magát a szövegben, mint a többi fajta összesen. Nagyjából azonos arányban szerepelnek ellentétes, következtető és magyarázó összetett mondatok: az a tény, hogy az ellentétes mellérendelések között nagyjából azonos arányban fordulnak elő a

mondaton belüli és mondathatárokon átnyúló jellegűek, míg a következtető és magyarázó kötőszavak az esetek túlnyomó többségében önálló mondatokat kapcsolnak egymáshoz, elsősorban abból adódik, hogy az utóbbi két mellérendelési típus a latinban viszonylag ritkán köthet hiányos mondatot, az ellentétes mellérendelés pedig akár egyes mondatrészek kapcsolására is alkalmas. Meglepő, hogy a legenda egész szöveganyagában egyetlen választó mellérendelő összetett mondat sem akad (egyes mondatrészeket összekötő választó értelmű *coniunctió*val ugyanakkor öt esetben is találkozhatunk, s ez valamennyiszer a *vel*).⁷⁶

Mindegyik mellérendelési típusnak megvan a maga kiemelten motivált kötőszava: így a kapcsolatos összetételekben a semleges értelmű *et* dominál (amelynek túlreprezentáltsága különösen akkor szembeszökő, ha nemcsak a mellérendelt tagmondatokat, hanem az egyes mondatrészeket összefűző kapcsolatos *coniunctió*kat is számba vesszük: a szövegben összesen 110 alkalommal fordul elő az *et*, további három alkalommal az *et – et* páros kötőszó, 13 ízben a *-que* tapadószó, hatszor az *etiam*, ötször az *ac*, négyszer a *quoque* és csupán háromszor a *neque*, ráadásul ez utóbbi egyszer magyarázó értelmű összetételben — *neque enim* — egyszer pedig szó szerinti idézetben).⁷⁷ Középkori szerzőknél cseppet sem általános módon a Nagyobb legenda megfogalmazója pontosan érzi az *ac / atque* és a *-que* klasszikus értelmé közötti különbséget.⁷⁸ előbbit kizárólag akkor használja, ha a mellérendelés második tagjára helyezi a hangsúlyt (pl. 1.), utóbbit pedig többnyire akkor, ha az elöl álló mondatrészt logikusabb kiemelni (pl. 2.). Érdekes módon a tagmondatokat kapcsoló *-que* kötőszavaknál ez a szabályszerűség már nem érvényesül (pl. 3.):

1. Perfectis ... oraculis ... per crucis passionem ac mortis assumptionem tertia die resurgendo ... celorum alta penetrans patris dextre naturaliter et potentialiter est associatus [sc. Iesus] ... (377,12–17.)
2. ... episcopatus Besprimiensis, quam [recte: quem] ... omnibus sufficientiis ad servitium in auro vel argento vestimentisque multiplicibus adornavit. (385,4–6.)
3. Quadam vero nocte spirituali monitu tactus, nemine sciente solus plenum dono Dei gerens sacculum, Christi pusillum gregem solito more perrexit visitare, statimque

76 Koló-Szujó, 1995. 58. p.

77 Koló-Szujó, 1995. 8., 23., 24., 47. p.

78 Thesaurus linguae Latinae. I–X/2. Lipsiae, 1900–1996. (A továbbiakban: Thesaurus.) II. 1075–1080. col.; Lexicon totius Latinitatis. Opera et studio Aegidii Forcellini. Ed. 4-a. I–VI. Prato, 1858–1875. V. 36–37. p.

pauperes distribuende celestis thesauri pecunie distrahentes, viri Dei evulsione barbe prebuerunt testimonium. (383, 20–24.)

A kapcsolatos mellérendelések között kiemelkedően magas az *asyndetonos* kötések száma (pl. 4.): a szerző 16 esetben halmozza a mellékmondatokat kötőszó nélkül (*polisyndetonos* mellékmondatokból ugyanakkor csupán egyszer építkezik – 5.):

4. Iaciuntur ubique sacrarum fundamenta domorum, surgunt claustra canonicorum, florescunt cenobia regulariter conversantium congregationum. (383, 14–16.)
5. Post hec plenus dierum anno dominice incarnationis dcccc xc VII. Seculi nequam erumpnas celesti mutavit gaudio, et eodem anno beatus Adalpertus episcopus causa predicandi verbum dei Pruziam ingressus est, et ibidem cum palma martyrii coronatus est. (381, 10–14.)

Az ellentétes értelmű mellékrendeléseket többnyire a legáltalánosabban használt *sed* vagy *vero* köti össze, a kettő használata közötti halvány különbséget mutatja, hogy előbbi főleg hiányos mondatokat vagy önálló mondatrészeket kapcsol, utóbbi viszont csaknem kivétel nélkül teljes mondatokat. A következőket összetett mondatok jellemző *coniunctiója* az *igitur*, a magyarázóké pedig az *enim* (feltűnő, hogy a *nam* kötőszót a szöveg egyszer sem használja, az ehhez képest általában ritkább *quippét* viszont háromszor is).

2.4. Alárendelő összetett mondatok

A latin nyelv alárendelő szerkezetei sokkal változatosabbak, mint a mellérendelők: ennek megfelelően bemutatásuk is összetettebb feladat. Vizsgálódásaink áttekinthetőbbé tétele végett dolgozatunknak a legenda hypertaxisait tárgyaló egységét további pontokra bontottuk, s ezeken belül részletesen kitérünk az egyes alárendelő szerkezetek mondaton belüli pozícióira (elhelyezkedésükre éppúgy, mint a többi tagmondathoz való viszonyukra), igemód- és igeidőhasználatukra, illetve a mellékmondattípusok jellemző kötőszavaira.

2.4.1. Alanyi és tárgyi mellékmondatok

A Nagyobb legenda szövegének mindösszesen 13 alanyi és tárgyi mellékmondatát az iskolai nyelvtan gyakorlata szerint tagolva tárgyaljuk, megkülönböztetve kijelentő, kérdő és célzatos altípusokat. Az általában szinten minden klasszikus és kö-

zékori szerzőnél megfigyelhető tendenciának megfelelően Szent István király e legkorábbinak tekintett életrajzában is a tárgyi alárendelések vannak túlsúlyban: alanyi jellegűből csupán kettő akad, a kijelentő mellékmondatok között.

2.4.1.1. Kijelentő alanyi és tárgyi mellékmondatok

A legendában összesen négy kijelentő alanyi vagy tárgyi mellékmondatra bukkanhatunk. A két típus szövegünkben határozottan különböző nyelvtani formákban jelentkezik, s hogy ezeket érzékeltebben mutathassuk be, vizsgálódásunk körébe bevontuk a főmondat alanyát vagy tárgyát kifejező igeneves szerkezeteket is.

Alanyi mellékmondat kétszer szerepel az anyagban, kötőszava *quod*:

1. Non hoc preterendum estimo, quod in viro Dei quanti meriti post obitum foret, divina virtus in vita sua demonstrare voluit ... (388,22–24.)
2. In beato quoque constat apostolicum illud impletum, quod legitur, ‘quoniam per multas tribulationes oportet intrare in regnum Dei’ et in libro Sapientie: ‘quos diligit Deus, castigat et pater flagellat filium, quem recipit’. (390,20–23.)

Az alanyi mellékmondatok állítmányai *indicativus*ban szerepelnek. A főmondat mindkét esetben külön utalószóval (*hoc*, illetve *illud*) mutat rá a mellékmondatra. Feltűnő, hogy mindkét alanyi alárendelés logikai főmondata alanyi, illetve tárgyi alárendelésben álló *infinitivus*os konstrukció: elképzelhető, hogy a szerző éppen azért alkalmaz ezekben az esetekben következetesen mellékmondatot, hogy elkerülhesse az igeneves szerkezetek kusza halmozását.

Sokkal több példa alapján tanulmányozhatjuk a műben a kijelentő tárgyi alárendelő szerkezeteket, amelyek közt két alapvető típusal találkozunk. Noha az iskolai grammatika szerint a kijelentő alanyi és tárgyi mellékmondatokat *accusativus cum infinitivo* szerkezettel kell tömöríteni, mégis már a klasszikus korban megjelennek a *quod*, *quia*, *ut* vagy más kötőszóval bevezetett alárendelések a mondat és érzékelést kifejező igék mellett.⁷⁹ A középkori latinság egyik legjellegzetesebb ismérve a klasszikus nyelvállapothoz képest éppen az *oratio obliqua* szabályainak mind egyértelműbb alkalmazkodása a beszélt nyelv igényeihez. Az igeneves szerkesztés e téren már a késő császárkorban háttérbe szorult, a középkori szerzőknél pedig jobbára másodlagos megoldásnak számít a mondanivaló *per definitionem* mellékmondatok formájában való kifejezése mögött.⁸⁰ Mindennek fényében igencsak

⁷⁹ Hoffmann–Szantyr; 1965. 577–579., 586–587., 627. p.

⁸⁰ Karl Langosch: Lateinisches Mittelalter. Einleitung in Sprache und Literatur. Darmstadt, 1963. (A továbbiakban: Langosch, 1963.) 57. p.; Stotz, 1996–2000. IV. 392–401., 403–405. p.

meglepő, hogy a Nagyobb legendában csupán két kijelentő tárgyi mellékmondat szerepel (2–3.), ugyanakkor mondattanilag szinonim helyzetben harmincegyszer találunk *accusativus cum infinitivo* szerkezetet (pl. 4.). A mellékmondatok kötőszava *quod*, illetve *quoniam*.

3. Legimus in prophetia de apostolis scriptum, quod ‘in omnem terram exivit sonus eorum’ et cetera. (386,11–12.)
4. In beato quoque constat apostolicum illud impletum, quod legitur, ‘quoniam per multas tribulationes oportet intrare in regnum Dei’ et in libro Sapientie: ‘quos diligit Deus, castigat et pater flagellat filium, quem recipit’. (390,20–23.)
5. Videns enim se solum sine spe posteritatis derelictum, pietatis affectu doluit. (391,22–23.)

Az igeneves struktúrák meghatározó túlsúlya egyértelműen arra mutat, hogy a szerző saját korának gyakorlata helyett mindvégig a klasszikus normákat tartotta szem előtt kijelentő tárgyi alárendeléseinek kialakításában. Persze adódik a kérdés: miért nem ragaszkodott a legendaíró ezekhez az iskolai szabályokhoz a maradék két esetben is?

E mellékmondatokat már első ránézésre is összeköti az a jellegzetességük, hogy egyikük sem több, mint egy néhány szavas bibliai idézetnek a szentéletrajz szövegébe illesztése. A legenda egészének tanúsága szerint szerzőnk, ha idéz, csupán két eljárást ismer: vagy szó szerint citálja forrását, vagy pedig oly mértékben parafrázeálja az eredetit, hogy az már inkább csak tartalmi utalásnak tekinthető, nem pedig szövegátvételnak.⁸¹ A két teljességgel eltérő módszer egyetlen mondat példáján is szemléletesen bemutatható:

6. Sciens vero scriptum: ‘non est prudentia, non sapientia, non consilium contra Dominum’, et illud in canonibus: neminem propter obitum carorum nimis debere contristari, deposito merore se totum contulit ad querendam largitatem misericordie divine. (391,23–27.)

A példamondat (amelynek két szövegátvétele szintaktikai szempontból természetesen nem tárgyi alárendelésben szerepel, hanem értelmezőként) előbb szó szerinti idézet formájában utal a Bibliára (Péld 21,30), majd a kánonokra hivatkozik, de egy oly mértékben átdolgozott parafrázissal, hogy annak eredetijét a kutatásnak

⁸¹ A legendaszerző ugyan jelen időben idézi a 120. zsoltár eredetileg *futurumban* szóló 4. versét, s „*non dormitabit neque dormiet*” helyett „*non dormit neque dormitat*” változatot hoz (380,6.), azonban ezzel valószínűleg Hippói Szt. Ágostont követi (vö. Sermo 171 de verbis apostoli [Phil 4,4–6] 2. caput)..

máig nem sikerült felderítenie: nincs a Nagyobb legendának olyan kiadása vagy fordítása, amely útba tudna igazítani a kedvesek halála fölötti szomorkodás hiába-valóságát ecsetelő klisé származási helyével kapcsolatban.

Alighanem okkal gyanítjuk tehát, hogy a többi kijelentő tárgyi alárendelő szerkezethez képest szokatlan megoldást jelentő mellékmondatok azért kerültek a legenda szövegébe, mert a szerző ezekben nem akarta megbontani a Bibliából való passzusok eredeti mondattani struktúráját. Ráadásul a *quod* kötőszavas kijelentő tárgyi mellékmondat (3.) attól a *legimus* igétől függ, amely a biblikus kommentár-irodalomban talán a leggyakrabban szolgál a Szentírásból vett idézetek bevezetésére, s e minőségében szinte állandósult kifejezést alkot a példamondatunkban is mellette szereplő kötőszóval.⁸²

A Nagyobb legenda kijelentő alanyi és tárgyi mellékmondatainak vizsgálata két fontos tanulsággal szolgált. Egyfelől láthattuk, hogy míg szövegünkben az alanyi jellegű alárendelések jellemzőbb formája a mellékmondati szerkezet, addig a tárgyiaké az *accusativus cum infinitivo*; másfelől pedig kitűnt, hogy a legendaszerző tudatosan törekedett az *oratio obliqua* klasszikus szabályainak betartására — ez pedig az érett középkorban a legkevésbé sem volt jellemző tendencia.

2.4.1.2. Kérdő tárgyi mellékmondatok

A legenda hét függő kérdése kivétel nélkül kiegészítendő jellegű, kötőszavuk ennek megfelelően mindig az eredeti egyenes kérdés kérdőszava: kétszer-kétszer *qualis*, illetve az ebből képzett *qualiter*, egy-egy alkalommal pedig *quam* (*frequens*), *quanti* (*meriti*) vagy a leggyakoribb vonatkozó névmásból képzett *cuius*.

1. Que [sc. Gisella regina] qualis erga Dei cultum ornandum extitit, quam frequens et benefica circa Deo servientium congregationes apparuit, multarum ecclesiarum cruces et vasa vel paramenta opere mirifico facta vel contexta usque hodie testantur. (384,20 – 385,3.)
2. Imperator vero suorum tam repentina perterritus defectione, sciscitans, qualiter res facta fuerit, ... ad corroborandam regis fidelissimi spem factum non dubitavit ... (390,14–18.)

Négy függő kérdés megelőzi a főmondatát, három viszont az után következik. Az alárendelt kérdő mondatok állítmányának az *oratio obliqua* klasszikus szabá-

82 Vö.: Tertullianus: Liber adversus Hermogenem. XXIV, 1; Augustinus Hipponensis: Epistola 36, 7, 16; Thetmar: Chronicon I, 11.

lyai szerint szinte mindig *coniunctivus*ban kell mutatkoznia,⁸³ a középlatin auktorok azonban számos alkalommal használták helyettesítve *indicativus*t.⁸⁴ Utóbbi megoldásra a Nagyobb legenda szövegében egyetlen mondatban találunk példát, igaz, ott rögtön kettőt is (1.).⁸⁵ Mindezzel együtt elmondható: a Nagyobb legenda szerzője a kérdő mellékmondatok állítmányainak igemódját többnyire a klasszikus grammatika előírásait szem előtt tartva választotta meg.

Függő kérdéstől egyszer sem indul ki újabb alárendelés, az viszont kétszer is előfordul, hogy a kérdő alanyi vagy tárgyi mellékmondat maga is célhatározói vagy értelmező mellékmondattól függ.

2.4.1.3. Célzatos tárgyi mellékmondatok

A szövegben mindössze két célzatos (felszólító tárgyi) mellékmondatot találhatunk. Kötőszavuk egyszer a klasszikus normáknak megfelelő *ut*,⁸⁶ egyszer pedig *quod*:

1. ... quotiens alicuius hominis infirmitas auribus suis intimata fuit, missa sibi pro medicina, quam tunc in presenti poterat habere, particula panis, vel pomi, vel herbe aromaticae, mandatum, ut sanus surgeret, transmisit ... (388,24 – 389,2.)
2. ... quod nullus alium hostiliter invaderet, nemo inimicum sine iudicii examinatione lederet, viduas et orphanos nullus obprimeret, subscriptione federis non pereuntis posteris suis reliquid (sic!) stabilitum. (384,12–15.)

A függő felszólítások mondatbéli pozíciója láthatóan nem kötött: egyik példánkban (1.) a *verbum regens* után, a másikban (2.) pedig előtte bukkanak fel. A mellékmondati állítmány természetesen mindkét esetben *coniunctivusi* igealak.

⁸³ Hofmann–Szantyr, 1965. 537–540. p.

⁸⁴ Hofmann–Szantyr, 1965. 536–546. p.

⁸⁵ Az idézett helyen a legenda négy fennmaradt *manuscriptuma* közül a többé-kevésbé azonos szöveg hagyományt képviselő három kései kézirat (a Melki, a Lilienfeldi és a Heiligenkreuzi kódex) *coniunctivusos* mellékmondati állítmányokat (*extiterit ... apparuerit*) hoz: példamondatunk csupán a Budapesti Kódexben szerepel *indicativusos* igealakokkal, s más kéz írásával annak a margóján is fel vannak tüntetve a klasszikus grammatikának megfelelő formák. Elképzelhető tehát, hogy e szabálytalan időkezelésű függő kérdések esetében nem a szerző eredeti nyelvtani koncepcióját, hanem egy kései scriptor palcográfiai okokkal magyarázható másolási hibáit értük tetten.

⁸⁶ Hofmann–Szantyr, 1965. 641–642. p.

További egy alkalommal vitatható, hogy célzatos tárgyi alárendelésről van-e szó:

3. Si placet tibi, domina mundi, tue hereditatis ab inimicis devastari et novellam plantationem christianitatis aboleri, non mee, precor, imputetur desidie, sed potius dispositioni voluntatis tue. (390,3–6.)

Nézetünk szerint ebben az esetben a *precor* ige csupán közbeszúrt megjegyzés-ként értékelendő, az *imputetur* pedig főmondati állítmányként, *coniunctivus hortativus*ban áll. Megállapításunkat a szövegből vett igen közeli párhuzammal támaszthatjuk alá, a fenti példa után közvetlenül ugyanis az alábbi mondat olvasható: *Si pastoris culpa, quod meretur, ipse luat, insontibus parce, precor, ovibus.* (390,6–7.) A *precor* ez utóbbi mondatban nem lehet az *imperativusi* alakot mutató *parce* fölé rendelt állítmány: nyelvtani szempontból csak közbeszúrásként értékelhető, s ezért úgy véljük, hogy a megelőző, párhuzamos szerkesztésű mondatban is helyesebb ezt a grammatikai szerepet tulajdonítanunk neki.

A középkori szerzőknél többé-kevésbé általánosan tapasztalható jelenség, hogy a beszélt nyelv gyakorlatának megfelelően felszólító értelmű tárgyi mellékmondatokká oldják fel azokat a célzatos szerkezeteket, amelyekben a klasszikus latin szabályai *infinitivus* vagy *accusativus cum infinitivo* használatát írják elő.⁸⁷ A Nagyobb legenda alkotója nem követte ezt az irányzatot, nála a tömör, igeneves konstrukciók száma jóval meghaladja a célzatos mellékmondatokét, pl.:

4. Pax tibi Christi eŕecte, iubeo te de sollicitudine tua fore securum. (379,21–22.)
5. Ad recreationem egenorum cottidianas expensas indesinenter fieri instituit ... (387,13–14.)

A szentéletrajz szövege tehát a célzatos alárendelő szerkezetek megformálásában is magán viseli a szerző klasszikus grammatikai ismereteinek és antikizáló szándékának nyomát.

2.4.2. Célhatározói mellékmondatok

A legendaszerző tizenkétszer használ célhatározói mellékmondatot. Ezek kötőszava nyolc ízben önállóan álló *ut*, további négy alkalommal (vonatkozó mellékmon-

⁸⁷ Vö.: *Du Cange*, IV. 431. p.

dattal való összeszővődés esetén) pedig *ut + a qui, quae, quod* névmás megfelelő nemű és számú alakja (pl. 1.).

1. Oculis quidem divine providentie ... etiam hominis perditu restauracionem dignatus est misericorditer contemplari et operari, ut quem imaginis sue dignitate creando decoraverat, paterni regni coheredem fieri per incarnationis sue sacramentum mirabiliter efficeret. (377,6–12.)
2. Sed adversarius totius bonitatis, invidie plenus et malitia diabolus, ut sanctum Christi tyronis propositum disturbaret, intestina contra eum bella commovit ... (381,18–21.)
3. Ad recreationem egenorum cottidianas expensas indesinenter fieri instituit, nocturnas vigiliis in Christi fidelium pedibus, in abscondendis in sinum pauperum elemosinis agiliter et ylariter transigere solebat, egenum Christum in membris suis consolari deliberans temporaliter, ut ipse vite celestis cameram cunctis delectamentis refertam inveniens iocundari meruerit eternaliter. (387,13–19.)
4. Et, ut efficacior fieret ad tenenda tanti regiminis gubernacula, virorum documentis orthodoxorum usu lectionis cottidiane fecit auditum utrumque prebere. (391,4–7.)
5. Cunctis Deo placitarum virtutum generibus adornatus et in iustitia sanctitatis coram ipso omnibus diebus vite sue conversari decrevit, ut in eo iam quedam future glorificationis species clarescere videretur. (392,12–15.)

A legenda célhatározói mellékmondatainak állítmánya rendre *coniunctivusi* igealak, amely többnyire a *consecutio temporum* szabályainak megfelelően *praeteritum imperfectum*-ban szerepel a múlt értékű főmondati állítmány mellett. Egyetlen kivétel akad, 3. példánk mellékmondatának *praesens perfectum*i igealakja azonban az iskolai normák szerint mind *actio*, mind pedig *tempus* szempontjából hibás (helyesen itt is ugyanúgy kellett volna a legendaszerzőnek eljárnia, mint a többi tizenegy alkalommal).⁸⁸

Nyolc célhatározói mellékmondat a főmondata mögött kap helyet (pl. 3. és 5.), három előtte (pl. 4.), egy pedig beékelődik a főmondatba, elválasztva egymástól annak alanyát és állítmányát is (2.). További alárendelés hat célhatározói mellékmondattól indul ki, ezek egyikétől kettő is. A célhatározói mellékmondatoktól függő újabb tagmondatok közül hat vonatkozó jellegű, egy pedig függő kérdés.

⁸⁸ Hofmann–Szantyr, 1965. 532–533. p.

2.4.3. Következményes mellékmondatok

Egész szöveganyagunkban csupán négy következményes mellékmondat akad. Kötőszavuk a klasszikus gyakorlattal ellentétesen három ízben *quod* (1. és 3.): a középkori latinság csaknem ugyanolyan gyakran használta ezt a *coniunctiót* a következményes alárendelő szerkezetek kapcsolására, mint a Nagyobb legendában ezzel a funkcióval csak egyszer szereplő *ut* kötőszót,⁸⁹ amely szövegünkben egy feltételes-következményes mondatösszeszővődést bevezető *nisi ut* összetételben bukkan fel (2.).

1. ... in tantum fervore sancti spiritus exardescente per orbem universalis ecclesie sunt stabilita fundamenta, quo[d] etiam ipsa mundi totius metropolis Roma cum monarchia dignitatis imperatorie Christi fidei colla submittens vanitatum erroribus renunciavit. (378,9–13.)
2. ... congregata [*recte*: congregatio] monasterialis ... non est alicuius egens, nisi ut suos et aliorum pedes secundum evangelicum lavet. (382,2–5.)
3. Tantis igitur misericordie et pietatis brachiis Christi pauperes, immo Christum in ipsis amplexabatur, quod nullus umquam hospes et peregrinus ab eo sine benignitatis alicuius solamine tristis abcessit. (387,10–13.)

A *quodos* következményes mellékmondatok állítmánya mindhárom esetben *indicativus*: ez szintén megfelel a középkori gyakorlatnak. Ezek főmondata *tam*, *tantis*, illetve *in tantis* utalószóval mutat rá az alárendelt tagmondatra. 3. példánk kettős funkciójú mellékmondatának állítmánya a klasszikus grammatikai szabályoknak megfelelő *coniunctivusi* igealak.⁹⁰

2.4.4. Okhatározói mellékmondatok

A Nagyobb legendában összesen nyolc okhatározói mellékmondatot írhattunk össze, de ezek közül kettő főmondatával együtt szó szerinti idézet a Bibliából. E mondattípus kötőszava a szöveg önálló fogalmazatú passzusaiiban négyszer *quoniam*, egy-egy alkalommal pedig *cum*, illetve *quia*; az egyenes idézetek esetén mindkétszer *quoniam*.

⁸⁹ Hofmann–Szantyr, 1965. 572–583., 630–647. p.

⁹⁰ Hofmann–Szantyr, 1965. 579–582. p.

1. Cumque nimium esset sollicitus de rebellibus domandis et ritibus sacrilegis destruendis et episcopatibus secundum estimationem suam ad profectum sancte ecclesie statuendis, mirabili visione noctu consolatur eum Dominus ... (379,17–20.)
2. Non tibi concessum est, quod meditaris, quia manus pollutas humano sanguine gestas. (379,22–23.)
3. Ad hoc igitur incipiendum et consumandum, quoniam fidelium Christi consultum habebat necessarium, nunciis et litteris in omnes partes suum diffamavit desiderium. (382,11–13.)

Tudjuk, hogy a *quia* kötőszó a középkori latinságban okhatározói jellegét mind jobban elveszítve egyre inkább mellérendelő, magyarázó *coniunctió*vá lett.⁹¹ Szövegünkben mindössze egyszer fordul elő (2.), így használatára vonatkozólag nem vonhatunk le megalapozott következtetéseket — a legenda nyelvezetének általános vonásait tekintetbe véve azonban csöppet sem meglepő, hogy az életrajz szerzője ragaszkodott a szó klasszikus értelméhez.

A legenda okhatározói mellékmondatai többnyire a főmondat után következnek: ha a bibliai idézeteket is számítjuk, nyolc esetből ötször ez a helyzet; ha az átvett passzusokat kizárjuk vizsgálódásunkból, akkor ez az arány némiképp kevésbé meggyőző: a szerző hat alkalomból háromszor alkalmazza ezt az elrendezést (pl. 2.). Kétszer fordul elő, hogy az okhatározói mellékmondat megelőzi a főmondatot (pl. 1.), egyszer pedig kettévágja azt (3.). A mellékmondati állítmány egy kivétellel mindig *indicativus*ban szerepel, csak a *cum causale* után következik a *consecutio temporum* szabályainak megfelelő *actió*ban és időben álló *coniunctivus*os alak. Az igehasználát ezúttal is tökéletes összhangban van mind a klasszikus grammatika szabályaival, mind a korszak európai irodalmi hagyományával.

2.4.5. Megengedő mellékmondatok

A szövegben mindössze három megengedő szerkezet szerepel: ezek közül kettő teljes mellékmondat, egy pedig *participium coniunctum* (megengedő értelmű *ablativus absolutus* — mint fentebb már említettük — nem találtunk). A mellékmon-

⁹¹ Hofmann–Szantyr, 1965. 684–688. p.

datok (2–3.) kötőszava *licet* vagy *etsi* (valamennyi fennmaradt kéziratban két szóba írva: *et si*), az igeneves szerkezeté (1.) szintén *licet*:

1. Geiza ... ritu paganismi licet obvolutus, tamen appropinquante spiritualis fulgore carismatis cum omnibus circumquaque positarum provinciarum vicinis de pace ... cepit attente tractare. (378,26 – 379,6.)
2. Bonifatius ... in cervice percussus gladio, licet postea viveret, non est privatus martyrio. (382,18–22.)
3. ... et si ipse evangelizandi non assumpsit officium, predicatorum tamen dux et magister eius tutamini et sustentationis instituit solatium. (386,30 – 387,2.)

A megengedő mellékmondatok mindhárom esetben megelőzik főmondatot. Igemódhasználatuk maradéktalanul megfelel a klasszikus grammatika szabályainak: a *licet* után *coniunctivos*, az *etsi* után pedig *indicativos* mellékmondati állítmány következik.⁹² Az igeidő megválasztása viszont némi eltérést mutat az iskolai normáktól: másodikként idézett példamondatban szereplő *praeteritumi* igealak már a középlatin azon fejlődési fokát dokumentálja, amikor a *licet* kötőszó igei eredete teljesen háttérbe szorult annak *coniunctio*-jellege mögött.⁹³ A főmondatokban két esetben mutatnak rá a mellékmondatra a *tamen* utalószóval.

2.4.6. Időhatározói mellékmondatok

Noha a legendában csupán tizenegy időhatározói mellékmondat fordul elő, ezek igen színes képet mutatnak, egyfelől mert a latinban megjeleníthető valamennyi relatív időviszonyt illusztrálják, másfelől pedig kötőszavaik változatossága miatt. Előidejű alárendelést öt, egyidejű szintén öt, utóidejű pedig egy időhatározói mellékmondatban figyelhetünk meg. Az előidejűek kötőszava három esetben *postquam* (ebből egy vonatkozó-időhatározói mondatösszeszőződés alkalmával *qui postquam* összetételben), egy-egy ízben pedig *ubi* vagy *dum*.

1. Bonifatius ... in loco patris [sc. Ascrici] constitutus abbas, dum a beato rege causa predicationis in inferiores Ungarie partes esset missus, in cervice percussus gladio, licet postea viveret, non est privatus martyrio. (382,18–22.)

92 Thesaurus. V/2. 973–980., VII/2. 1354–1368. col.

93 Raphael Kühner–Carl Stegmann: Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache. I–II. Darmstadt, 1976. II/2. 443–444. p.

2. Regredientibus adversariis, ubi sanctus respectu miserationis Dei se visitatum intelligens, Christo sueque genitrici terre prostratus gratias egit ... (390,11–13.)
3. Postquam inde propitiationis Dei medicamine convaluit, iterum æterni per secretum consilii quamdam examinationem in filiorum suorum obitu sensit imminere verbera ... (390,25–27.)

A *postquam*mal bevezetett mellékmondatok (pl. 3.) állítmánya mindig *indicativi praesens perfectum*ban szerepel, ami éppúgy megfelel a középkori gyakorlatnak, mint a klasszikus grammatika előírásainak.⁹⁴ Az *ubival* bevezetett előidejű mellékmondat (2.) a klasszikus normák oldaláról szemlélve szabálytalannak tűnhet, hiszen állítmánya helyén egyidejűséget kifejező participium szerepel: a középkorban azonban ez bevett szokássá vált, ha nem is tekintették feltétlenül elegáns megoldásnak. A *dum* kötőszós mellékmondat (1.) állítmánya *coniunctivus*i igealak, amely a *consecutio temporum* szabályainak megfelelően itt *praeteritum perfectum*ban áll. Megjegyzendő, hogy a *dum* már a kései császárkorban kezdte elveszteni sajátos jelentését,⁹⁵ az érett középkorra pedig a *cum historicum* egyszerű szinonímájává kopott, s egyre gyakrabban bukkant fel előidejű *coniunctió*ként.⁹⁶ A Nagyobb legenda szövege a szónak érdekes módon mind a középkorias, mind pedig a klasszikus értelmét ismeri: előbbire a fentebb idézett előidejű alárendelés nyújt egyértelmű bizonyítékot, utóbbit az alább tárgyalandó, 4. (egyidejű) példamondat illusztrálja.

Az egyidejű időhatározói mellékmondatok élén egy-egy alkalommal áll a *dum*, a *cum*, a *quotienscumque*, a *quotiens* és a *quando* kötőszó:

4. Dum ergo miratur divinitus de viro predicto, nunciatur ei Beatus Adalpertus Boemiensis ecclesie pontifex ad se venturus ... (380,7–9.)
5. Tandem per misericordiam Dei dignus centuplicate retributionis bravio, tactus febre, cum sibi transit[um] imminere non ambigeret, accersitis episcopis et primis palatii de Christi nomine gloriantibus, primum cum eis tractavit de substituendo pro se rege, Petro videlicet, sororis sue filio ... (392,15–20.)

⁹⁴ Du Cange, VI. 435. p.

⁹⁵ Thesaurus, 1900– V/1. 2218–2219. col.; Hofmann–Szantyr, 1965. 614. p.

⁹⁶ Langosch, 1963. 65. p. — A *cum* és a *dum* Anonymusnál is „minden árnyalatú elő- és egyidejű mellékmondat kötőszavai, mindig következetesen *coniunctivus*szal. A *dum* 9 esetben vezet be egyidejű mellékmondatot és 23 esetben előidejűt, a *cum* 7-szer egyidejűt és 22-szer előidejűt.” (Zágorhidi Czigány, 1991. 17. p.)

6. Lux lucis invisibilis Christus est, quem tunc gentes videre meruerunt, quando revocati de tenebris ipsum verum lumen, Deum et hominem verum esse crediderunt. (380, 20–23.)

A *cum*mal bevezetett példa (5.) kötőszava *cum historicumi* értelmű, s mellékmondatában tökéletesen érvényesül a *consecutio temporum* klasszikus szabályrendszere. A többi előidejű mellékmondat állítmánya ugyancsak az iskolai grammatika előírásainak megfelelően *indicativusi* alak. A *dum* kötőszó eredeti, a középkorban mind ritkábbá váló jelentésében: „míg”, „mialatt” értelemben szerepel (4.). *Quando* kötőszavas példánk (6.) főmondatában ez egyszer *tunc* utalószó mutat rá az időhatározói alárendelésre.

Az egyetlen utóidejű időhatározói alárendelés kötőszava *antequam*:

7. Nascitur interea predictus a Domino principis filius, quem secundum prophetam, antequam in utero conciperetur, novit Dominus. (380,24–26.)

A klasszikus latinságéval egybevágó középkori gyakorlat szerint az *antequam*-mal bevezetett időhatározói mellékmondat állítmánya akár *indicativusos*, akár *coniunctivusos* igealak lehetett (a magyar középkor emlékeiben az utóbbi megoldás a gyakoribb).⁹⁷ A Nagyobb legendában fellelhető egyetlen példánk szempontjából azonban mindez másodlagos, mivel itt a Bibliából vett egyenes idézettel van dolgunk.⁹⁸

Szövegünk valamennyi időhatározói mellékmondata megelőzi a főmondati állítmányt, az viszont többször is előfordul, hogy a főmondat bővítései közé ékelődnek (pl. 1–2., 5. és 7.). Különösen is szembeűnő, hogy az időhatározói mellékmondatot közvetlenül megelőző szintaktikai egység a kilencből öt alkalommal szintén idő- vagy okhatározóként értelmezendő szerkezet: *ablativus absolutus* (pl. 2.) vagy *participium coniunctum* (1. és 5.); egyszer pedig a mellékmondat maga tartalmaz egy időhatározói értelmű *participiumos* szerkezetet (6.). Ezen a ponton ismét igazat kell adnunk Horváth Jánosnak, aki többek közt nehézkes konstrukcióért bírálta a legendaszerzőt.⁹⁹

97 Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae. A szerkesztőbizottság elnöke: Harmatta János. I–V. Bp., 1987–1999. I. 187–188. p.

98 Bartonick jegyzete szerint a szóbanforgó szöveghely Jeremiás könyvének egyik versét parafrázálja („*priusquam te formarem in utero novi te*” — Jer 1,5: SRH II. 380. p. 3. jegyzet), pedig Lukács evangéliumában sokkal egyértelműbb szövegpárhuzamra bukkanunk: “... *vocatum est nomen eius Iesus, quod vocatum est ab angelo priusquam in utero conciperetur.*” (Lk 2,21)

99 Horváth, 1954. 138. p.

2.4.7. Feltételes mellékmondatok

A legenda szövegében összesen három feltételes mellékmondatra bukkanhatunk (feltételes értelmű *ablativus absolutus* a szerző nem használ). Mindhármát a *si* kötőszó vezeti be:

1. Si ab aliquo adversario mihi hoc illatum fuisset, meas iniurias per tuum ulciscerer adminiculum. (387,28–29.)
2. Si placet tibi, domina mundi, tue hereditatis ab inimicis devastari et novellam plantationem christianitatis aboleri, non mee, precor, imputetur desidia, sed potius dispositioni voluntatis tue. (390,3–6.)
3. Si pastoris culpa, quod meretur, ipse luat, insontibus parce, precor, ovibus. (390,6–7.)

E mellékmondatok mindhárom alkalommal megelőzik a főmondatot. Közülük az egyik (1.) *casus irrealist*, a másik (2.) pedig *casus realist* fejez ki, ezek igemód- és igeidőhasználata problémamentes: a klasszikus grammatika szabályainak megfelelően előbbi esetben *praeteritum coniunctivi*, utóbbiban *indicativusi* alak az állítmány.¹⁰⁰ A hiányos mellékmondatot (3.) szintén *casus realis* értelemben egészíthetjük ki a létige jelen idejű alakjával. A főmondati igemódhasználat két esetben (2–3.) speciálisan alakul, hiszen az állítmány felszólító értelmű. Valamennyi fenti feltételes alárendelés Szent István Szűz Máriához mondott fohászai-ban, az uralkodó szájába adva hangzik el, vagyis a legenda nyelvi szempontból kiemelkedően stilizált részleteihez köthető.

A fentiekén kívül szerepel a szövegben egy *nisi ut* kötőszóösszetétellel bevezetett mondatösszeszövődés is: ezt a következményes mellékmondatoknál tárgyaltuk.

2.4.8. Hasonlító mellékmondatok

A szövegben összesen nyolc hasonlító mellékmondat akad, s a legendaszerző ezeket igen változatosan vezeti be, öt különféle *coniunctiót* váltogatva. A nyolc mellékmondat közül három valós, öt pedig képzelt hasonlatot tartalmaz. Az előbbi típus kötőszava két esetben az *ut* (1–2.), egyszer pedig *quam* (3.):

¹⁰⁰ Hofmann–Szantyr, 1965. 661–663. p.

1. ... dux obviam tyroni Christi cum fidelibus procedit ... et ut per visum monitus est, propter timorem et amorem Dei modis omnibus obedientie filium se ei fore demonstravit. (380,11–14.)
2. ... rex Christo fidelis, ut iam dictum est, de hostibus victoriam reportaverat ... (383,20–21.)
3. ... precepit [sc. Stephanus] ... omnes in rure manentes ad munitionem civitatum, quae citissime posset congregare. (389,10–11.)

E három mellékmondat közül kettő (2–3.) határozószzerű, állandósult kifejezésnek tekintendő, s ezt tükrözi a mondaton belüli elhelyezkedésük is: közbeszúrt pozíciójukat a legegységelműbben talán az mutatja, hogy mindkettő a logikai főmondat alanya és állítmánya közé került. A harmadik valós hasonlatra épülő mellékmondat megelőzi a főmondatot.¹⁰¹ Az *ut* kötőszavas hasonlító mellékmondatok állítmánya a klasszikus normáknak megfelelően *indicativusi*. A *quammal* bevezetett mellékmondat *praedicatuma* alighanem azért áll *coniunctivusban*, mert célzatosságot kifejező igeneves szerkezettől függ.

A képzelt hasonlatot tartalmazó mellékmondatok kötőszava háromszor *quasi* (pl. 4. és 6.), egy-egy alkalommal pedig *ceu* (6.),¹⁰² illetve *ac si* (7.).

4. His dictis quasi consolatus ab ea [sc. beata Maria virgine] fiducialiter adversus hostem iter arripuit. (390,7–8.)
5. Altera mox die nuncius ad unumquemque ducem Germanorum in castra, ceu missus ab imperatore, venit, qui eis redigendi mandatum detulit. (390,9–11.)
6. Quem quasi iam unicum diligens affectu, precibus Christo cottidianis et eius genitrici virgini perpetue commendavit. (391,1–3.)
7. ... semper sic apparens, ac si ante tribunal Christi staret, in interioribus oculis eius presentia[m] vultu verendo conspiciens, Christum in ore, Christum in corde, Christum in cunctis actibus se gestare demonstravit. (392,6–9.)

E mellékmondatok legtöbbje hiányos: tulajdonképpen csupán hasonlító kötőszóval kapcsolt határozók, s ez magyarázza köztes helyüket a mondaton belül (4. és különösen 5.). A *quasival* bevezetett harmadik mellékmondat, amelyet a legendaszerző egy participium köré épített fel (6.), megelőzi ugyan a tulajdonképpeni fő-

¹⁰¹ Hofmann–Szantyr, 1965. 630–631. p.

¹⁰² A *ceu* kötőszó minden bizonnyal hosszabb szövegátvétel részeként került a Nagyobb legendába — vö. *Gerics*, 1961. 21. p.

mondatot, de valószínűleg csupán a relatív fogalmazás kedvéért: az előző mondatához kapcsolódó *quem* vonatkozó névmás ugyanis a mellékmondat logikai állítmányának a tárgya. 7. példánk a Nagyobb legenda egyetlen olyan hasonlító alárendelését mutatja be, amelynek főmondata — *sic* utalószóval — rá is mutat a mellékmondatra: az utóbbi itt természetesen az utalószó és a logikai állítmány szerepét betöltő participium mögé szorul.

A *quasival* bevezetett mellékmondatok állítmánya két esetben hiányzik (pl. 4.), egyszer pedig participium szerepel a helyén (6.); a *ceuv*al bevezetett mellékmondat e tekintetben szintén hiányos. Az igemódhasználatot így csupán egyetlen példa alapján tanulmányozhatjuk (7.), ott viszont maradéktalanul érvényesülnek a klasszikus grammatika előírásai: az állítmány egyfelől *coniunctivusi*, mivel a mellékmondat képzelt hasonlatot tartalmaz, másfelől *praeteritum imperfectum*ban áll, mert a *consecutio temporum* szabályai szerint nem a szintaktikailag közvetlenül fölötte álló participiumhoz igazodik, hanem a főmondati állítmányhoz.

2.4.9. Vonatkozó mellékmondatok

A Nagyobb legendában előforduló mellékmondatok legszámosabb csoportját a vonatkozó névmással bevezetettek alkotják: a szövegben összesen 67 ilyenre bukkanhatunk, de ebből öt szó szerinti idézet formájában szerepel, s így számunkra ezúttal kevésbé érdekes. A maradék 62-ből 23 (vagyis a teljes mennyiség mintegy harmada) mellérendelő értelmű: mivel ezek igeidő- és igemódhasználatuk megegyezik a főmondatokéval, a főmondati állítmányokról szóló fejtegetésünkben vizsgáltuk őket részletesebben. A relatív mondatfűzésben álló további 13 önálló mondat szintén ez utóbbi kategóriába tartozik. Vizsgálódásunk tárgyát jelen alfejezetben tehát az a 39 vonatkozó mellékmondat képezi, amelyek nemcsak kötőszavuk révén, hanem tartalmi szempontból is alárendelő szerkezetnek tekinthetők. Ugyanakkor elemzésünknek nemcsak az ide sorolható struktúrák viszonylag nagy száma miatt kell ezúttal részletesebbnek lennie, mint a többi alárendelési típus esetében, hanem azért is, mert a klasszikus latin grammatika a mellékmondatokat nem az alapján különbözteti meg, hogy azok a főmondat melyik mondatrészét bontják ki, hanem elsősorban külső formai ismertetőjegyek szerint, s könnyű belátni, hogy a pusztán kötőszavaik azonosságára miatt egy csoportba sorolt vonatkozó mellékmondatok funkcióikat tekintve bonyolultabb rendszert alkotnak, mint bármelyik másik alárendelési típus. Ezért azok után, hogy az eddig megszokott módon áttekintjük a vonatkozó mellékmondatok kötőszavait, először is a vonatkozó névmásoknak a mellékmondaton belül betöltött szerepéről szólunk, majd a mellékmon-

datnak a mondat egészén belüli funkciójáról (vagyis arról, hogy a főmondat milyen elemét helyettesíti). Ezt követően megkíséreljük levonni azokat a tanulságokat, amelyeket az alárendelt tagmondatoknak a mondaton belüli elhelyezése kínál, legvégül pedig kitérünk a vonatkozó mellékmondatok igeidő- és igemódhasználatára.

A Nagyobb legenda vonatkozó mellékmondatainak és relatív kapcsolódású főmondatainak egészét tekintve a kötőszavak igen egyhangú képet mutatnak: 76-szor a *qui, quae, quod* névmás megfelelő alakja szerepel *coniunctió*ként, s csupán háromszor az *ubi*, egyszer az *unde*. Ha csupán a szó legszorosabb értelmében vett, ténylegesen is alárendelt értelmű vonatkozó mellékmondatokat vizsgáljuk, akkor még nyomasztóbb a legáltalánosabb vonatkozó névmás túltreprezentáltsága: 38 alárendelést ez vezet be (pl. 1–2.), míg csupán egyet az *ubi* (3.)

1. Huius rei testimonium perhibet in æternum cum ipso celestis vite particeps monachus ex seculari nobilitate et heremita, beatus Guntherus, qui liberalitate caritativi principis illectus solebat eum sepius de terra Boemorum visitare. (388,8–11.)
2. Ad nutum etiam ipsius servi Dei, rex Deo devotus monasterium, quod Bęli nuncupatur, incipiens, omnibus bonis ditavit ... (388,15–17.)
3. Non remansit patria neque natio, ubi quorundam miserationis Christi non fuisset assumptio. (378,14–15.)

A most górcsónk alá vont *per definitionem* mellékmondatokon belül a *qui, quae, quod* megfelelő alakja tizennégszer az alanyt (pl. 1.), tizenötször a tárgyát jelöli (pl. 2.), kilenc alkalommal pedig határozót (az *ubi* természetesen csak határozót helyettesíthet).

E mellékmondatok közül kilenc a főmondat alanyára (pl. 4.), tizenöt a tárgyára (pl. 5.), tizenöt pedig egyéb mondatrésze, elsősorban határozóra (pl. 6.). Ugyanakkor megemlítendő, hogy a főmondati határozót kibontó alárendelt tagmondatok között nem akad olyan, amelynek kimutathatóan célhatározói értelme lenne, sőt olyant is csak egyet találtunk, amelynek tartalmából kikövetkeztethetően esetleg szóba jöhetne ilyesmi – viszont a mellékmondat *indicativusi* állítmánya ebben az egy esetben is kizárja a célhatározói jelentést, és a vonatkozó névmással bevezetett, ám mellérendelő értelmű mondatok közé utalja példánkat (7.). A *finalis* mellékértelmű vonatkozó mellékmondatok teljes hiánya, akár a klasszikus, akár a középkori latinság nyelvtani hagyományaihoz mérjük a Nagyobb legendát, szembeszökően egyéni vonás.¹⁰³

103 Hofmann–Szantyr, 1965. 558–559. p.

4. De te filius nasciturus egredietur, cui hec omnia disponenda divine providentie consilio Dominus commendabit. (379,24–25.)
5. Ipse quoque paterne dilectionis ardore compunctus libellum de institutione morum constituit, in quo fideliter et amicabiliter verbis eum admonitionis spiritualis alloquitur ... (391,7–9.)
6. ... in ipsa regalis sedis civitate, que dicitur Alba, sub laude et titulo virginis eiusdem perpetue famosam et grandem basilicam ... construere cepit. (385,24–27.)
7. Altera mox die nuncius ad unumquemque ducem Germanorum in castra, ceu missus ab imperatore, venit, qui eis redeundi mandatum detulit. (390,9–11.)

A vonatkozó mellékmondatok a leggyakrabban (12 esetben) a főmondatba ékelve, közvetlenül a jelzett szó után állnak (pl. 8.), de tizenharmadikként ehhez a csoporthoz lehet vonni azt a példát is, amelyben a mellékmondat a jelzett szóval azonos szintagmába tartozó *genitivus explicativus*t követi (9.). További nyolc alkalommal az alárendelt tagmondat pozíciója nem értékelhető egyértelműen, mert a jelzett szó egyszersmind a főmondat utolsó szava is (pl. 10.). A főmondat után, de a jelzett szótól távol hétszer következik a mellékmondat (pl. 11.), a főmondat előtt ötször, közbeékelve és a jelzett szótól is elszakítva pedig hatszor. Mondatösszeszővődésre négy példa akad, a vonatkozó mellékmondat kötőszava ilyenkor mindig a fölébe rendelt célhatározói alárendelés *coniunctió*jával alkot összetételt.

8. Erat tunc princeps quartus ab illo, qui ingressionis Hungarorum in Pannoniam dux primus fuit, nomine Geiza ... (378,25–26.)
9. Gravedinem morum, quam in iuventute perceperat, usque ad finem vite tenuit. (392,3–4.)
10. ... Geiza ... appropinquante spiritualis fulgore carismatis cum omnibus circumquaque positaram provinciarum vicinis de pace, cuius numquam antea fuerat amator, cepit attente tractare ... (378,25 – 379,6.)
11. Inter omnia superne miserationis beneficia beato regi divinitus concessa pre omnibus sunt illa dinumeranda scriptisque commendanda, que locum primum obtinent ad eternae vite gaudia promerenda. (387,3–6.)

A főmondat három ízben utal a vonatkozó mellékmondatra az *ille, illa, illud* névmás megfelelő alakjával (érdekes, hogy ilyenkor az alárendelt tagmondat mindig a főmondat mögött kap helyet — pl. 10–11.). A *hic, haec, hoc* névmást a vonatkozó mellékmondatok főmondatai csupán egyszer használják.

A Nagyobb legenda vonatkozó mellékmondatainak vizsgálata során a szöveg egyik legjellegzetesebb sajátosságát az állítmányok számbavétele hozza. Ezek között ugyanis mindössze két *coniunctivusi* igealakot találunk (12–13.), ami még akkor is rendkívül kevés, ha tudjuk, hogy ez az igemód a középkori latinságban viszonylag ritkábban fordul elő.

12. Non remansit patria neque natio, ubi quorundam miserationis Christi non fuisset assumptio. (378,14–15.)
13. ... lacrimis fuis perfectionem propositi sui Dei commisit voluntati, ut qui sine ipso nichil agere valeret, opitulante dispositionis ipsius expletione, bonum quod cogitaverat cum inceptione virtutum, ad finem perducere posset. (382,7–11.)

A vonatkozó mellékmondatok állítmányai tehát csaknem kivétel nélkül *indicativusi* igealakok: ez eleve lehetetlenné teszi, hogy az alárendelések célhatározói vagy minőségjelzői mellékértelmet kapjanak. Érdekes módon nem is nagyon találhatunk olyan vonatkozó mellékmondatot, amelynek mondanivalója megengedné az ilyesféle jelentéstartalmat: az *indicativusok* meghökkentően magas aránya tehát valószínűleg nem a szerző hézagos nyelvtani ismereteinek rovására írandó, hanem annak a törekvésnek az eredménye, amely a *finalisi* értelmet lehetőleg *ut* kötőszóval bevezetett célhatározói mellékmondatba foglalja, nem pedig célhatározói mellékértelmű vonatkozó alárendelésbe. A legenda szintaxisának így kialakuló monoton egyértelműsége persze legfeljebb az elbeszélő próza fogalmazásbéli pontosságát növeli, a mű stilisztikai értékét aligha.

A mellékmondatok állítmányainak időhasználata csaknem mindenben ragaszkodik a klasszikus grammatika előírásaihoz: a múlt értékű főmondati állítmányok mellett az előidejűséget a szerző rendre *praeteritum perfectumi* igealakokkal jelzi (pl. 9., 10. és 14.),¹⁰⁴ az általános érvényű (időhöz nem kötött) kijelentéseket pedig jelen időben közli (pl. 15.).¹⁰⁵ Csupán egy kivételt találtunk, ahol esetleg vitatni lehet az alárendelt tagmondatban szereplő *praesens perfectumi* állítmány helyességét (16.), azonban itt is menthető a szerző nyelvtani álláspontja, ha figyelembe vesszük, hogy István gyermekei — Imre kivételével — kisgyermekként haltak meg: a szöveg talán a születésük és haláluk közt eltelt rövid időt érzékelteti azzal, hogy nem elő-, hanem egyidejű alárendelést használ.

104 Hofmann–Szantyr, 1965. 320–322. p.

105 Hofmann–Szantyr, 1965. 306. p.

14. Oculis quidem divine providentie ... hominis perditu restaurationem dignatus est misericorditer contemplari et operari, ut quem imaginis sue dignitate creando decoraverat, paterni regni coheredem fieri per incarnationis sue sacramentum mirabiliter efficeret. (377,6–10.)
15. ... in loco, qui Sacer Mons dicitur, sub titulo ipsius monasterium construens, possessionibus et redditibus cunctisque sufficientiis ditavit ... (383,22 – 384,1.)
16. ... iterum eterni per secreti [*recte*: secretum] consilii quendam examinationem in filiorum suorum obit[u] sensit imminere verbera, quod in ipsis infantie gradibus insontes, qui dedit, abstulit. (390,25–28.)

A legenda vonatkozó mellékmondatainak vizsgálatából levonható tanulság tehát csak részben cseng össze a többi alárendelési típusnál tapasztaltakkal. A szerző itt is elsősorban a klasszikus grammatika előírásait követi, ám egyhangú igemód-használata sokat árít műve stílusának. A vonatkozó névmással bevezetett alárendelések lehetséges mellékértelmeit egyáltalán nem törekszik kihasználni: nyelvezete ebből a szempontból sokkal inkább iskolás, mint antikizáló.

3. Stilisztika

A Nagyobb legenda stílusáról részletes tanulmány még nem készült: rövid vizsgálatunk kiindulási pontjául így Horváth Jánosnak a magyarországi latin nyelvű irodalom kezdeteiről írott, máig meg nem haladott monográfiáját¹⁰⁶ fogjuk venni. A budapesti tudományegyetem egykori professzora, aki művének jellegéből adódóan nem vállalkozhatott az egyes kútfők behatóbb, teljes körű vizsgálatára, így összegezte Szent István e legrégebbi ránk maradt életrajzáról alkotott véleményét: *„István király nagyobbik legendájának írója nagy teológiai műveltséggel rendelkezett, de stíluskézsége nem állott egyenes arányban ezzel a műveltségével ... A mű stílus szempontjából sem tartozik a kiválóbb alkotások közé. Gyakran fordulnak elő benne bonyolult szerkezetű, nehézkes mondatok a participiális szerkezetek halmozásával. Az író nem törekszik stílusának díszítésére, nem alkalmazza sem a hyperbatont, sem az adnominatiót, sem az egyéb retorikai fogásokat, s így stílusá-*

¹⁰⁶ Horváth, 1954., különösen 136–142. p.

nak egyetlen díszje az itt-ott megszólaló rímes próza.¹⁰⁷ Nézetünk szerint ez a kép több ponton is árnyalható.

Horváth részletesen és igen találóan értékelte a Nagyobb legenda rímes prózáját: a szentéletraaj szerzőjét egyfelől járatosnak találta a rímelési technikákban, másfelől viszont bírálta is, mert eltérő hosszúságú kólonokat alkotott, s ez zavarja, sőt sokszor teljesen elrejt az egyes tagmondatok végének összecsengését.¹⁰⁸ Szintaktikai vizsgálódásaink alapján akkor is nyugodtan csatlakozhatunk a kiváló filológus véleményéhez, amikor a legenda körülményes mondatszövéseiről is elmarasztalóan szól. Nem érthetünk viszont egyet azzal az egysíkúan negatív képpel, amelyet alapvető monográfiájában a szentéletraaj szegényes stílári díszítettségéről rajzolt. A Nagyobb legenda alkotója aligha tartozott kora legtehetségesebb irodalmárai közé, de Horváth azon megállapítása, hogy a szerző egyáltalán nem él retorikai eszközökkel, nem áll meg, az általa hiányolt *hyperbatont* pedig még hevenyészett vizsgálódásaink is legalább húsz helyen mutatták ki a szövegben, pl.:

1. In omnibus enim factis suis felicibus illud intendebat esse principium, quod ex evangelio fidei pectoris contemplatus est visu per veritatis ipsius testimonium dicentis: 'beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur', et in alio loco: 'date et dabitur vobis'. (387,6–11.)
2. ... quotiens alicuius hominis infirmitas auribus suis intimata fuit, misit sibi pro medicina, quam tunc in presenti poterat habere, particula panis, vel pomi, vel herbe aromaticae, mandatum, ut sanus surgeret, transmisit ... (388,19 – 389,4.)

Hasonlóképpen az *adnominatióra* is találtunk példát, méghozzá olyant, amely egyszersmind *hyperbatont* is alkot:

3. Diem ultimum semper ante cordis desiderio toto mentis statuens, iam inter patrie celestis cives, quasi quodam angelice conversationis habitu cupiebat habitare. (392,9–12.)

A szintén retorikai eszköznek tekintett *asyndeton* széleskörű alkalmazásáról már szót ejtettünk dolgozatunknak a mellérendelő összetett mondatokról szóló alfejezetében. A kötőszóelhagyásos szerkesztéshez hasonlóan gyakori, már-már hétköznapi megoldásnak tekinthető *litotés* szintén nem volt ismeretlen az életraaj írója előtt, miként az *acclamatiót* és a szónoki kérdést is többször használja. Művé-

107 Horváth, 1954. 136., 138. p.

108 Horváth, 1954. 138–142. p.

nek egyik leggondosabban díszített részletében, a prológusban az író *anaphorával* irányítja rá a figyelmet az apostolok térítőtevékenységének szüntelen munkájára:

4. Quidam eorum regna cum regibus, quidam principatus cum principibus, quidam partes et divisiones provinciarum cum prefectis et prepositis ad christiane religionis cultum perduxerunt ... (378,7–9.)

Horváth a legenda bevezetőjét sem érezte különösebben jól megformáltkak. „*A Prológus teológiai jellegű fejtegetéseiben, talán éppen a tárgy természeténél fogva, stilisztikai ékesség alig található.*”¹⁰⁹ — írta. Nézetünk szerint viszont a prológus éppen hogy a Nagyobb legenda viszonylag jól stilizált részlete, amelynek szerkezete imponálóan biztos kézzel rendezett. A szöveg élén álló bibliai idézetet követő rövid mondat nemcsak belső rímével, hanem ritmikus végződésével is megragadja figyelmünket, annál is inkább, mert a klauzula nem a középkori prózaritmusban megszokott *cursus*ok valamelyikéhez alkalmazkodik, hanem tökéletesen klasszikus *dicreticus*:

5. Neque enim quippiam boni potest in rebus esse existentibus vel fieri|
absque gratis venientis miserationis Dei.| (377,4–6.)

Mindezt akár véletlennek is tekinthetnénk, csakhogy a prológust záró mondat ugyanezeket a stiláris ékességeket mutatja (bár utolsó szavai egyszersmind a középkori ritmikus próza igényeit kielégítő *cursus tardus* is alkotnak):¹¹⁰

6. Non remansit patria neque natio,|
ubi quorundam miserationis Christi non fuisset assumptio.| (378,14–15.)

Mivel e két mondat éppen keretbe foglalja a legenda elvi bevezetőjét, hasonló stilizálásukat magunk kétségkívül tudatos munkának tartjuk. Ugyanakkor mindkettőre érvényes az, amit Horváth a másodikkal kapcsolatban konkrétan is szóval tett: a kólonok egyenlőtlen hosszúsága sokat ront a rímek játékán.¹¹¹ Fentebb már szóltunk róla, hogy a műben fellelhető egyetlen *anaphora* szintén a prológust díszíti, s hozzátehetjük: a középkori ritmusos próza gyakorlatának megfelelő klauzulák is akadnak e teológiai jellegű fejtegetéseket kibontó mondatokban, mégpedig

¹⁰⁹ Horváth, 1954. 138. p.

¹¹⁰ A klasszikus prózaritmus és a középkori klauzulák egybeesésének gyakoriságára l. *iff. Horváth János: Megjegyzések Mezey László könyvismertetéséhez.* In: *Filológiai Közlöny* 2. (1956) 291–298., különösen 292. p.

¹¹¹ Horváth, 1954. 138. p.

egy *cursus velox* (*dominica mirificavit* — 378,3.) és két *cursus tardus* (*regna cum regibus* — 378,7.; *fuisset assumptio* — 378,15.).

A szentéletrajz ritmikus prózájának rövid elemzésével a Nagyobb legenda stilsztikájának olyan résztelületére érünk, amellyel a szakirodalom korábban még vázlatosan sem foglalkozott,¹¹² pedig az író legalább olyan ügyesen bánt a klauzulákkal, mint a rímekkel — sőt a számok azt mutatják, az hogy előbbi stiláris ékességet jobban kedvelte, mint bármelyik másikat. A Bartoniek-féle kiadás a szöveget összesen 108 mondatra osztja: közülük tíz egyenes idézettel zárul, a maradék 98-ból viszont 47 mondatot zár középkorias *cursus* (sőt ezeken felül az egyenes idézetben végződők közül is hármat). További 60 kólon vagy önálló mondattani egységet alkotó participiumi szerkezet szintén szabályos klauzulába fut. Az ilyenkor szokásos ritmikai képletek nagyjából azonos arányban fordulnak elő: a Nagyobb legenda szövegének egészét tekintve 38–38 alkalommal találunk a végzések között *cursus planust*, illetve *tardust*, 30 esetben *cursus trispondaicust*, 26-szor pedig *cursus veloxot*.

Feltűnő, hogy a prólogusban mindössze három kólon zárul ritmikus klauzulával, a továbbiakban pedig egészen a Géza fejedelem álombéli látomását elbeszélő passzusig egy sem: ez különösen is kiemeli az Istentől küldött szép külsejű ifjú csaknem tökéletes prózaritmussal előadott próféciájának kidolgozottságát és a magyarországi egyház kiépítésének még Géza alatt történt előkészületeiről szóló fejezet ékes nyelvezetét (utóbbi részletben a 11 ritmikus végződésű kólon lüktetését mindössze két olyan szakítja meg, amelyet nem szabályos klauzulával ér véget). A továbbiakban a ritmusos és a nyerspróza aránya nagyjából fele-fele: a kólonvégzések érdekes módon a mondattani variációkkal erőteljesebben díszített fohászrészletekben sem kidolgozattabbak, mint a szöveg többi részén. A Nagyobb legenda jelenleg ismert szövegének utolsó mondata szintén ritmusos végződésű: *cursus planusszal* zárul (*orthodoxam servare* — 392,22.).

A prózaritmus kapcsán érdemes hosszabban is elidőznünk a Géza álmában megjelenő isteni követ monológiájánál, amelyben az megtiltja a véreskezű („*manus pollutas humano sanguine gestas*”) fejedelemnek, hogy ő szervezze meg a magyar egyházat. Ezt a néhány mondatot Tóth Zoltán egy ismeretlen forrásból vett hexameteres vers romlott maradványainak vélte, s rekonstrukciójukra is kísérletet tett, ugyanakkor pedig kijelentette: „...*bennük az eredeti jelleget elváltoztató idegen*

112 A ritmikus próza irodalmából l. *Wilhelm Meyer*: Die rythmische lateinische Prosa. II. Berlin, 1905. 236–286. p.; *Horváth*, 1954. 54–65. p. (válogatott bibliográfia: 54. p. 1–2. jegyzet); *Mezey*, 1956; *Horváth*, 1957.

betoldásokra akadtunk... még abban az esetben is, ha a verses tiltó sorok mégis a legendairó művei volnának. S ez nem kevesebbet jelent, mint hogy a Nagyobb legenda eredetileg egy olyan hagyományra támaszkodott, mely Géza egyéniségét a keresztény kiválasztottság dicsfényével övezte.”¹¹³ Tóth nézetét bizonyos fenntartásokkal (részben félreértve azt) Horváth János is átvette.¹¹⁴

Nézetünk szerint a mennyei követ szájába adott prófécia nem tekinthető textológiai szempontból egységesnek, s így hibásnak tartjuk azt a koncepciót is, amely mindenáron egyetlen formai keretbe kényszerítené a szóbanforgó passzus öt mondatát:

7. Pax tibi Christi electe, iubeo te de sollicitudine tua fore securum. Non tibi concessum est, quod meditaris, quia manus pollutas humano sanguine gestas. De te filius nasciturus egredietur, cui hec omnia disponenda divine providentie consilio Dominus commendabit. Hic unus erit de regibus electis a Domino, ‘coronam vite’ secularis commutaturus eterna. Verumptamen virum spirituali legatione tibi transmittendum honorabiliter suscipito, susceptum honesto timore perditionis ultime perterritus et amore raptus iugiter manentis spei, que non confundit, exortationibus eius non fictum cordis fidelis prebeto assensum. (379,21 – 380,2.)

A szerző az ötből négy mondatban minden egyes kólont ritmikus klauzulával zár: négyszer *cursus planus* használ (*Christi electe, fore securum, commutaturus eterna, prebeto assensum*), kétszer *cursus velox* (*Dominus commendabit, honorabiliter suscipito*), egyszer pedig *cursus tardus*. Egyetlen kivétel akad: a hexameteres lejtése miatt Tóth által versmaradványként leginkább gyanúba fogott második mondat (*Non tibi concessum est...*) záró kólónja, amely nem ritmusos végződésű, viszont kötőszavát leszámítva kétségkívül csaknem tökéletes hexametert alkot (azért nem hibátlant, mert a *manus* első szótagját hosszúnak veszi). Ugyanezen mondat első fele csak erőszakolt konjektúrával változtatható verssé, viszont középkorias klauzulában, *cursus tardus*ban végződik (*concessum est quod meditaris*). Tóth rekonstrukciójában:

8. Non tibi | conces|sum (e)st per|ficere, | quod medi|taris;
Manus | pollu|tas hu|mano | sanguine | gestas.

A rövid prófécia két oly mértékben eltérő stiláris réteget szólaltat meg, hogy talán okkal feltételezzük: a félmondatos hexameteres betét romlott idézetként került

¹¹³ Tóth, 1947. 84. p.

¹¹⁴ Horváth, 1954. 142. p. — A félreértés abban állt, hogy Tóth–Horváth közlésével ellentétben — nem kötötte a hexameteres sorokat az általa feltételezett, még régebbi István-legendához.

az egyébként szigorúan ritmikus prózában írt monológba. Tóth azonban a jövődőlés további három mondatával kapcsolatban is megjegyzi, hogy „*ugyancsak hexameternek látszanak*”.¹¹⁵

9. Iubeo | te de | sollici|tudine | (tua) fore se|curum
De te | filius | nasci|turus | egredi|etur
Vite | secu|laris | commuta|turus e|terna

Horváth sokkal óvatosabban fogalmaz Tóthnál: „*Ezeket valójában hexameter-romoknak is alig lehet nevezni.*”¹¹⁶ Amennyiben feltételezzük is, hogy e sorok eredetileg versnek készültek, mindenféleképpen bizonyos, hogy rossz vers lett belőlük, antikizáló formájú, ugyanakkor a középkorias szótaghosszúságokra építő fércmű: máskülönben igen nehéz lenne bármit is kezdenünk a *nasciturus* szó rövid második magánhangzójával vagy az *eterna* szó első hosszú *e*-jével. A harmadiként citált Tóth-féle hexameterrel szemben még súlyosabb kifogásunk van: az ugyanis jelenlegi formájában egyszerűen értelmetlen. Ahhoz, hogy verssé alakíthassa a kérdéses passzust, Tóthnak az eredeti szövegből ki kellett hagynia a tranzitív *commutaturus* igenév tárgyát (*coronam*), ami mellesleg más szempontból is problematikus megoldás, lévén a *coronam vite* szóösszetétel állandósult biblikus kifejezés (Jak 1,12), s mint ilyen, megbonthatatlan szövegtani egységet alkot. Egyebekben úgy véljük: ha a Nagyobb legenda szerzője felhasznált is a fejedelem látomásában megszólaló ifjú jövődöléseire középkori eredetű, azonosíthatatlan hexameteres forrást, a versmaradványok akkor is bizonyosan tudatos átdolgozással kerültek a *Legenda maior* szövegébe, mert többségük (ritmikus kölönvégződéseik révén) stiláris rokonságot mutat az álombéli profécia egyéb — tehát nem hexameteres lejtésű — helyeivel.

Mindezzel szoros összefüggésben utalnunk kell Tóthnak arra a nézetére is, amely kontaminációt feltételez a szövegrészlet első mondatában: „*«Pax tibi Christi electe» – a legmélyebb értelmű evangéliumi köszöntés a legértékesebb keresztény kiválasztottság birtokosa számára. De nyomban utána metsző ellentétül szállóigészerű megokolás kíséretében szigorú tilalom következik... Eltűnődésre készítő, a kontamináltság gyanúját önkéntelenül is felkeltő sorok...*”¹¹⁷ Elismerve a tartalmi ellentétet, mi mégis úgy véljük: a monológot bevezető köszöntés megválasztása tudatos kompilátor munkáját mutatja, nem pedig holmi barbár ollózás

115 Tóth, 1947. 84. p.

116 Horváth, 1954. 142. p.

117 Tóth, 1947. 84. p.

nyomait. Fentebb már említettük, hogy a kólont záró *Christi electe* szintagma szabályos *cursus planus*t alkot, s ezzel tökéletesen illeszkedik az utána következő szöveghez: magunk a ritmikus próza hasonlóságában megnyilvánuló, bizonyított formai egyezést súlyosabb érvnek érezzük a textológiai rokonság mellett, mint a tagmondatok halvány tartalmi-stiláris ellentétét azzal szemben.

A Horváth János által adott stilisztikai elemzés tehát elsősorban a szöveg retorikai díszítettségének és ritmikus prózájának tanulmányozásával pontosítható. Előbbivel kapcsolatban felül kell bírálnunk az Árpád-kori irodalom stílusproblémáiról szóló nagyfontosságú monográfia kijelentéseit: igaz ugyan, hogy a Nagyobb legenda alkotója viszonylag kevészer élt szónoki fogásokkal, de akkor biztos kézzel és látnivalóan tudatosan használta azokat. Vizsgálódásaink ugyanakkor azt mutatják, hogy a szerző a szabályos klauzulákat tekintette az irodalmi stílus elsődleges ismérveinek: önálló fogalmazatú mondatvégződéseinek csaknem a fele ritmikus. Ebből a szempontból az életrajznak három kiemelkedően stilizált részlete van, érdekes módon mind a *vita* elején, kivétel nélkül a bevezetésben vagy a Szent István megszületése előtti korszakhoz kötődően: ilyen mindenekelőtt a prólógus (amelynek arányos és szépen kidolgozott felépítése különösen is tudatos szerkesztői munkát tükröz), aztán a Géza fejedelem álmában megjelenő ifjú által előadott prófécia, majd közvetlenül ez után a magyarországi egyházszervezés Géza-kori előkészületeiről szóló rész.

4. Összefoglalás

Szent István Nagyobb legendájának nyelvi elemzése az életrajz szerzőjét alapos ismeretekkel rendelkező grammatikusnak, de szerény ambíciójú stilisztának mutatja. A mű szókincse szegényes, ám fogalmazásmódja a terminológia szintjén többnyire tökéletesen egyértelmű; mondatfűzése ugyanakkor sok esetben nehézkes, mert egymásba fonódó, bonyolult szerkezetekből építkezik. Mondattani szempontból kiemelkedően érdekes és a XI. század szintjén igencsak szokatlan jelenség, hogy a szöveg látványosan ragaszkodik a klasszikus nyelvtan előírásaihoz és ódzkodik a középkorias mellékmondati szerkesztéstől. A legenda szónokilag talán kevésbé cizellált, mint korának más irodalmi emlékei, de a szerző igenis képes volt stiláris ékességekkel díszíteni művét, és ezek a stíluselemek rendre ott mutatnak ki, ahol a *vita* szövege emelkedettebb témákat érint — ami feltétlenül a tuda-

tos szerkesztés és stilizálás mellett bizonyít. Feltűnő viszont, hogy a grammatikailag jobban variált epizódok csak részben vágnak egybe a retorikailag finomabban kimunkált passzusokkal: a mondattípusok sokszínűsége elsősorban a Géza-fejedelem álmát és a Szent István Máriához mondott fohászait elbeszélő részeket díszíti, míg a szónoki alakzatok és a ritmikus próza használatának legszebb momentumai a prológosban, majd Géza álmának és a Géza-kori egyházi kezdeményeknek a leírásában tárulnak elénk (feltűnő módon a szöveg elejére összpontosulva). Mindent egybevetve a Nagyobb legenda nyelvezetét a szerző minden archaizáló törekvése és korrekt nyelvtani tudása ellenére is inkább iskolásnak éreztük, mintsem klasszikus ízűnek.

NEUMANN TIBOR – VAJK ÁDÁM

A GUARY-LEVÉLTÁR OKLEVELEI

1490–1541

A Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltárban őrzött családi levéltárak közül eddig csupán a Guaryak középkori iratanyagáról jelent meg összefüggő forrásközlés Sörös Pongrác jóvoltából, aki a XX. század elején öt közleményben tárta a nyilvánosság elé a Guary család okleveleit, de csak Mátyás király halálának évéig, 1490-ig jutott.¹ Munkája a Főapátság által 2001-ben megjelentetett „*Collectio diplomatica Benedictina*” című gyűjteményben² is helyet kapott, amelynek tervezett bővítése kapcsán Sörös forrásközlésének folytatása és kiegészítése is napirendre került. Közlésünk célja ennél fogva elsődlegesen az 1490 és 1541 közötti iratanyag publikálása (1–37. sz. oklevelek), de a függelékben közlünk három, Sörös munkájából feltehetően csonkaságuk miatt kimaradt oklevélszöveget is (38–40. sz.).

Az 1541-es időpont mint a közlés időhatára talán némi magyarázatra szorul. A Nyugat-Dunántúlon a mohácsi csatavesztés kevés érezhető, konkrét következménnyel járt, ám éppen ezek egyike valószínűsíthetően — török portyázók képében, vagy a hatásukra bekövetkezett szelektív iratmentés révén — elérte a Guaryak családi levéltárát is: 1526 és 1541 között mindössze négy oklevelet találunk benne, majd 1543–44-től tömegével maradt fenn iratanyag, 1600-ig — tehát nem egészen hatvan év alatt — valamivel több, mint az egész középkoron át.

A Guary-levéltár alább közlendő iratanyaga legnagyobbbrészt a váti Rákos — és a vele rokonságban álló — Simonyi családok okleveleit őrizte meg (2., 4–12., 14–15., 17–25., 28–29., 31–32. 36., 38. sz.), a levéltár tulajdonosainak nevét adó Górral csupán egy oklevél hozható kapcsolatba (1. sz.). A többi fennmaradt irat

¹ Sörös Pongrác: A Pannonhalmán őrzött Guary-levéltár Árpád- és Anjou-kori kiadatlan oklevelei. In: Történelmi Tár (a továbbiakban: TT) IX (1908) 161–195. p.; *Uő.*: A Pannonhalmán őrzött Guary-levéltár Zsigmond-kori kiadatlan oklevelei. In: TT IX (1908) 551–574. p.; *Uő.*: A Pannonhalmán őrzött Guary-levéltár Zsigmond-kori kiadatlan oklevelei. Második közlemény. In: TT X (1909) 240–269. p.; *Uő.*: A Pannonhalmán őrzött Guary-levéltár Mátyás-kori kiadatlan oklevelei. In: TT XI (1911) 270–291. p., *Uő.*: A Pannonhalmán őrzött Guary-levéltár Mátyás-kori kiadatlan oklevelei. Második közlemény. In: TT XI (1911) 406–430. p.

² *Collectio diplomatica Benedictina*. A Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár középkori oklevelei. CD-ROM. Szerk.: Dreska Gábor. Nagykanizsa, 2001.

kedvezményezettjei különfélék, a Nagydevecseriektől a lövöldi kartauziakon át több köznemes családig terjednek. Földrajzilag azonban ezek is szűk körben mozognak, a történeti Vas megye területén kívül csak alkalmanként érintik a szomszédos Sopron és Zala, illetve a távolabbi Somogy megyét. Külön figyelmet érdemel a három egyházi idézést fenntartó dokumentum (4–5. és 18. sz.), valamint egy 1530-as évekből származó, de az 1510-es évekre vonatkozó számadás, amely egy birtokper költségeit tartalmazza (35. sz.).

Az alábbiakon kívül a Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár raktáraiban található Guary-oklevelek sorában a 147. és 148. szám között számozatlan borítékban fellelhető még II. Lajos király jelzet és sorszám nélküli, 1521. május 30-i keltezésű német nyelvű, Ferdinánd főherceghez címzett levele 19. századi másolatban, amelynek azonban pertinenciája ismeretlen. A Guary-levéltárhoz biztosan nem tartozik, ezért itt nem közöljük. Ugyancsak nem tesszük közzé a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjteményében is szereplő 145. számú oklevelet,³ mivel annak dátuma egyértelműen 1544. Szintén kihagytuk a 149. számon fennmaradt 115x103 mm-es, Mátyás kori papíroklevél-töredéket, amely jóformán csak a papírfelzetes királyi nagypecsétet tartja egybe, szöveget alig őrzött meg, az is formula.⁴ Ugyanakkor a 20. számon közölt oklevél nem szerepel a DF gyűjteményben.

Munkánk során sajnálattal vettük észre, hogy a már kiadott oklevelek egyike-másika megsínylette a XX. század viharait, nemkülönben a kutatók érdeklődését. Több, már közölt iratot hiába kerestünk, mely tény önmagában is felhívja a figyelmet az *in extenso* szövegkiadások jelentőségére.⁵

A közlés módja

Forrásaink közlésénél a következő szempontokat érvényesítettük. A középkori ortográfiai sajátosságok közül megőriztük a magánhangzó előtti *-ti* helyett álló *-ci* alakot, amennyiben használata következetesnek volt mondható. A betűkettőzésekre (pl. *retullerunt*), betűelhagyásokra (pl. *opidum*), a *w* és *y* kevésbé következetes

3 Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 257 405, 1520. március 23-i dátummal.

4 DF 257 409, 1526. július 2. előtti keltezéssel.

5 A kérdéscs oklevelek mindegyikét a Hazai Okmánytár első kötete (Szerk.: Nagy Imre—Páur Iván—Ráth Károly—Véghely Dezső. Győr, 1865.) közli: 1301. k. (97–98. p.); 1355. ápr. 24. (211–213. p.); 1361. máj. 17. (230–231. p.) és 1421. júl. 7. (313–314. p.)

alkalmazására (pl. *tamyw*) viszont jegyzetek hívják fel a figyelmet. A nyelvtanilag hibás szerkezeteket javítottuk, de a hibás eredetit a jegyzetben feltüntettük, csakúgy, mint az oklevél szövegében tett korabeli javításokat és az ott található dátumok feloldását. Az oklevél külzetéről és hátoldaláról a korabeli címzéseket, irattípus-megjelöléseket és perfeljegyzéseket az apparátus tartalmazza, a későbbi, újkori tartalmi összefoglalók közlésétől azonban eltekintettünk (kivételt ez alól csupán ott tettünk, ahol az azóta sérült oklevélről a regeszta érdemi információkat közöl).⁶

Az oklevélszövegek

1.

1490. július 18. Buda.

Bátori István országbíró előtt Rohonci Jakab mester a rohonci kastélyt és uradalmat — Gór kivételével — négyezer aranyforintért eladja szalonaki Baumkircher Vilmosnak és Györgynek.

356 × 304 mm-es ép hártýán, épen megmaradt pecsétje vörös-kék-zöld selyemzsinóron függ. Hátoldalán újkori latin tartalmi összefoglaló és levéltári jelzetek. Az oklevélről egyszerű másolat is készült a XVII. században. Időrendi sorozat 117. (Nr. 1409. – DF 257 278.)

Nos, comes Stephanus de Bathor iudex curie regie, necnon wayvoda Transsilvanus et comes Siculorum memorie commendamus tenore presencium significantes, quibus expedit, universis, quod magnificus Wylhelmus Pankyrher de Zalonok onere et quolibet gravamine magnifici Georgii similiter Pankyrher, fratris sui carnalis in infrascriptis in se assumpto ab una ac egregius magister Iacobus de Rohoncz pixedarius regius partibus ex altera coram nobis personaliter constituti sunt confessi sponte in hunc modum, quod idem magister Iacobus grandi admodum et inevitabili necessitate compulsus castellum suum Rohoncz vocatum ac oppidum^a similiter Rohoncz, item possessiones Chaytha, Czaak, Welem et Perenye vocatas omnino in comitatu Castriferrei existentes ad idem castellum suum pertinentes — dempta dumtaxat possessione Gwar similiter ad ipsum castellum spectanti, quam ipse magister Iacobus sibi ipsi reservasset — pariter cum cunctis ipsarum utilitatibus et pertinenciis quibuslibet, puta theoloniis et prediis ecclesiarumque in faciebus

⁶ Az okleveleket kiadásra előkészítették: Neumann Tibor 1–22., 24–25., 28., 39–40.; Vajk Ádám 23., 26–27., 29–38.

eorundem oppidi et possessionum constructarum patronatibus ac terris arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, fenetis, silvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis vinearumque promonthoriis, aquis, fluviis, stagnis, piscinis, piscaturis aquarumque decursibus, molendinis et locis eorundem, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinenciarum suarum integritatibus quovis nominis vocabulo vocitatis ad easdem de iure spectantibus et pertinere debentibus memoratis Wylhelmo et Georgio Pankyrher eorundemque heredibus et posteritatibus universis pro quatuor milibus florenis auri puri ab eisdem, ut dixit, plene habitis et levatis dedisset, vendidisset et perhennaliter inscripsisset, ymmo dedit, vendidit et perhennaliter inscripsit coram nobis hoc modo, ut dum et quandocunque ipse magister Iacobus pretactam possessionem Gwar quocunque titulo vendere et a se alienare niteretur, extunc nemini alteri, nisi pretactis Wylhelmo et Georgio Pankyrher pro mille tamen florenis auri et non ultra vendere valeret atque possit. Ubi vero iidem Wylhelmus et Georgius Pankyrher aut eorum heredes predictam possessionem Gwar ab eodem magistro Iacobo vel suis heredibus pro prescriptis mille florenis auri ad se recipere — facta tamen prius superinde legitima amonicione — quovismodo nollent seu recusarent, extunc idem magister Iacobus aut sui heredes eandem possessionem Gwar — pro quacumque summa et quibuscumque poterunt — liberam a se alienandi et quovis titulo vendendi haberent potestatem, hoc specialiter expresso, ut quia ipse magister Iacobus universas litteras et litteralia instrumenta, quibus mediantibus idem tam dictum castellum ac oppidum^a et possessiones, quam et dictam possessionem Gwar hactenus tenuisset et possedisset, annotatis Wylhelmo et Georgio Pankyrher in specie dedisset et assignasset, ob hoc si quandocumque temporis in processu quipiam regnicolarum iamfatum magistrum Iacobum in dominio pretacte possessionis Gwar lite mediante inquietare et perturbare vellent, extunc iidem Wylhelmus et Georgius Pankyrher pretactas litteras et litteralia instrumenta super predicta possessione Gwar confectas et emanata penes prefatum magistrum Iacobum producere et exhibere deberent et tenerentur; ac insuper iidem Wylhelmus et Georgius Pankyrher annotato magistro Iacobo singulis annis duo vasa vinorum dare assumpsissent. Ad que premissa et quevis premissorum singula partes prescripte se personalibus earum astanciis, idem denique Wylhelmus Pankyrher annotatum Georgium, fratrem suum sub onere eiusdem prescripto in se levato sponte obligarunt coram nobis harum nostrarum, quibus sigillum nostrum autenticum est appensum, vigore et testimonio litterarum mediante. Datum Bude, die dominico proximo post festum Divisionis apostolorum^b, anno Domini quadringentesimo nonagesimo.

^a opidum. ^b appostolorum.

2.

1492. augusztus 6. Vasvár.

Vas megye hatósága tanúsítja, hogy Simonyi Gál és Simonyi György sárvári várnagy keresetére hatalmaskodás ügyében a vizsgálatot elvégezte.

212 × 140 mm-es ép papíron, hátoldalán három gyűrűspecsét nyomával. XVI. század közepi kézzel: Symony. Időrendi sorozat 118. (Nr. 2048. – DF 257 379.)

Nos, Georgius Chewke de Hwen vicecomes et iudices nobilium comitatus Castriferrei memorie commendamus, quod cum nos ad instantem et legitimam petitionem nobilium Galli de Simony et Georgii de eadem Simony castellani castri Sarwar Ladislaum Kemen de Egersek, unum ex nobis videlicet iudicem nobilium ad infrascriptam inquisitionem faciendam nostro pro testimonio duxissemus destinandum, qui tandem exinde ad nos reversus nobis retulit eo modo, quomodo ipse feria tertia proxima post festum Beati Iacobi apostoli proxime preteritum^a in isto comitatu procedens infrascriptos testes ad fidem eorum Deo debitam seorsim et singillatim investigando requisitos habuisset. Item Anthonius Owadi nobilis taliter fassus fuisset isto modo, quomodo ipse non audivisset neque sciret, quod prefati exponentes manibus armatis et potencariis ad domum et curiam nobilis Iohannis litterati de Kysfalwd in eadem Kysfalwd habitas causa nocendi irruissent neque transivissent neque eidem quitquid mali fecissent. Item nobiles Thomas, Dominicus et Michael de dicta Owad ac Stephanus Hayas de dicta Simony, Mathias Lanczi, Iohannes Sodor, alter Iohannes Simoni, Albertus Feyer de dicta Simoni, necnon Andreas et Blasius, filii Stephani Hayas de eadem Simony fassi fuissent eodem modo, sicut primus testis. Datum in oppido^b Castriferrei, septimo die diei inquisitionis prenotate, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo secundo.

^a 1492. július 31. ^b opido.

3.

1494. szeptember 22. Újkér.

Sopron megye hatósága tanúsítja, hogy Petőházi Pető János keresetére Pinnyei László hatalmaskodása ügyében vizsgálatot tartott.

221 × 148 mm-es szakadozott és halvány papíron, a szöveg alatt három gyűrűspecset nyomával. Időrendi sorozat 119. (Nr. 1956. – DF 257 380.)

Nos, Ladislaus Adrian de Nemesker vicecomes et iudices nobilium comitatus Soproniensis memorie commendamus, quod ad instantem et legittimam petitionem Iohannis Pethw de Pethwhaza duos ex nobis, videlicet Petrum Bolte de Ladon et Stephanum Therestien de Symonhaza iudices nobilium ad infrascriptam inquisitionem faciendam de sede nostra iudiciaria duxissemus transmittendos. Qui tandem exinde ad nos reversi nobis retulerunt^a eo modo, quomodo ipsi feria quarta proxima ante festum Nativitatis Beate Marie virginis^b in predicto comitatu procedentes a vicinis et commetaneis nobilibus et ignobilibus predicti comitatus hominibus, a quibus decens et opportunum^c fuisset, diligenter inquirendo talem scivissent certitudinis veritatem, quod quidem nobilis Ladislaus de Pynnye missis servis et iobagionibus suis armatis manibus noctis in silencio ad domum et curiam exponentis Iohannis Pethw ibique fractis porta, ianuis curie sue pecora eiusdem asportari fecisset et quo sibi placuisset, illac fecisset potencia sua mediante, ac eundem Iohannem cum sua uxore malis verbis vituperassent in contemptum dicti exponentis. In cuius rei memoriam presentes litteras nostras eidem duximus transmittendas. Datum in Wyker, in sede nostra iudiciaria, feria secunda proxima post festum Beati Mathei apostoli et ewangeliste, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo quarto.

^a retullerunt. ^b 1494. szeptember 3. ^c oportunum.

4.

1495. március 21. Sitke.

András sitkei és Bertalan miskei plébános jelenti Orso Orsini pápai legátusnak, hogy az általa elrendelt idézést Simonyiban végrehajtották.

215 × 140 mm-es, enyhén szakadozott papíron, szöveg alatt gyűrűspeccét nyomával. Hátoldalán ragasztás látható. Időrendi sorozat 120. (Nr. 2064. – DF 257 381.)

Reverendissimo domino, in Christo patri et domino nostro Urso de Ursinis, Dei et apostolice sedis gracia episcopo Theanensi, necnon eiusdem sedis ac sanctissimi domini nostri pape ad Hungarie, Bohemie et Polonie regna universasque alias et singulas provincias, civitates, terras^a et loca Ladislao Hungarie et Bohemie ac Iohanni Alberto Polonie regibus illustribus etc. subiecta cum plena potestate legati de latere legato, domino nostro metuendo Andreas plebanus de Sythke, Bartholomeus plebanus de Myske ecclesiarum parochialium^b, eiusdem v(estre) r(everencie) capellani humiles oraciones in Domino devotas. Reverendissime domine noster metuende! Noveritis nos litteras citatorias, certificatorias vestras nobis preceptorie locutas summo cum honore et reverencia, quibus decuit, ut tenemur, recepisse et iuxta earundem continenciam feria quinta ante festum Beati Benedicti confessoris proxime preterita^c accessimus personaliter ad Somony ibique nobiles Gallum Mazzak, Georgium Porkolab, Andream Lanczy, Iohannem Altalffy, alterum Iohannem Borlaffy, Andream Hayas de Somony ad instanciam Iohannis litterati de Somony^d ad duodecimam diem — puta ad feriam secundam post festum Annunciacionis Marie proxime venturum^e — nostrarum citacionis et execucionis de ipsis fiendam et computandam racione et pretextu certorum negociorum, necnon fidefragii ac dampnorum et iniuriarum eorumque occasionis in vestre^f r(everencie) perhemptorie citavimus presenciam certificantesque eosdem sic citatos, ut sive ipsi in dicto citacionis termino in ecclesia^g Beate Marie maioris virginis de Buda coram v(estra) r(everencia) compareant, sive non, ulterius non hic in partibus, sed ibi in foribus more solito ad ulteriorem ad partis comparentis instanciam procedetis alterius partis ausencia vel contumacia in aliquo non obstante. Et tandem seriem nostre citacionis cum nominibus citatorum terminoque assignato v(estre) r(everencie) consciendis rescripsimus presentibus in specie remissis. Datum in Sythke, in festo Benedicti confessoris, anno 14 nonagesimo quinto.

^a civitati, terre. ^b parochialium. ^c 1495. március 19. ^d előtte kihúzza: Kysfalud. ^e 1495. március 30. ^f hibásan: vestram. ^g ecclesie.

5.

1495. július 28. Sitke.

András sitkei plébános és esperes, Bertalan miskei és Péter kewek-i plébános jentli Gergely győri olvasókanonoknak, vikáriusnak és általános ügyhallgatónak, illetve Péter soproni főesperesnek, hogy az általuk elrendelt idézést Simonyiban végrehajtották.

220 × 182 mm-es, szakadozott papíron, szöveg alatt gyűrűspestét nyomával. Időrendi sorozat 121. (Nr. 1973. – DF 257 382.)

Venerabili et egregio domino Gregorio, lectori et vicario ecclesie Iauriensis in spiritualibus et causarum auditori generali ac honorabili domino magistro Petro archidiacono Soproniensi, canonico eiusdem Iauriensis cause et causis subscriptis per reverendum dominum Ursum de Ursinis, Dei et apostolice sedis gracia episcopum Theanensem, sanctissimi domini pape ad Hungarie, Bohemie etc. ac universas provincias, civitates, terras et loca Ladislao Hungarie, Bohemie ac Iohanni Alberto Polonie regibus subiecta cum plena potestate legati de latere legatum^a iudici spirituali commissarie deputato ac dominis nostris metuendis Andreas plebanus et vicearchidiaconus de Sythke, Bartholomeus plebanus de Myske, Petrus plebanus de Kewek ecclesiarum parochialium v(estre) v(enerabilitatis) et h(onorabilitatis) capellani humiles oraciones in Domino devotas. Venerabiles domini nostri metuendi! Noveritis nos litteras citatorias, certificatorias vestras [nobis] preceptorie locutas summo cum honore recepisse et reverencia, quibus decuit, ut tenemur, et iuxta earundem continenciam feria secunda ante festum Marie Magdalene proxime preterita^b accessimus personaliter ad possessionem Symony ibique nobiles Gallum Mazzak, Georgium Porkolak, Andream Lanczy, Iohannem Altallffy, alterum Iohannem Borlaffy, Andream Hayas racione et pretextu fidefragii, necnon dampnorum et iniuriarum eorumque occasionis, in quibus causis venerabilis et egregius dominus Bernardus Cardulus d(octor) d(ecretorum), canonicus ecclesie Narniensis, auditor causarum curie regis processit — et indecisa remansit^c — et vestris v(enerabilitati) et h(onorabilitati) virtute et auctoritate domini legati duxit transmittendam,^d contra et ad instanciam nobilis Iohannis litterati de Symony ad quindecimam diem a die citacionis nostre et execucionis — puta ad feriam secundam post festum Ad vincula Petri^e — de ipsis fiendam computandam in vestrorum^f v(enerabilitatis) et h(onorabilitatis) citavimus presenciam certificantesque eosdem sic citatos, ut sive ipsi in dicto citacionis termino coram v(estris) v(enerabilitate) et h(onorabilitate) compareant,

sive non, ulterius non hic in partibus, sed ibi in foribus ecclesie Iauriensis predictae more solito ad ulteriora et ad partis comparentis instanciam procedetis alterius partis absentia vel contumacia in aliquo non obstante. Et tandem seriem nostre citacionis cum nominibus citatorum terminoque assignato vobis consciendis rescripsimus presentibus in specie remissis. Datum in Sythke, in festo Panthaleonis martiris, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo quinto.

^a hibásan: legato. ^b 1495. július 20. ^c ti. causa (alanyváltás). ^d ti. causam. ^e 1495. augusztus 3. ^f hibásan: vestris.

6.

1497. április 17. Vasvár.

Vas megye hatósága tanúsítja, hogy Simonyi Edvi György ellenében Simonyi Hajas András és Balázs nemesek a megyei törvényszék előtt határidőre nem jelentek meg, ezért a szokásos bírságban marasztalták el őket.

214 × 75 mm-es szakadozott, vízjeles papíron, hátoldalán gyűrűspecstét nyomával. Címzés: Pro nobili Georgio Edwy de Simony contra nobiles Andream et Blasium Hayas de eadem Simony. Alatta: iudicialis prima. Időrendi sorozat 122. (Nr. 1975. – DF 257 383.)

Nos, Iohannes Gyerghffy de Radocz vicecomes et iudices nobilium comitatus Castriferrei memorie commendamus, quod nobiles Georgius Edwy de Simony personaliter^a contra nobiles Andream et Blasium Hayas dictos de eadem Simony in presenti feria secunda post festum Beatorum Tiburcii^b et Valeriani martirum proxime preteritum^c legittime stetit in termino coram nobis. Qui iuxta continenciam litterarum nostrarum inquisitoriarum et citatoriarum super factis in eisdem contentis perhemptorie responsuri nostram in presenciam non venerunt neque miserunt, unde ipsos pro ipsorum non veniencia in iudiciis consuetis commisimus fore convictos, si se racionabiliter non poterunt excusare. Datum in Castroferreo, termino in predicto, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo septimo.

^a sor fölött. ^b Thiburii. ^c 1497. április 17.

7.

1497. május 1. Vasvár.

Vas megye hatósága tanúsítja, hogy Simonyi Edvi György keresetére Simonyi Hajas Andrást és Balázst a megyei törvényszékre megidézttette.

223 × 108 mm-es szakadozott papíron, zárlatán pecsét nyomával. Címzés: Pro egregio Georgio Edwy de Symony contra nobiles Andream et Blasium de eadem ad feriam secundam post festum Ascensionis Domini. (Az oklevélben nem *post*, hanem *ante* szerepel.) Alatta: Citatoria 1a. A hátoldal bal szélén perfeljegyzés: A personaliter, I non, ideo convictus est in iudicio^a trium marcarum. Időrendi sorozat 123. (Nr. 1967. – DF 257 384.)

Nos, Iohannes Gyerffy de Radocz vicecomes et iudices nobilium comitatus Castriferrei memorie commendamus, quod cum nos ad instantem et legitimum petitionem egregii Georgii Ewdwy de Symony Andream Chykor de Theskand, unum ex nobis videlicet iudicem nobilium ad infrascriptam citationem faciendam nostro pro testimonio duxissemus destinandum, qui tandem exinde ad nos reversus nobis retulit isto modo, quomodo ipse in festo Beati Georgii martiris proxime preterito^b ad possessionem Symony predictam accedendo^c ibique nobiles Andream et Blasium Hayas de dicta Symony contra prefatum exponentem ad deponenda iudiciorum gravamina vigintiquatuor solidorum nobis et parti adverse et ad accionem dicti actoris de iure responsuros ad feriam secundam ante festum Ascensionis Domini nunc venturum^d in nostram citasset presenciam, litispendencia, si qua foret inter ipsos, non obstante. Datum in oppido^e Castriferrei, feria secunda antedicta, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo septimo.

^a utána áthúzva: consueto. ^b 1497. április 24. ^c előtte áthúzva: accessisset. ^d 1497. május 1. Előtte áthúzva: nunc venturum, majd fölé írva és szintén áthúzva: proxime preteritum.

^e opido.

8.

1497. június 9. Buda.

Szapolyai István nádor kéri Vas megye hatóságát, hogy Simonyi György és hitvese keresetére tartsanak vizsgálatot Hollósi Mihály hatalmaskodása ügyében.

Átírta Vas megye hatósága 1497. október 7-én kelt jelentésében. (DF 257 388.)

S[tephanus] de Zapolya comes perpetuus terre Scepusyensis, regni Hungarie palatinus et iudex Comanorum nobiles viris, comiti vel [vice]comiti et iudicibus nobilium comitatus Castriferrei debitam reverenciam cum honore. Dicitur nobis in personis Georgii de Symony [ac] nobilis domine Agathe, consortis eiusdem, quomodo circa festum Omnium Sanctorum, cuius iam tercia instaret revolutio annualis,^a nobilis Michael de Hollos nescitur quibus intuitis missis et destinatis quampluribus suis hominibus et familiaribus armatis et potenciaris manibus ad domum et curiam prefatorum exponencium in possessione Walth^b vocata in comitatu Castriferrei existenti habitas abindeque quosdam duos boves eorundem exponencium curia in eadem repertos recipi abigique et depelli ac quo sue placuisset voluntati, fecisset potencia mediante in preiudicium et dampnum dictorum exponencium valde magnum. Super quo nobilitates vestras presentibus requirimus diligenter, quatenus unum vel duos ex vobis transmittatis, qui ab omnibus, quibus^b incumbit, meram, plenam atque omnimodam de premissis experiantur certitudinis veritatem, quam tandem nobis suo modo amicabiliter rescribatis. Datum Bude, feria sexta proxima ante festum Beati Barnabe apostoli, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo septimo.

^a 1494. november 1. ^b sor fölött.

9.

1497. június 12. Vasvár.

Vas megye hatósága tanúsítja, hogy Simonyi Edvi György ellenében Simonyi Hajas András és Balázs nemesek a megyei törvényszék előtt határidőre nem jelentek meg a rájuk rótt bírság megfizetésére, így a köztük lévő ügyben a bírság kétszeresében marasztalták el őket.

218 × 98 mm-es ép papíron, zárlatán három gyűrűspecset maradékával. Címzés: Pro egregio Georgio Ewdwy contra nobiles Andream et Blasium Hayas de Symony. Alatta: 2a. (A *iudicialis* elmaradt). Időrendi sorozat 124. (Nr. 1975. – DF 257 385.)

Nos, Iohannes Gyerffy de Radocz vicecomes et iud[ices nobilium] comitatus Castriferrei memorie commendamus, quod Iohannes de Rechk pro egregio Georgio Ewdwy de Symony cum procuratoriis litteris nostris contra nobiles^a Andream et Blasium Hayas de eadem Symony in presenti feria secunda proxima post festum Beati Barnabe apostoli proxime preteritum^b legitime stetit in termino coram nobis. Qui iuxta continenciam litterarum nostrarum^c citatoriarum super factis in eisdem contentis perhemtorie responsuri nostram in presenciam non venerunt neque miserunt, nec^d iudicia trium marcarum nobis et parti adverse persolvere debentes persolverunt. Unde ipsos pro ipsorum non veniencia in iudiciis consuetis et pro non solucione dictorum iudiciorum in duplo eorundem commisimus fore convictos, si se racionabiliter non poterunt excusare. Datum in Castroferreo, termino in predicto, anno Domini millesimo quingentesimo nonagesimo septimo.

^a előtte áthúzva: vened. ^b 1497. június 12. ^c sor fölött. ^d előtte felesleg: et.

10.

1497. október 2. Vasvár.

Vas megye hatósága tanúsítja, hogy Simonyi György és felesége keresetére bödi Horvát Mátyást és Sidó Miklóst megidéztette.

222 × 129 mm-es, szakadt papíron, zárlatán három gyűrűspecset nyomával. Címzés: Pro nobili Georgio de Symony ac domina Agatha, consorte eiusdem contra nobiles Mathiam Horwath ac Nicolaum Sydo de Bewd ad feriam secundam proximam post festum Beati Michaelis archangeli proxime preteritum. Alatta: Inquisitoria et citatoria. Időrendi sorozat 125. (No. 1968. – DF 257 386.)

Nos, Iohannes Gyerffy de Radocz vicecomes et iud[ices nobilium] comitatus Castriferrei memorie commendamus, quod cum nos ad instantes et legitimas pe[triciones nobilis] Georgii de Symony ac^a [nobilis] domine Agathe, consortis eiusdem Georgii Nicolaum de Pagh, unum ex nobis videlicet iudicem nobilium ad infra[scriptas inqui]sicionem et citacionem faciendas nostro pro testimonio

duxissemus destinandum, qui tandem exinde [ad nos] reversus retulit nobis eo modo, quomodo ipse feria sexta proxima post festum Beati Mathei [apostoli] et ewangeliste proxime preteritum^b in isto comitatu procedendo ab omnibus, quibus decens et oppor[tunum]^c fuisset, diligenti inquisicione prehabita talem scivisset certitudinis veritatem, quomodo nobiles M[ath]ias Horwath et Nicolaus Sydo de Bewd omnes capecies istius anni de predio eorundem exponencium Pereczfelde vocato in isto comitatu Castriferrei existenti abduxissent, et quo ipsorum placuisset voluntati, fecissent potencia mediante in preiudicium et dampnum dictorum exponencium valde magnum. Habitaque ipsa inquisicione eodem die idem iudex nobilium memoratos Mathiam Horwath et Nicolaum Sydo in dicta possessione Bewd, porcionibus scilicet ipsorum possessionariis ibidem habitis contra prefatos exponentes ad feriam secundam proximam post festum Beati Michaelis archangeli proxime preteritum^d in nostram citasset presenciam rationem de premissis reddituros efficacem, litispendencia, si qua foret inter ipsos, non obstante. Datum in Castroferreo, feria secunda antedicta, anno Domini millesimo quadingentesimo nonagesimo septimo.

^a nobilis ... ac: sor föllött. ^b 1497. szeptember 22. ^c oportunum. ^d 1497. október 2.

11.

1497. október 2. Vasvár.

Vas megye hatósága tanúsítja, hogy Simonyi György hitvese, váti Rákos Zsigmond leánya Ágota keresetére bödi Horvát Mátyást és Sidó Miklóst a törvényszékre megidézte.

220 × 143 mm-es, ép papíron, zárlatán három gyűrűspecset nyomával. Címzés: Pro nobili domina Agatha, consorte nobilis Georgii Ewdvy de Symony contra nobiles Mathiam Horwath et Nicolaum Sydo de Bewd ad feriam secundam proximam post festum Beati Michaelis archangeli proxime preteritum. Alatta: inquisitoria et citatoria. Időrendi sorozat 126. (No. 1979. – DF 257 387.)

Nos, Iohannes Gewrffy de Radocz vicecomes et iudices nobilium comitatus Castriferrei memorie commendamus, quod cum nos ad instantem et legitimum petitionem nobilis domine Agathe, consortis nobilis Georgii Ewdvy de Symony, filie videlicet condam Sigismundi Rakws de Walth Nicolaum de Pagh, unum ex

nobis videlicet iudicem nobilium ad infrascriptas inquisitionem et citationem faciendas nostro pro testimonio duxissemus destinandum, qui tandem exinde ad nos reversus retulit nobis isto modo, quomodo ipse feria sexta proxima post festum Beati Mathei apostoli proxime preteritum^a in isto comitatu procedens ab omnibus, quibus decens et opportunum^b fuisset, diligenti inquisicione prehabita talem scivisset certitudinis veritatem, quomodo circa festum Beatissime virginis Marie de Nive similiter proxime preteritum^c nobiles Mathias Horwath et Nicolaus Sydo de Bewd capecias terrestres in predio prefate domine exponentis Perczfelde vocato in comitatu Castriferrei existenti habito germinatas abduxissent, et quo ipsorum placuisset voluntati, fecissent potencia mediante in preiudicium et dampnum predictae domine exponentis valde magnum. Habitaque huiusmodi inquisicione eodem die idem iudex nobilium memoratos Mathiam Horwath et Nicolaum Sydo in porcionibus ipsorum possessionariis in dicta Bewd habitis contra memoratam dominam exponentem ad feriam secundam proximam post festum Beati Michaelis archangeli proxime preteritum^d in nostram citasset presenciam rationem de premissis reddituros efficacem, litispendencia, si qua foret inter ipsos, non obstante. Datum in Castroferreo, feria secunda antedicta, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo septimo.

^a 1497. szeptember 22. ^b oportunum. ^c 1497. augusztus 5. ^d 1497. október 2.

12.

1497. október 7. Vasvár.

Vas megye hatósága jelenti Szapolyai István nádornak, hogy a Simonyi György keresetére általa elrendelt vizsgálatot elvégezték.

293 × 155 mm-es szakadt, két helyen ragasztott papíron, zárlatán három gyűrűspeccsét nyomával. Címzés: Domino palatino. Pro nobili Georgio de Symo[ny] et alia intrascripta. Alatta: [Inquisicio]nis relacio. Időrendi sorozat 127. (Nr. 1984. – DF 257 388.)

Spectabili et [magnifico] domino Stephano de Zapolya, comiti perpetuo terre Scepusyensis, regni Hungarie palatino et iudici Comanorum, domino [nostro] honorando Iohannes Gyewrffy de Radocz vicecomes et iudices nobilium comitatus Castriferrei debitam reverenciam cum hon[ore. Vestra] noverit

m(agnificencia) nos litteras eiusdem inquisitorias nobis loquentes et directas recepissee honore, quo decuit, in hec verba: *l. fõntebb, 8. oklevél*

Unde nos petitionibus eiusdem v(estre) m(agnificencie) obtemperare volentes, ut tenemur, nobilem Andream [C]hykor de Theskand, unum ex nobis videlicet iudicem nobilium de sede nostra iudiciaria ad premissa peragenda nostro [pro testimonio] transmissemus. Qui tandem exinde ad nos reversus retulit nobis isto modo, quomodo ipse feria secunda proxima post festum Beati Michaelis archangeli proxime preteritum^a in isto comitatu Castriferrei procedens ab omnibus, quibus decens et opportunum^b fuisset, diligenti inquisicione prehabita talem scivisset de^c premissis certitudinis veritatem, prout v(estre) m(agnificencie) dictum extitisset et quemadmodum tenor litterarum eiusdem contineret per omnia predictarum. Datum in Castroferreo, sexto die diei inquisicionis prenotate, anno Domini supradicto.

^a 1497. október 2. ^b oportunum. ^c elõtte áthúzva: certitudinis.

13.

1498. május 14. Buda.

Szapolyai István nádor kéri a somogyi konventet, hogy a konventi emberrel kiküldött nádori ember tartson vizsgálatot a lövöldi kartauzi konvent elleni hatalmaskodások ügyében.

Átírta a somogyi konvent 1498. július 17-én kelt jelentésében. (DF 257 390.)

Amicis suis reverendis, conventui ecclesie Simigiensis Stephanus de Zapolya, comes perpetuus terre Scepswsiensis ac regni Hungarie palatinus et iudex Comanorum amiciciam paratam cum honore. Dicitur nobis in personis religiosorum fratrum Georgii prioris et conventus ecclesie Beati Michaelis archangeli de Leweld ordinis Carthwsiensis, quomodo in anno, cuius iam octava instaret revolutio vel citra, condam magnificus Nicolaus de Hederwara una cum Martino Horwath, Iohanne de Nyary, Andrea Thyborch de Hene et Nicolao Desew de Zokolendred nobilibus familiaribus et quampluribus iobagionibus suis manibus armatis et potenciaris ad possessionem prefatorum exponencium Eghazaszamard vocatam in comitatu Simigiensi habitam accessisset abindeque universa pecora, boves et equos ac quamplura vasa vinorum aliasque res et bona iobagionum

ipsorum exponencium inibi residencium depredasset et asportasset, in quibus dictis iobagionibus ipsorum plus, quam ducentorum florenorum auri dampna intulisset potencia mediante. — Preterea circa festum Beatorum Fabiani et Sebastiani martirum proxime preteritum,^a cum scilicet Barnabas Warga, Demetrius Kalman, Stephanus Konthos et Blasius Weg, iobagiones ipsorum exponencium^b in possessione eorundem Andoch vocata in comitatu Simigiensi existenti residentes simul cum curribus vehiculis ac bobus ipsorum ad silvas et virgulta ipsorum exponencium Tholyad vocata intra metas prefate possessionis Andoch vocate adiacentes et habita pro lignis et virgultis necessariis asportandis accessissent, tunc nobiles Mathias Elek et Gregorius similiter Elek, necnon Gaspar Wzdy et Mathias Nykos de Alsoandoch una cum Stephano et Mathia Bothos, Valentino Nagh, Mathia Elek ac Martino et Laurencio Thoth, Blasio Heghy, Nicolao et Symone Thoth, Aniano Rezezes et Paulo Deak ac Augustino Warga, iobagionibus ipsorum in dicta Andoch commorantibus manibus armatis et potenciaris in ipsos Barnabam Warga et Demetrium Kalman et alios iobagiones ipsorum exponencium irruissent eosdemque nullis culpis et demeritis ipsorum exigentibus diris verberum et vulnerum plagis affecissent semivivos relinquentes potencia ipsorum mediante. — Ceterum Nicolaus, filius Francisci Parvi de Kewp circa festum Beati Georgii martiris proxime preteritum^c quendam ortum pratorum Benedicti Faydez, iobagionis dictorum exponencium in dicta possessione Kewp in dicto comitatu Simigiensi existenti residentis in terra propria eorundem exponencium constructum omnino destruxisset et per hoc dictum pratium aliaque fenilia iobagionum ipsorum exponencium per pecudes et iumenta et currus conculcari et anichilari fecisset potencia mediante in preiudicium et dampnum dictorum exponencium valde magnum. Super quo vestram amicitiam presentibus petimus diligenter, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Ladislaus Posa de Feyereghaz sive Nicolaus aut Gregorius Posa de eadem vel Iohannes de Kewp sew David vel Thomas de Kyskarad sive Laurencius Nagh de Thard sew Gregorius vel Petrus Therek de Feyereghaz sin Petrus Zewke de predicta Kyskarad aliis absentibus homo noster scita prius premissorum mera veritate egregium Franciscum, filium dicti condam Nicolai de Hederwara, in quem scilicet mortuo prefato Nicolao, patre suo universa bona et iura possessionaria dicti patris sui sunt condescensa, et alios predictos contra prefatos exponentes iuxta dispositiones dominorum prelatorum et baronum regnique nobilium universorum novissime in congregacione generali circa festum Beati Martini episcopi^d in civitate Pesthiensi factas et ordinatas ad vigesimum diem festi Beati Iacobi apostoli nunc venturi^e nostram palatinalem in presenciam evocet rationem de premissis reddituros, litispendencia, si qua foret inter ipsos, non

obstante, antefatos iobagiones dictorum nobilium eisdem statuere commitendo, insinuatque ibidem eisdem, ut sive ipsi termino in predicto coram nobis compareant dictique nobiles predictos iobagiones eorum statuunt, sive non, nos ad partis comparentis instanciam id faciemus in premissis, quod iuri videbitur expediri. Et post hec huiusmodi inquisitionis, evocacionis et insinuacionis seriem cum evocatorum, statui commissorum nominibus, ut fuerit expediens, terminum ad predictum nobis amicabilem rescribatis. Datum Bude, feria secunda proxima ante^f festum Beate Sophie vidue, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo octavo.

^a 1498. január 20. ^b előtte áthúzva: ad silvas et virgulta ipsorum exponencium Tholyad vocata. ^c 1498. április 24. ^d 1497. november 11. ^e 1498. augusztus 13. ^f előtte halványabban és áthúzva: post.

14.

1498. május 31. Buda.

Szapolyai István nádor kéri a vasvári káptalant, hogy a váti Rákos család keresetére a káptalani tanú társaságában a nádori ember tartson vizsgálatot monyoróke-reki Ellerbach János hatalmaskodása ügyében, majd idézze is meg őt.

Átírta a vasvári káptalan 1498. június 22-én kelt jelentésében. (DF 257 389.)

Amicis suis reverendis, capitulo ecclesie Castriferrei Stephanus de Zapolya comes perpetuus terre Scepusiensis, regni Hungarie palatinus et iudex Comanorum amicicium paratam cum honore. Dicitur nobis in personis nobilium Francisci, filii condam Alberti Rakos de Walth ac dominarum Ursule Georgii de Wag et Agathe alterius Georgii Porkolab de Simony consortium, filie videlicet condam Sigismundi Rakus de dicta Walth, quomodo circa festum Beati Georgii martiris in anno, cuius iam fere quinta instaret revolutio, preteritum^a egregius Iohannes Ellerbah de Monyorokerek nescitur unde motus quoddam predium dictorum exponencium Kysweped vocatum in comitatu Castriferrei habitum minus iuste et indebite ac preter omnem viam iuris pro se ipso occupari fecisset^b occupatumque teneret et conservaret eciam de presenti, in quibus eisdem exponentibus plus, quam ducentorum florenorum auri dampna intulisset potencia mediante in preiudicium et dampnum dictorum exponencium valde^c magnum.

Super quo vestram amicitiam presentibus petimus diligenter, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Gallus de Bewd vel Nicolaus Sol de Keweskwat aut Iohannes Farkas de Kewchky sin alter Iohannes de Kyskewchky sew Ambrosius de Gercze sive Blasius de Thaskand aliis absentibus homo noster scita prius premissorum mera veritate evocet prefatum Iohannem Ellerbah contra annotatos exponentes iuxta statuta et dispositiones dominorum prelatorum et baronum regnique nobilium novissime in congregacione eorum generali pro festo Beati Georgii martiris proxime preterito^d in civitate Pesthiensi de mandato domini nostri regis celebrata edita et stabilitas et tandem per ipsum dominum nostrum regem roboratas ad vigesimum diem festi Beati Iacobi apostoli proxime venturi^e nostram in presenciam ad terminum racionem de premissis redditurum efficacem^f, litispendencia, si qua foret inter ipsos, non obstante, insinuatque ibidem eidem, ut sive ipse termino in prescripto coram^g nobis compareat, sive non, nos ad partis comparentis instanciam id faciemus in premissis, quod iuri videbitur expediri. Et post hec huiusmodi inquisicionis, evocacionis et insinuacionis seriem cum evocati et insinuati nomine terminum ad predictum, ut fuerit expediens, nobis amicabilem rescribatis. Datum Bude, feria quinta proxima post festum Beati Urbani pape, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo octavo.

^a 1494. április 24. ^b ffecisset. ^c walde. ^d 1498. április 24. ^e 1498. augusztus 13.
^f eficacem. ^g előtte kihúzza: nobis.

15.

1498. június 22.

A vasvári káptalan jelenti Szapolyai István nádornak, hogy parancslevele értelmében a nádori ember a káptalani kiküldött társaságában a vizsgálatot lefolytatta, majd megidézte monyorókeréki Ellerbach Jánost.

292 × 219 mm-es enyhén szakadozott papíron, zárlatán pecsét maradékaival. Címzés: Domino palatino. Pro nobili Francisco, filio condam Alberti Rakos de Walth et aliis intrascriptis contra egregium Iohannem Ellerbah de Monyorokerek ad vigesimum diem festi Beati Iacobi apostoli proxime venturi. Alatta: inquisicionis, evocacionis et insinuacionis relacio. A hátoldal jobbszélén perfeljegyzések: Pro A Georgius de Wag cum procuratoriis litteris Castriferrei, solvit. — Pro A Georgius de Wag^a cum procuratoriis litteris Castriferrei.

— Ex A Georgius de Wag et domina Ursula, consors eiusdem, exmittantur, solvit. — Pro A Georgius de Wag^b cum Chorna. Időrendi sorozat 128. (No. 2034. – DF 257 389.)

Magnifico domino Stephano de Zapolya, comiti perpetuo terre Scepusiensis, regni Hungarie palatino et iudici Comanorum, domino ipsorum honorando capitulum ecclesie Castriferrei oraciones in Domino devotas. V(estra) noverit m(agnificencia) nos litteras eiusdem v(estre) m(agnificencie) inquisitorias, evocatorias et insinuatorias nobis directas honore, quo decuit, recepisse in hec verba: *l. föntebb, 14. oklevél.*

Unde nos petitionibus vestris annuentes, uti tenemur, una cum prefato Ambrosio de Gercze homine vestro nostrum hominem, videlicet honorabilem magistrum Matheum decanum, socium et concanonicum nostrum ad premissa peragenda nostro pro testimonio transmisimus fidedignum. Qui tandem exinde ad nos reversi nobis uniformiter^c retulerunt^d isto modo, [quod] ipsi feria secunda proxima post festum Beatorum Viti et Modesti martirum proxime preteritum^e in dicto comitatu simul procedendo ab omnibus hominibus, a quibus decens et opportunum fuisset, diligenti inquisicione prehabita omnia premissa sic fore facta rescivissent, prout eidem v(estre) m(agnificencie) dictum extitisset et sicut tenor litterarumstrarum per omnia contineret prescriptarum. Habita itaque huiusmodi inquisicione idem homo v(estre) m(agnificencie) dicto nostro testimonio presente eodem die prefatum egregium Iohannem Ellerboh de Monyorokerek iuxta dispositiones dominorum prelatorum, baronum regnique nobilium novissime in congregacione eorum generali pro festo Beati Georgii martiris proxime preterito^f in civitate Pesthiensi celebrata factas de propria sua possessione Hydashollos vocata in predicto comitatu existenti habita contra annotatos exponentes brevi evocatione, videlicet ad vigesimum diem festi Beati Iacobi apostoli nunc venturi^g in curiam regiam, vestram scilicet evocasset in presenciam rationem de premissis redditurum, litispendencia, si qua foret inter ipsos, non obstante, insinuando ibidem eidem, ut sive ipse termino in predicto coram vobis compareat, sive non, vos ad partis comparentis instanciam id facietis in premissis, quod ordo dictaverit iuris. Et post hec huiusmodi execucionis seriem cum evocati et insinuati nomine, ut fuit expediens, terminum ad predictum eidem v(estre) m(agnificencie) duximus rescribendum. Datum quinto die diei execucionis prenotate, anno Domini supradicto.

^a Georgius de Wag áthúzva. ^b utána kihúzva: person. ^c unifformiter. ^d retullerunt.

^e 1498. június 18. ^f 1498. április 24. ^g 1498. augusztus 13.

16.

1498. július 17.

A somogyi konvent jelenti Szapolyai István nádornak, hogy a lövöldi kartauziak panaszára elrendelt vizsgálatot és idézést a nádori ember a konventi tanú társaságában elvégezte.

400 × 292 mm-es ép papíron, zárlatán pecsét maradványaival. Címzés: Domino palatino. Pro egregio Francisco, filio magnifici condam Nicolai de Hederwara et aliis intrascriptis contra religiosos fratres Georgium priorem et conventum ecclesie de Leweld ad terminum intrascriptum. Inquisitionis, evocacionis et insinuacionis par. Időrendi sorozat 129. (Nr. 1924. – DF 257 390.)

Spectabili et magnifico domino Stephano de Zapolya, comiti perpetuo terre Scepswsiensis, regni Hungarie palatino et iudici Comanorum, domino et amico ipsorum honorando conventus monasterii Sancti Egidii de Simigio amicitiam paratam cum honore. Litteras eiusdem vestre magnificencie inquisitorias, evocatorias et insinuatorias nobis amicabiliter loquentes et directas honore, quo decuit, recepimus in hec verba: *l. fõntebb, 13. oklevél.*

Et iuxta earundem continenciam una cum prefato Petro Therek de predicta Feyereghaz, homine vestre magnificencie nostrum hominem, videlicet religiosum fratrem Gallum sacerdotem, unum ex nobis ad premissa peragenda nostro pro testimonio fidedignum duximus destinandum. Qui tandem exinde ad nos reversi nobis sub iuramento eorum concorditer retulerunt eo modo, quod ipsi feria tertia proxima ante festum Beati Benedicti abbatis proxime preteritum^a in dicto comitatu Simigiensi procedendo ab omnibus nobiles et ignobiles eiusdem comitatus hominibus, a quibus scilicet decens et opportunum fuisset, palam et occulte de prenarratis diligenter inquirendo omnia premissa et quevis premissorum singula sic et suo modo facta fuisse et perpetrata extitisse rescivissent, prout eidem vestre magnificencie dictum extitisset et quemadmodum tenor litterarum eiusdem per omnia contineret prescriptarum. Habitaque huiusmodi inquisitione eodem die idem homo vestre magnificencie ipso nostro testimonio presente annotatum Franciscum, filium dicti condam Nicolai de Hederwara de possessione sua Somodar vocata, annotatos vero Mathiam et Gregorium Elek, necnon Gaspar Wzdy et Mathiam Nykos de Alsoandoch^b in eadem Alsoandoch, Nicolaum autem, filium Francisci Parvi de Kewp in eadem Kewp, quemlibet videlicet eorum de porcionibus ipsorum possessionariis possessionibus in eisdem habitis contra annotatos exponentes ad vigesimum diem festi Beati Iacobi apostoli nunc venturi^c vestram palatinalem

evocasset in presenciam rationem de premissis reddituros efficacem, litispendencia, si qua foret inter ipsos, non obstante, prescriptos iobagiones dictorum nobilium eisdem statuere commisisset, insinuasset ibidem eisdem, ut sive ipsi termino in predicto coram vobis compareant dictique nobiles prescriptos iobagiones eorum statuunt, sive non, vos ad partis comparentis instanciam id facietis in premissis, quod iuri videbitur expediri. Datum octavo die diei inquisitionis, evocacionis et insinuacionis prenotatarum, anno Domini supradicto.

^a 1498. július 10. (ti. Translatio Benedicti) ^b Asoandoch. ^c 1498. augusztus 13.

17.

1499. február 18. Buda.

II. Ulászló király tanúsítja, hogy személyes jelenléte előtt monyorókeréki Ellerbach János az általa jogtalanul elfoglalt kisvépi birtokrészeket váti Rákos Ferencnek, Vági Orsolyának és Váti Ágotának visszabocsátotta.

285 × 245 mm-es enyhén szakadozott papíron, szöveg alatt vörös, papírfelezetes pecsétel. Szöveg alatt jobbszélen: Coram magistro Iohanne Ellgy (Ellyevölgyi kézjegye) prothonotario. Időrendi sorozat 131. (Nr. 2028. – DF 257 392.)

Nos, Wladislaus, Dei gracia rex Hungarie, Bohemie etc. memorie commendamus, quod Iacobus de Hollos pro egregio Iohanne Ellerboh de Monyorokerek cum capituli Castriferrei ab una ac Georgius de Wag pro nobilibus Francisco, filio condam Alberti Rakos de Walth, necnon dominabus Ursula, filia condam magistri Nicolai de eadem Wag, consorte scilicet eiusdem Georgii cum conventus de Chorna et Agatha, filia condam Sigismundi de predicta Walth, consorte videlicet Georgii Porkolab de Simony cum prescripti Castriferrei ecclesiarum litteris procuratoriis ab alia partibus coram nostra personali presencia constituti per easdem partes sponte et libere confessum extitit pariter et relatam in hunc modum, quod quamvis alias prefati Franciscus, filius condam Alberti Rakos ac domine Ursula ipsius Nicolai de Wag et Agatha prefati olim Sigismundi similiter Rakos filie prelibatum Iohannem Ellerboh racione et pretextu indebite occupacionis ac detencionis totalis porcionis eorum possessionarie in predio Kysweped appellato in comitatu Castriferrei existenti habite per ipsum Iohannem, ut dicitur, patrate contra se in curiam nostram regiam traxerint in causam, in qua diucius procedendo iidem

Franciscus ac domine Ursula et Agatha prelibatum Iohannem Ellerboh aggravare^a pretenderint, quia tamen idem Iohannes Ellerboh super prescriptis porcionibus possessionariis in eodem oppido Kysweped habitis annotatos Franciscum et dominas Ursulam et Agatham optima iura habere cognovisset, ob hoc ipse prescriptas totales porciones ipsorum possessionarias in eodem predio Kysweped habitas simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet antefatis Francisco, filio condam Alberti ac dominabus Ursule ipsius magistri Nicolai et Agathe dicti olim Sigismundi Rakos filiabus earundemque heredibus et posteritatibus universis pure et simpliciter quieteque et pacifice in perpetuum possidendas remisisset et resignasset manus suas et suorum quorumlibet de e[is]dem porcionibus eorundem penitus et per omnia excipiendo. Econverso autem iidem Franciscus ac domine Ursula et Agatha memoratum Iohannem Ellerboh super premissis actibus potenciariis causisque et litibus ac earundem cunctis processibus exhinc quomodolibet secutis quittum, expeditum et modis omnibus absolutum reddidissent et commisissent universasque litteras inquisitorias, evocatorias et alias quascumque causales coram quovis iudice et iusticiario regni nostri previa ratione sub quibuscunque formis verborum hactenus emanatas vanas et inanes viribusque destitutas et exhibitoribus earundem nocituras reliquissent^b et commisissent, ymo idem Iacobus de Hollos in persona prelibati Iohannis Ellerboh prescriptas porciones procuratoria prenominata remisit et resignavit, annotatusque Georgius de Wag nominibus predictorum Francisci ac dominarum Ursule et Agathe modo simili procuratoria prenarrata virtutibus iamfatum Iohannem Ellerboh quittum et per omnia absolutum commisit litterasque pretactas viribus destitutas reliquit^c coram nobis harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum Bude, feria secunda proxima post festum Beati Valentini martiris, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo nono.

^a agravare. ^b relinquissent. ^c relinquit.

18.

1499. május 24. Óbuda.

Laskai Miklós és Karai Tamás budai kanonokok, VI. Sándor pápa által kijelölt bírák megparancsolják a sitkei, intai, sági és miskei plébánosoknak, hogy Simonyi Gál és társai keresetére idézzék meg jelenlétük elé Kisfaludi Vince Mihályt és Jánost.

295 × 285 mm-es, szakadozott, halvány papíron, szöveg alatt két gyűrűspecset nyomá-
val. Szöveg alatt jobbszélén: Iacobus de Bodogazonfalwa notarius. Időrendi sorozat 130.
(Nr. 1974. – DF 257 391.)

Nicolaus de Lasko lector ac Thomas de Kara cantor canonici ecclesie Budensis,
necnon cause et causis appellacionis sive appellacionum ac partibus subscriptis per
sanctissimum in Christo patrem et dominum nostrum, dominum Alexandrum,
divina providencia papam sextum sanctamque eius sedem apostolicam iudices
delegati et commissarii specialiter deputati dilectis nobis in Christo discretis viris,
dominis ... de Sythke, ... de Intha, ... de Saag et ...^a de Myske aliisque omnibus et
singulis ecclesiarum plebanis in et sub Iauriensi diocesi ubilibet constitutis et
existentibus, qui presentibus fueritis requisiti aut alter vestrum fuerit requisitus,
salutem in Domino et nostris huiusmodi, ymmo verius apostolicis firmiter obedire
mandatis. Vestre et cuiuslibet vestrum devocioni insolidum in virtute sancte
obediencie et sub excommunicacionis pena, quam in vos sew alterum vestrum
huiusmodi mandatum nostrum, ymmo verius apostolicum exequi recusantes seu
recusantem trium dierum canonica monicione premissa a die exhibicionis
presencium vobis fienda computantes ferimus, in hiis scriptis districte precipiendo
committimus et mandamus, quatenus mox visis presentibus ac dum et quando cum
presentibus fueritis requisiti aut alter vestrum fuerit requisitus, ad nobiles
Michaellem Wyncze ac Iohannem similiter Wyncze de Kysfalwd, fratres condam
Iohannis litterati de dicta Kysfalwd, quo premortuo presens causa ad eosdem cum
omni onere condescensa extitisse^b fertur, personaliter accedatis ipsosque ad
instanciam nobilium G[alli] de Simony, necnon Georgii Porkolab, Iohannis
Anthalfy et Benedicti Borlaffy de dicta Simoni predicte dyocesis ad videndas et
audiendas causam et causas appellacionis sive appellacionum predictas, que inter
prefatum condam Iohannem litteratum ut appellantem ab una, necnon Gallum,
Georgium Porkolab aliosque prenominatos veluti appellatos partibus ex altera
coram nobis vigore litterarum sew bullarum apostolicarum versuntur sew pendent,
indecise reassumptentes et continuantes ac reassumpni et continuari volentes in
eodem statu, quo ipse cause pendere dinoscuntur, alias ad videndas et audiendas in
eisdem causis ad ulteriora et usque ad sentencias, interlocutorias scilicet et
diffinitivas, si phas erit, procedi ad quindecimum diem a die huiusmodi vestre
[amonicionis] ipsis fiende computandum, si dies ipsa iuridica fuerit, alioquin
proximam diem iuridicam extunc immediate sequentem, qua scilicet nobis in hac
causa ad iura reddenda et causas audiendas pro tribunali sedere oportet, in nostram
peremptorie citetis presenciam aliasque prefatis Gallo Simony ac Georgio
Porkolab aut ipsorum procuratori legitimo de et super premissis ac earum
occasione de iure ac iusticia responsuros a nobisque debite iusticie complementum

recepturos, certificantes nichilominus eosdem per vos sic citatos, quod sive ipsi in dicto citacionis termino compareant coram nobis hic in Buda Vetere in iudicio, sive non, ipsis ulterius non ibi in partibus, sed per edictum publicum in foribus ecclesie Beati Petri apostoli collegiate et capitularis Budensis more solito publice citatorum ad partis coram nobis comparentis instanciam in causa et causis huiusmodi ad premissa et ad ulteriora procedemus alterius partis ausencia vel contumacia in aliquo non obstante. Et post hec seriem ipsius vestre execucionis huiusmodi ac quitquid in premissis feceritis, nobis fideliter et conscienciose rescribatis, presentes in specie remittendo. Datum in Buda Veteri predicta, vigesima quarta die mensis maii, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo nono.

^a a szövegben a keresztnevék helyét kipontozták. ^b előtte kihúzva: fer.

19.

1501. március 29. Vasvár.

Vas megye hatósága tanúsítja, hogy Simonyi György keresetére a Intai Barnabás által elfoglalt toronyi birtokrész ügyében eltiltást foganatosított.

218 × 160 mm-es ép papíron, hátoldalán négy gyűrűspecstét nyomával. Közel egykorú kéztől: Prohibitoria nobilium de Symon. Időrendi sorozat 133. (Nr. 1955. – DF 257 394.)

Nos, Gregorius de Sythke et Osvaldus Polyony de Hydweeg vicecomites^a et iudices nobilium comitatus Castriferrei memorie commendamus, quod nos ad instantem et legitimam petitionem egregii Georgii de Symoni unum ex nobis, videlicet Ladislaum de Boczor iudicem nobilium ad infrascriptam prohibicionem faciendam nostro pro testimonio duxissemus destinandum. Qui tandem exinde ad nos reversus nobis retulit isto modo, quod ipse prope festum Beati Iacobi apostoli preteritum^b tempore messis ad possessionem Thornoshaza destitutam populorum accessisset, ibique nobilem Barnabam de Intha et alios quoslibet ab occupacione, detencione porcionis possessionarie exponentis in eadem Thornoshaza habite eandemque sibi ipsis statui faccione, in dominium eiusdem sub aliquo quesito colore sese introuissione, usu fructuum et quarumlibet utilitatum eiusdem porcionis possessionarie percepcione et percipi faccione qualitercumque factis vel fiendis

inhibuisset manifeste testimonio presencium mediante. Datum in Castroferreo, feria secunda post dominicam Iudica, anno Domini millesimo quingentesimo primo.

^a wicecomites. ^b 1500. július 25.

20.

1501. január 18.

Vas megye hatósága emlékezetül adja, hogy Simonyi György keresetére a kiküldött szolgabíró egy váti hatalmaskodás ügyében nyomozást tartott és idézést foganatosított.

210 × 180 mm-es szakadozott papíron, zárlatán négy gyűrűspecsét nyomával. Címzés: Pro e(gregio) Georgio de Symoni contra relictam dominam Ursulam, consortem Georgii de Waag ad feriam secundam ante festum Conversionis Sancti Pauli apostoli venturum, iobagiones intranscriptos statuendum ac nobilem Iohannem Thulyok de Kezwlcze iobagiones suos statuendum. Alatta: Inquisitoria et citatoria prima et statutoria. Hátoldalának jobbszélén a címzés felől kezdve: 1^a <A> personaliter, pro I nullus citatorum. 2° ad deposicionem iudiciorum. 3^a adiudicatum est, extradentur littere adiudicatorie. Időrendi sorozat 134. (Nr. 1969. – A DF-be nem került be.)

Nos, Gregorius de Sythke ac Osvaldus Polyany vicecomites^a ac iudices nobilium comitatus Castriferrei memorie commendamus, quod nos ad instantem et legitimam petitionem egregii Georgii de Symoni unum ex nobis, videlicet Mathiam de [Molnari]^b iudicem nobilium ad infrascriptam inquisitionem faciendam nostro pro testimonio duximus destinandum^c. Qui tandem exinde ad nos reversus nobis retulit isto modo, quod ipse feria sexta post festum Epifaniarum Domini preteritum^d in isto comitatu procedendo ab omnibus, quibus decens et opportunum fuisset, diligenti inquisitione prehabita talem de infrascriptis scivisset certitudinis veritatem, quod in vigilia Epifaniarum Domini preterita^e circumspecti Osvaldus Warga, Gregorius filius Martini Biro in possessione Walth commorantes in domo Valentini, iobagionis condam Georgii de Waag taberna eiusdem mansissent et bibissent, et post hoc ad propria ire habuissent, mox Emericus Anyos, Gregorius similiter Anyos, Paulus Warga, iobagiones nobilis Iohannis Tulyok in possessione Kezwlcze commorantes et Iohannes Kys et Ianch^f de Walth, iobagiones domine Ursule, relicte condam Georgii de Waag cum suis complicitibus armatis et potenciariis manibus in dictum Osvaldum^g irruissent, procusissent, verberassent, vulnerassent^h usque sanguinis

effusionem ac prefatum Osvaldum ad terram prostrassent ante portam exponentis potencia medianteⁱ. Facta huiusmodi inquisitione idem iudex nobilium sabbato post festum Epifaniarum Domini preteritum^j prefatam dominam Ursulam, relictam condam Georgii Wagi in dicta Walth commorantem de eiusdem porcione^k contra prefatum exponentem ad feriam secundam ante festum Conversionis Sancti Pauli apostoli,^l anno Domini millesimo quingentesimo primo.

A szöveg alatt más kézzel: ac nobilem Iohannem Thwlyok de Kezewlcze de porcione in eadem habita citavit suos iobagiones statuendum 2°.

^a vicecomites tollban maradt. ^b eredetileg Ladislaum de Boczor-t írtak, ám Ladislaum-ot áthúzva fölé Mathiam került, míg a Boczor-ra ráírva a Molnari-t, a szó olvashatatlaná vált. ^c destinendum. ^d 1501. január 8. ^e 1501. január 5. ^f et Ianch: utólag áthúzva, de nyelvtani okokból nem rekeszhető ki a szövegből. ^g in dictum Osvaldum: sor fölött. ^h sor fölött. ⁱ potencia mediante: sor fölött. ^j 1501. január 9. ^k de eiusdem porcione: eiusdem porcionis. Feltehetően ide kívánta a jegyző az oklevél után feltüntetett mondatot beilleszteni. ^l Az idézés ideje és az oklevél kezete összekeveredett.

21.

1502. december 5. Vasvár.

Vas megye hatósága tanúsítja, hogy a Simonyi György keresetére kiküldött szolgabíró előtt a Simonyi Gál és György, illetve Intai Barnabás közötti perben kijelölt fogott bírák döntésükről vallomást tettek.

245 × 223 mm-es, szakadt és utolsó harmadának elején igen elhalványult papíron, hátoldalán három gyűrűspecstől nyomával. Egykorú kézzel: Arbitrativa dispositio e(gregii) Georgii de Symoni ex parte Barnabe de Intha. Időrendi sorozat 136. (Nr. 1980. – DF 257 396.)

Nos, Gregorius de Sythke et Ladislaus Sebryk de Zarwaskend vicecomites et iudices nobilium comitatus Castriferrei memorie commendamus, quod nos ad instantem et legitimum petitionem egregii Georgii de Symoni unum ex nobis, videlicet Ladislaum de Boczor iudicem nobilium ad infrascriptam inquisitionem arbitrativae fassionis audiendam nostro pro testimonio duximus destinandum. Qui tandem exinde ad nos revertis nobis retulit isto modo, quod ipse in festo Beati Andree apostoli preterito^a ad possessionem Symoni accessisset, ibique nobiles Bartholomeus Zeel de Seyther, Anthonius de Demelk, Martinus litteratus de Mesteri,

ut arbitri et per partes infrascriptas probi homines deputati, coram eo personaliter constituti sunt confessi in hunc modum, quod ipsi in dominica ante festum Beati Andree apostoli preteritum^b ad possessionem Symoni pro disponendis, pacificandis et deplanandis quibusdam differentiis inter egregios Gallum et Georgium de Symoni ab una ac nobilem Barnabam de Intha ab alia partibus, que quidem cause in sede iudiciaria fuissent, adiudicare convenissemus^c et quamvis dicti arbitri inter prescriptas partes plurimis tractatibus causis^d finem facere nequisivissent, tamen ad intercessionem et intigacionem arbitratorum prefati Gallus et Georgius de Symoni iuramentum, quod nobilis Barnabas de Intha octodecim [commetaneis] se nobilibus in dicta sede iudiciaria Castriferrei contra prefatos Gallum et Georgium de Symoni prestare, dicere debuisset, usque adventum egregii Martini de Demelk, c(astellani) c(atri) Somlyo distullissent^e tali modo, ut dum prefatus egregii Martinus de Demelk presens fuerit recipere, sepefatus Georgius de Simoni similiter a serviciis domini [... ..]^f esse poterunt [...] que ipse Martinus de Demelk inter partes prescriptas disponere ac eosdem ad unionem pacis deducere posset, benequidem, alioquin nil vel parvum^g prodesse poterit, dum et quando prefatus Gallus et Georgius de Symoni voluerint ac eundem Barnabam de Intha amonuerint, idem Barnabas XX die a die amonicionis computando ad sedem iudiciariam Castriferrei ibique suum iuramentum in dicta sede iudiciaria adiudicatum prestare et dicere debeat in defensionem iusticie ipsorum prenotate. Datum in Castroferreo, feria secunda ante festum Beati Nicolai episcopi, anno Domini millesimo quingentesimo secundo.

^a 1502. november 30. ^b 1502. november 27. ^c az oklevél jegyzője az ígét véletlenül többes szám első személyben szerkesztette, ahogyan a fogott bírák bevallásukat tették. ^d sor fölött. ^e distullissent. ^f harmad sor a szakadásban. ^g parvum.

22.

1503. július 3. Vasvár.

Vas megye hatósága tanúsítja, hogy a Simonyi György keresetére kiküldött szolgabíró Simonyi Hajas András felesége, Anna ellenében a vizsgálatot elvégezte.

215 × 158 mm-es, ép papíron, hátoldalán három gyűrűspecsét nyomával. Hátoldala alján egykorú kézzel: Inquisitoria Gwrkonis de Symoni. Időrendi sorozat 137. (Nr. 1962. – DF 257 397.)

Nos, Gregorius de Sythke et Ladislaus Sebryk de Zarwaskend vicecomites et iudices nobilium comitatus Castriferrei memorie commendamus, quod cum nos ad instantem et legitimam petitionem egregii Georgii de Symoni unum ex nobis, videlicet Ladislaum de Boczor, iudicem nobilium ad infrascriptam inquisitionem faciendam nostro pro testimonio duxissemus destinandum, qui tandem exinde ad nos reversus nobis retulit isto modo, quod ipse in dominica ante festum Divisionis Apostolorum^a in isto comitatu procedens ab omnibus, quibus decens et opportunum fuisset, diligenti inquisitione prehabita talem de infrascriptis scivisset certitudinis veritatem, quod circa festum (...) ^b, dum providus Thoma, familiaris exponentis equos eiusdem domini sui terris et metis p(ossessionis) Symoni exponentis custodire et pascere subivisset, extunc nobilis domina Anna, consors nobilis Andree Hayas de Symoni ad terram exponentis ivisset ibique prefatum exponentem et contra familiarem exponentis verbis illicitis et vituperiis dicendo „*Tu, filius meretricis, me non cognoscis, ego te taliter perdam, quod numquam in confinibus Turcorum taliter perieris!*” iniuste et indebite potencia mediante. Datum in Castroferreo, feria secunda post festum Visitacionis Marie^c, anno Domini millesimo quingentesimo tercio.

^a 1503. július 9. ^b az ünnep neve kimaradt. ^c a dátum nyilvánvalóan téves, vö. az executio napjával.

23.

1504. április 22. Vasvár.

*Vas megye hatósága tanúsítja, hogy kiküldötte Simonyi György keresetére elvégez-
te a vizsgálatot hatalmaskodás ügyében.*

215 × 155 mm, szélein enyhén szakadozott papíron. Hátlapján három gyűrűspeccét maradványai. Alattuk: inquisitoria pro Georgii de Symony. Időrendi sorozat 139. (Nr. 1986. – DF 257 399.)

Nos, Gregorius de Sythke, vicecomes et iudices nobilium comitatus Castriferrei memorie commendamus, quod cum nos ad instantem et legitimam petitionem egregii Georgii de Symoni unum ex nobis, videlicet Mathiam de Molnari, iudicem nobilium ad infrascriptam inquisitionem faciendam nostro pro testimonio duxissemus destinandum, qui tandem exinde ad nos reversus nobis retulit isto

modo, quod ipse in festo Beati Colomani martiris preterito^a in isto comitatu procedens ab omnibus, quibus decens et opportunum fuisset, diligenti inquisicione prehabita talem de infrascriptis scivisset certitudinis veritatem, quod circa festum Beati Michaelis archangeli proxime preteritum^b nobiles Emericus filius condam^c de Begeg, Thomas Thamko^d filius Nicolai de eadem armatis et potenciaris manibus providum Andream Nemeth, iobagionem dicti exponentis ad curiam prefati exponentis in eadem Begeg habitam impulissent, sed^e domum et curiam dicti exponentis intrare non potuissent, nece miserabili interemissent minusiuste et indebite potencia mediante. Datum in Castroferreo, feria secunda ante festum Beati Georgii martiris, anno Domini millesimo quingentesimo quarto.

^a 1503. október 13. ^b 1503. szeptember 29. körül. ^c a keresztnév kimaradt. ^d sor fölött. ^e se.

24.

1504. október 7. Vasvár.

Vas megye hatósága tanúsítja, hogy bődi Sorky Gergely keresetére a Gergely elleni hatalmaskodás kapcsán a vizsgálatot és az idézést elvégezte.

252 × 214 mm-es, szakadt, több helyen igen halovány papíron, zárlatán négy gyűrűspesét nyomával. Címzés: Pro nobili Gregorio Sorki de Bewd contra nobiles Sebastianum et Mathiam Kerthveles, Gregorium Pulyai, Blasium Czako de Pach, Stephanum Azthalnok de Owad, Balthasar de Begeth, Petrum de Narda, Emericum Boldi de [Cho] ad terminum intrascriptum; alatta: inquisitoria, citatoria et insinuatoria. Időrendi sorozat 138. (Nr. 1981. – DF 257 398.)

Nos, Gregorius de Sythke et Oswaldus Drabos de Nadasd vicecomites et iudices nobilium comitatus Castriferrei memorie commendamus, quod cum nos ad instantem et legitimum petitionem nobilis Gregorii Sorky de Bewd unum ex nobis, videlicet Mathiam de Molnari iudicem nobilium ad infrascriptam inquisitionem et citationem faciendam nostro pro testimonio duxissemus destinandum, qui tandem exinde ad nos reversus nobis retulit isto modo, quod ipse feria secunda post festum Beati Michaelis archangeli proxime preteritum^a in isto comitatu procedendo ab omnibus, quibus decens et opportunum fuisset, diligenti inquisicione prehabita talem de infrascriptis scivisset certitudinis veritatem, quod in festo Beati Michaelis archangeli proxime preterito^b nobiles Sebastianus et Mathias Kerthweles, Gregorius

Pulyai de Bewd, Blasius Cz[a]ko de Pach, Stephanus Azthonak de Owaad, Balthasar de Begewd, Petrus de Narda, Emericus Boldi de Cho in libera via in metis possessionis Bewd circa capellam Sancti Thome nescitur quo ducti respectu ad prefatum exponentem irruissent ibique eundem percussissent super terram prostrando gravissimis vulnerum plagis tractassent usque habundantissimi^c sanguinis effusionem, et si probe mulieres non defendissent, nece miserabili interemissent minusiuste et indebite potencia mediante. Habita huiusmodi inquisicione idem iudex nobilium eodem die prefatos Sebastianum et Mathiam Kerthweles, Gregorium Pulyay de Bewd, Blasium Czako de Pach, Stephanum Azthalnok de Owad, Balthasar de Begeth, Petrum de Narda, Emericum Boldi de Cho, quemlibet de prescriptis ipsorum porcionibus in eisdem habitis contra annotatum exponentem ad feriam secundam post festum Sancti Colo[manni] martiris preteritum^d in nostram citasset presenciam rationem de premissis reddituros. Unde idem iudex nobilium eodem die eisdem insinuasset, ut sive ipsi in prescripta feria secunda compareant, sive non, ad instanciam et petitionem debitam actoris id faciemus, quod iuri videbitur expediri. Datum in Castroferreo, feria secunda post festum Beati Francisci confessoris, anno Domini millesimo quingentesimo quarto.

^a 1504. szeptember 30. ^b hibásan: preteritum. 1504. szeptember 29. ^c többszörösen átjavított szó. ^d 1504. október 14.

25.

1501–1504.^a

Vas megye hatósága Simonyi [György] keresetére vizsgálatot tart és idézést fogantatosít.

150 × 52 mm-es, az oklevél utolsó hasábját magában foglaló töredék. Hátoldalán perfeljegyzés az elveszett címzés felől indulva: A personaliter, pro I nullus. I petit paria litterarum [...] | A personaliter, pro I personaliter. Adiudicatum est XVIII [...] deponere littere quintodecimo die; ezzel szemben az oklevél sarkában: scripta. Időrendi sorozat 135. (Numerus nélkül.)

[...] comitatus Castriferrei [...] [de Si]mony unum ex nobis [...] nostro pro testimonio [...] [retu]lit isto modo, quod ipse [...] quibus decens et opportunum [...] certitudinis veritatem, quod prope [...] terras metales [...]]asset contra

prohibicionem [...] habita huiusmodi inquisicione [...] in eadem habita contra [...] nostram citasset [...] anno Domini millesimo [...]

^a A dátum az oklevelet magában foglaló borítékon található, az oklevélen erre vonatkozó adatot nem látni. Az íráskép alapján lehetséges keltezését azért hagytuk meg, mivel elképzelhető, hogy a levéltár rendezője még többet látott a dátumból.

26.

1512. április 5.

A veszprémi káptalan előtt Nagydevecseri Cser Józsa a Veszprém megyei Nagydevecser, Kisdevecser és Cserháza nevű birtokokban lévő részeit zálogba adja Nagydevecseri Csoron Andrásnak és fiainak.

219 × 215 mm, enyhén szakadozott papíron. Hátlapján pecsét maradványával, fent középen a XVI. század második feléből: impignoratoria Iose Cher de Dewecher. Időrendi sorozat 140. (Nr. 1699. – DF 257 400.)

Nos, capitulum ecclesie Wesprimiensis memorie commendamus, quod nobilis Iosa Cher de Naghdewecher, filius Mathie filii Iohannis similiter Cher de eadem onera et quelibet gravamina Anthonii filii aliorumque fratrum, proximorum et consanguineorum suorum in infrascriptis super se assumendo coram nobis personaliter constitutus sponte confessus extitit in hunc modum, quomodo ipse pro quibusdam suis arduis necessitatibus expediendis ipsum ad presens summe urgentibus evitandis totales porciones suas possessionarias in possessionibus Naghdewecher prefata et Kysdewecher ac Chershaza ipsum iure hereditario concernentes, omnino in comitatu Wesprimiensi existentes et habitas cum omnibus earundem utilitatibus et pertinenciis quibuslibet, puta terris arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, fenetis, pascuis, silvis, nemoribus, vineis vinearumque promonthoriis, aquis aquarumque decursibus, molendinis molendinorumque locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum integritatibus quovis nominis vocabulo vocitatis ad dictas porciones possessionarias rite et legitime spectantibus ac de iure et ab antiquo pertinere debentibus nobili Andree Choron de dicta Naghdewecher, Nicolao, Balthasar, filiis eiusdem eorundemque heredibus et posteritatibus universis pro centum florenis auri Hungaricalibus iusti et veri ponderis plene et integre ab eodem Andrea Choron, ut dicitur, levatis et perceptis

impignorasset et pignori obligasset, ymmo impignoravit et pignori obligavit coram nobis, ita videlicet, ut dum et quando dicto Iose vel suis posteris facultas redimendi dictas porciones possessionarias supererit^a, extunc idem Andreas Choron aut heredes et posteritates sue rehabitis tamen prius illis centum florenis dicto Iose aut suis posteritatibus absque omni difficultate et iudiciario processu remittat remittereque teneat eo facto, assumendo prefatus Iosa in sua ac quorum supra nominibus et personis memoratum Andream Choron, Nicolaum, Balthasar, filios eiusdem eorundemque heredes et posteritates universas in pacifico dominio prescriptarum porcionum possessionariarum usque tempus redemptionis ab omnibus impetitoribus defensare, conservare et protegere propriis suis laboribus, fatigis et expensis harum litterarum nostrarum vigore et testimonio mediante. Datum feria secunda proxima post festum Beati Ambrosii episcopi et confessoris, anno Domini millesimo quingentesimo duodecimo.

^a supererit.

27.

1516. április 4. Pápa.

*Sitkei Gothárd levele Mesteri Bernát soproni alispánhoz a Nemescsáfordon birto-
kos Bors János és Csáfordi Bodor Miklós özvegye közötti per ügyében.*

219 × 150 mm, szélein szakadozott papíron. Hátlapján gyűrűspecsét lenyomata, alatta címzés: egregio domino Bernardo de Mesther, vicecomiti comitatus Soproniensis, domino et amico nobis honora[ndo]. Időrendi sorozat 142. (Numerus nélkül. – DF 257 402.)

Egregie domine et amice honorande salutem cum honore. Accessit ad nos quidam iobagio domini nostri generosissimi in Chorna commorans, Iohannes Bors, qui quandam porcionem possessionariam nobilitarem in Nemes Chaford in comitatu Soproniensi existenti haberet et iure possideret, racione sew pretextu cuius porcionis sue relictam Nicolai Bodor de dicta Chaford in causam attraxisset. Novistis autem, quod est consuetudo regni, ut ultra decem iugera terrarum in nulla sede iudiciaria adjudicari possit, ideo rogamus vestram e(gregietatem), quatenus huiusmodi causam aliquo modo in sede vestra adjudicari et revideri non permittatis, quum est causa superiorem sedem attingens, ne forte huiusmodi revisio inconveniens veniret coram dominum nostrum generosissimum. Preterea interest nobis, ut pocius, in quantum

poterimus, causas colonorum domini nostri generosissimi defendere^a, nam ipse in causam attractus asserit se potius dominum waywodam pervenire, quam ibidem dicte domine respondere, preterea propter hanc causam, ex quo iam ipsa causa inter ipsos fuisset determinata et ipsa domina pretacta incidisset in birsagium aliquod, iusticia omni serie ulla causa semel determinata alio modo potest revidere. Ex arce Papensi, in festo Ambrosii, anno Domini 1516.

Gotthardus de Sytke

^a utána kihúzza: ceterum.

28.

1518. március 8. Vasvár.

Vas megye hatósága Simonyi György és fia, Mihály keresetére két hatalmaskodás ügyében tudományvételt foganatosít.

285 × 117 mm-es ép papíroklevél, zárlatán egy gyűrűspecstörtredéke és egy másik gyűrűspecstörtredéke lenyomata. Hátlapján: Georgii de Symony. Időrendi sorozat 143. (numerus nélkül – DF 257 403.)

Nos, Gregorius de Sytke et Benedictus de Rwcha vicecomites et iudices nobilium comitatus Castriferrei memorie commendamus, quod cum nos ad instantes et legitimas petitiones egregiorum Georgii de Symony ac Michaelis filii eiusdem Bartholomeum Zeel de Seyter unum ex nobis, videlicet iudicem nobilium ad infrascriptam inquisitionem faciendam nostro pro testimonio duxissemus destinandum, qui tandem exinde ad nos reversus nobis retulit^a isto modo, quod ipse feria quarta proxima post dominicam Reminiscere proxime preteritam^b in isto comitatu Castriferrei procedens ab omnibus eiusdem comitatus hominibus, nobilibus scilicet et ignobilibus palam et occulte, a quibus scilicet decens et opportunum fuisset, diligenter inquirendo talem de infrascriptis scivisset certitudinis veritatem, quomodo feria sexta proxima ante festum Purificacionis Beate Marie virginis proxime preteritum^c egregius Franciscus Osthy de Azzonfalwa missis et destinatis nobilibus Ladislao Pal de Boba, Valentino Sennyey, Benedicto Peterffy de Ginchfalva^d et altero Benedicto Sodor de Symony et provido Georgio Nyeregyarto familiaribus suis armatis manibus et potenciariis ad domum et curiam providi Urbani Dallos, iobagionis eorundem exponencium in

eadem possessione Symony in comitatu Castriferrei existenti habitam ibique providum Albertum, filium eiusdem Urbani, si idem in domibus ipsius^e Urbani se recludere non potuisset, nece miserabili interimere voluissent potencia mediante. Ceterum feria tertia proxima post dominicam Invocavit proxime preteritam^f nescitur quibus respectibus egregius Ladislaus Osthffy de Azzonfalwa assumptis nobilibus Petro Herman de Demelk, Sthephano Chyba de eadem, Briccio de Kezep Magassy aliisque quampluribus familiaribus et hominibus suis manibus armatis et potencionariis ad predictam possessionem Symony veniendo ibique providum Petrum Pelhes, iobagionem prefatorum exponencium in eadem possessione Symony commorantem in orreo nobilis Benedicti Sodor ibidem habito fruges triturantem nullis culpis et demeritis suis exigentibus dure et acriter verberasset^g, captivasset eundem captumque ad castellum Azzonfalwa adduxisset et tamdiu^h ibidem in sua captivitate detinisset, quousque sue placuisset voluntati potencia mediante in preiudicium et dampnum prefatorum exponencium valde magnum. Datum in oppido Castriferrei, feria secunda proxima post dominicam Oculi, anno Domini 1518.

^a retullit. ^b 1518. március 3. ^c 1518. január 29. ^d falva: sor fölött. ^e előtte fölösleg: et.
^f 1518. február 23. ^g werberasset. ^h tamdyw.

29.

1520. május 6. Buda.

Bátori István nádor megbírságolja váti Rákos Ferencet és bögöti Török Miklóst, mivel Meggyesi Imre felesége ellenében a kitűzött határidőre színe előtt nem jelentek meg.

224 × 165 mm, jó állapotú papír oklevél, hátlapján pecsét maradványaival. Hátlapon: pro nobili domina Barbara consorte nobilis Emerici de Meggyes ex nobili condam domina Cristina filia olim Nicolai Rakws de Walth procreata contra nobiles Franciscum Rakws de eadem Walth et Nicolaum Therek de Begewth; alatta: iudicialis; ismét alatta: ex contradictione statucionis omnis iuris titulo concernentis; valamint Castriferrei, ismét len-
 tebb: extradata in feria ...^a per Ellgy (Ellyevölgyi János kézjegye), s legalul: Ethwessy. Időrendi sorozat 147. (Nr. 1985. – DF 257 407.)

Nos, Stephanus de Bathor, regni Hungarie palatinus et iudex Comanorum ac comes Themesiensis, necnon partium inferiorum regni capitaneus generalis damus pro memoria, quod Colomanus de Beycz pro nobili domina Barbara, consorte nobilis Emerici de Meggyes ex nobili condama domina Cristina, filia olim Nicolai Rakos de Walth procreata cum procuratoriis litteris capituli ecclesie Castriferrei contra nobiles Franciscum Rakws de Walth et Nicolaum Therek de Begewth ab octavis festi beati Georgii martiris proxime preteriti tribus diebus continuis legitime stetit in termino coram nobis, qui iuxta continenciam litterarum nostrarum prorogatoriis super facto contradictionis porcionum possessionariarum in possessionibus Walth et Begewth ac prediis Swran, Kysweped et Peredfewlde vocatis omnino in comitatu Castiferrei existentibus habitaram legitime evocati nostram in presenciam non venerunt, neque miserunt, unde ipsos in iudicio commisimus fore convictos, si se rationabiliter excusare non poterunt. Datum Bude, quarto die termini prenotati, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo.

^a olvashatatlan szövegrész.

30.

1520. november 30.

A kapornaki konvent előtt Béri István és felesége, Egervári Mihály leánya Veronika, valamint fiaik, Ferenc és László kötelezik magukat, hogy magyarországi, szlavóniai és horvátországi javaikból, melyeket Egervári Bereck knini püspök részben elidegenített, részben jelenleg is kezén tart, a Béri István lányát, Katalint megillető részt — amint a birtokokat visszaveszik — kiadják.

305 × 277 mm, jó állapotú papíron, hátlapján pecsét lenyomatával. Időrendi sorozat 146. (Nr. 2020. – DF 257 406.)

Nos, conventus ecclesie Sancti Salvatoris de Kapornak memorie commendamus, quod egregius Stephanus de Beer ac generosa domina Veronica, filia videlicet egregii condama Michaelis de Egerwara, consors ac Franciscus et Ladislaus filii eiusdem coram nobis personaliter constituti sponte et libere sunt confessi in hunc modum, quod quamvis illa bona et iura possessionaria tam in Hungarie, quam eciam in Sclavonie et Croacie regnis ubivis habita et existencia,

que nunc aput manus reverendi domini Briccii de Egerwara filii dicti condam Michaelis de Egerwar, episcopi ecclesie Thiniensis haberentur, et que eciam per eundem Briccium episcopum in certa parte alienata essent, simul cum cunctis earundem utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris utputa arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, campis, fenetis, silvis, nemoribus, rubetis, montibus, vallibus, vineis, virgultis vinearumque promonthorii et iuribus monthanis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, molendinis locisque molendinorum et piscinarum aquarumque decursibus, sessionibus tam nobiletaribus, quam eciam iobagonalibus populosis et desertis ac domibus allodialibus et castello in prefata possessione Egerwar constructo et generaliter eciam utilitatum earum integritatibus ad eadem de iure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus quovis nominis vocabulo vocitatis memoratam dominam Veronicam et per consequens iamfatos Franciscum et Ladislaum Beery filios eiusdem ea lege eoque iure et titulo, sicuti prefatum dominum Briccium episcopum fratrem eiusdem domine Veronice carnalem tangerent et concernerent, tamen idem dominus Briccius episcopus eadem manibus suis applicando porcionem prefate domine Veronice consequenterque iamfatorum Francisci et Ladislai filiorum eiusdem ad plurimas petitiones eorum eisdem hactenus remittere et resignare recusasset in preiudicium et dampnum eorundem manifestum, nichilominus tamen prenominati Stephanus de Beer, domina Veronica consors ac Franciscus et Ladislaus filii eiusdem sic et taliter se ipsos obligassent, ymmo obligaverunt nostri in presencia tali vinculo mediante, quod dum et quando temporum in eventu^a iidem Stephanus Beery, domina Veronica consors, Franciscus et Ladislaus filii eiusdem pretactas porciones possessionarias eorundem domine Veronice, Francisci et Ladislai filiorum eiusdem in prescriptis bonis habitas ab eodem domino Briccio episcopo aliis quibuscunque aut per viam iuris aut et qualitercunque vel eedem porciones possessionarie in eosdem absque omni litigionario processu devolverentur, reoptinere et rectificare valerent, extunc iidem Stephanus de Beer ac domina Veronica consors, necnon Franciscus et Ladislaus filii eiusdem totalem porcionem possessionariam egregie puelle Katherine vocate filie dicti Stephani de Beer, subarate scilicet coniugi egregii Stephani de Chab eidem domine Katherine ex pretactis bonis provenire debentem, aliunde eciam ab aliis quibusvis qualitercunque et quibuscunque modis erga ipsos temporum in processu condescenderent vel condescendi deberent, que ipsos equaliter concernent vel si aliquas iidem Stephanus Beery, domina Veronica consors ac Franciscus et Ladislaus filii eorundem a manibus alienis reoptinerent et pre manibus nunc et in posterum eadem domina Katherina filia prefati Stephani Beery ab eisdem Stephano, domina Veronica ac Francisco et Ladislao filiis eorundem porcionem

suam ipsam iuridice concernentem, rehabere vellet et repeteret, ipsique ad petitionem eiusdem domine Katherine eidem reddere et restituere nollent aut non curarent quoquomodo, extunc ipsa domina Katherina, consors dicti Stephani Chabi memoratos Stephanum Beery patrem ac dominam Veronicam matrem, necnon Franciscum et Ladislaum Beery fratres suos previa ratione in presenciam quorumcunque iudicum ordinariorum regni Hungarie ad tricesimum secundum diem diei evocari facere possit et valeat, ubi iidem Stephanus de Beer ac domina Veronica consors, necnon Franciscus et Ladislaus filii eorundem absque via appellacionis ipsis suffragantis solum vigore presentis littere obligatorie et alterius littere evocatorie contra prefatam dominam Katherinam filiam prefati Stephani Beery in succubitu duelli facti potencialis convinci et aggravari^b debeant eo facto, ad que premissa iidem Stephanus de Beer, domina Veronica consors et Franciscus ac Ladislaus filii eorundem se sponte obligarunt coram nobis harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum in festo Beati Andree apostoli, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo.

^a ewentu. ^b aggrawari.

31.

1520. december 10.

A kapornaki konvent előtt a Szóvágiak tiltják II. Lajos királyt a Gosztonyi János győri püspök és testvérei által megszakadás címén felkért szóvági birtokuk eladományozásától, utóbbiakat pedig elfoglalásától és használatától.

221 × 207 mm., jó állapotú papíron. Hátlapján pecsét lenyomatával. Időrendi sorozat 144. (Nr. 1693. – DF 257 404.)

Nos, conventus ecclesie Sancti Salvatoris de Kapornak memorie commendamus, quod nobilis Andreas de Zowagh personaliter in sua ac Thome et Benedicti de eadem Zowagh, necnon nobilium dominarum Katherine Nicolai Thanko, Apolonie Petri Gyarmán de Gersen, Elisabeth Francisci de Chay consortium et Elene relicte condam Anthonii Semyey de Semye filie videlicet condam Nicolai de dicta Zowagh personis nostram veniens in presenciam per modum protestacionis et prohibicionis nobis significare curavit in hunc modum, quod prout ipsi protestantes revera perceperissent et agnovissent, reverendus

dominus Iohannes episcopus ecclesie Iauriensis ac egregii Nicolaus, Franciscus et Gregorius de Gozthon fratres carnales eiusdem domini Iohannis Gozthoni totalem possessionem ipsorum possessionariam Zowagh predictam in comitatu Castriferrei existentem habitam ex serenissimo principe, domino Ludovico, Dei gracia Hungarie et Bohemie etc., rege scilicet nostro gracioso per defectum seminis impetraverint in preiudicium^a et dampnum iuriumque periclitacionem dictorum protestancium valde magnum. Unde facta huiusmodi protestacione idem Andreas de Zowagh in sua ac in personis dictorum protestancium serenissimum principem dominum Ludovicum, Dei gracia Hungarie et Bohemie etc., regem scilicet nostrum graciosum sub quibuscunque rationibus et viis a donacione et collacione, super ipsa possessione Zowagh consensum^b perhibicione^c, item memoratos dominum Iohannem Gozthoni ac Nicolaum, Franciscum et Gregorium similiter Gozthoni ac alios universos et quoslibet ab occupacione detencioneque et conservacione sub quovis colore qualitercunque qualicunque modo et sub quibuscunque condicionibus se ipsos intromissione et statui faccione^d, usuum, fructuum et quarumlibet utilitatum eiusdem percepcione vel percipi faccione qualitercunque iam factis vel fiendis publice et manifeste prohibuisset contradicendo et contradixisset inhibendo, ymmo prohibuit et contradixit coram nobis vigore et testimonio presencium mediante. Datum feria secunda proxima post festum Concepcionis Beatissime virginis Marie, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo.

^a impreiudicium. ^b sor fölött. ^c peribicione. ^d ffaccione.

32.

1525. április 5. Buda.

Sárkány Ambrus országbíró kéri a vasvári káptalant, hogy szólítsák fel felsőlendvai Szécsi Tamást, Simonyi Györgyöt, valamint Telekesi Péter fiait a Szentjakabi Raszó Gergelytől zálogba vett szentjakabi, kerekboldogasszonyi, simonyi és telekesi birtokrészek visszaadására, mivel Gergely a zálogösszeget kész visszafizetni.

A vasvári káptalan 1525. május 5-i átíratában. Időrendi sorozat 148. (Nr. 2004. – DF 257 408.)

Comes Ambrosius Sarkan de Akoshaza, iudex curie serenissimi principis, domini Ludovici, Dei gracia regis Hungarie et Bohemie etc. honorabili capitulo ecclesie Castriferrei amicitiam paratam cum honore. Dicitur nobis in persona nobilis Gregorii Raso de Zenth Iacab, quomodo ipse de et super illis pecuniarum sumpmis, pro quibus quedam sex sessiones iobagionales prefati exponentis, quatuor videlicet earundem in Zenth Iacab predicta et due in Kerekbodogazon possessionibus vocatis, et molendinum in dicta possessione Zenth Iacab, omnino in comitatu Castriferrei existentibus habite aput manus magnifici domini Thome Zechy de Felsew Lyndwa, comitis comitatus Castriferrei, item totales porciones possessionarie similiter prefati exponentis in possessione Symony vocata in dicto comitatu Castriferrei existenti habite aput manus nobilis Georgii de eadem Symony, item quoddam pratum sew fenetum Naghreeth vocatum ad duodecim falcastra hominum se extendens et quedam viginti iugera terrarum arabilium modo simili prefati exponentis Hozzywfeld nuncupata^a, omnino in territorio porcionis similiter possessionarie in possessione Thelekes vocata in iamdicto comitatu Castriferrei existentibus adiacencia aput manus nobilium Andree et Georgii filiorum Petri de Thelekes titulo pignoris haberentur, eisdem domino Thome Zechy, Georgio Symony ac Andree et Georgio filiis condam Petri de Thelekes satisfaccionem impendere easdemque sex sessiones iobagionales ac porciones possessionarias, necnon predictum pratum sew fenetum ac terras arabiles ad se recipere promptus esset et paratus velletque iure admittente et lege regni requirente, et quia iuxta constitutionem universorum dominorum, prelatorum et baronum ac regni nobilium in dieta et conventu eorum generali pro festo Beati Georgii martiris in anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo tercio preterito Bude de mandato regio celebrata factam ac per maiestatem regiam approbatam et ratificatam universe cause in facto iurium possessionariorum impignoraticiorum pro quinto decimo die amonicionis exhinc fiende per prefatum dominum nostrum regem discuti debent et adiudicari, pro eo amicitiam vestram harum serie petimus diligenter, quatenus presentes litteras nostras prefato domino Thome Zechy de Felsew Lyndwa ac Georgio de Symony, necnon Andree et Georgio filiis^b condam Petri de Thelekes, prenotatorum videlicet iurium possessionariorum detentoribus per vestrum testimonium fidedignum exhiberi et presentari faciatis, qui si personaliter reperiri poterint, ibidem personaliter, alioquin autem de domibus habitacionis sive solitis eorundem residenciis amoneat eosdem dicatque et committat eisdem verbo prefati domini nostri regis, ut ipsi prescriptas pecuniarum sumpmas, pro quibus, ut prefertur, antedictae sex sessiones iobagionales et molendinum prefati exponentis aput manus prefati domini Thome Zechy ac totales porciones possessionarie similiter prefati exponentis in predicta

possessione Symony habite apud manus dicti Georgii Symony, necnon pretactum pratum seu fenetum et dicte terre arabiles modo similiter prefati exponentis apud manus prenotatorum Andree et Georgii, filiorum condam Petri de Thelekes premissis pignoris titulo haberentur, ab eodem exponenti tollere et levare eademque iura possessionaria superius modo premissis specificata sibi remittere debeant et teneantur, qui se fecerint, bene quidem, alioquin prescripto decimo quinto die a die huiusmodi amonicionis ex hinc fiende computando coram prefato domino nostro rege personaliter vel per procuratores ipsorum legitimos comparere debeant et teneantur rationem superinde reddituros, certificantes ibidem eosdem, ut sive ipsi termino in predicto coram prefato domino nostro rege compareant, sive non, nos ad partis comparentis instanciam id faciemus in premissis, quod iuri videbitur expediri. Et post hec huiusmodi exhibicionis, amonicionis et certificacionis seriem cum amonitorum nominibus terminum ad predictum, ut fuerit expediens, dicto domino nostro regi suo modo fideliter rescribatis. Datum Bude, feria quarta proxima post dominicam Iudica, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo quinto.

^a a szó után kihúzza: apud manus nobilium Andree et Georgii filiorum condam Petri de Thelekes. ^b előtte kihúzza: de.

33.

1525. április 30.

A vasvári káptalan jelenti II. Lajos királynak, hogy Sárkány Ambrus országbíró kérésére felsőlendvai Szécsi Tamást, Simonyi Györgyöt és Telekesi Péter fiait felszólították a Szentjakabi Rázsó Gergelytől zálogba vett szentjakabi, kerekboldogasszonyi, simonyi és telekesi birtokrészek visszaadására és a zálogösszeg felvételére.

287 × 218 mm-es, jó állapotú papíron. A hátlapon: Domino regi, alatta: Pro nobili Georgio de Symony et aliis intrascriptis contra nobilem Georgium Raso de Zenth Iacob ad terminum intrascriptum, mely alatt: Exhibicionis, amonicionis, certificacionis par, pecsét maradványaival. Időrendi sorozat 148. (Nr. 2004. – DF 257 408.)

Serenissimo principi domino, domino Ludovico, Dei gracia regi Hungarie et Bohemie etc., domino eorum graciousissimo capitulum ecclesie Castriferrei oracionum suffragia devotarum perpetua cum fidelitate. Vestra noverit serenitas

nos litteras viri magnifici, domini comitis Ambrosii Sarkan de Akoshaza iudicis curie v(estre) s(erenitatis) exhibitorias, amonitorias et certificadorias nobis loquentes et directas honore, quo decuit, recepisse in hec verba:

(*l. föntebb, 32. oklevél*)

Unde nos amicabilebus petitionibus prefati domini comitis Ambrosii Sarkan iudicis curie vestre serenitatis omnibus satisfacere volentes, ut tenemur, et iuxta earundem continenciam prefatas litteras eiusdem per honorabilem magistrum Gaspar de Zylas socium et concanonicum nostrum prefatis dominis Thome Zechy de Felsewlyndwa ac Georgio de Symony, necnon Andree et Georgio filiis condam Petri de Thelekes exhiberi et presentari duximus destinandum. Qui tandem exinde ad nos reversus nobis retulit^a isto modo, quod ipse feria tertia, in festo videlicet Beati Marci evangeliste proxime preterito^b memoratos Georgium de Symony in eadem Symony, expost feria quarta ipsam feriam terciam immediate sequenti^c Andream et Georgium filios condam Petri de Thelekes in eadem Thelekes, demum die dominica dictam feriam quartam immediate sequenti^d magnificum dominum Thomam Zechy de Felsewlyndwa hic in oppido^e Castriferrei personaliter repertos amonisset eosdem, dixissetque et commisisset eisdem verbo v(estre) s(erenitatis) regio, ut ipsi prescriptas sumpmas pecuniarum, pro quibus prescripta iura possessionaria dicti exponentis modo, quo supra, specificata aput manus eorum titulo pignoris haberentur, ab eodem exponenti tollere et levare eademque iura possessionaria eidem exponenti remittere et resignare deberent et tenerentur. Qui hoc facere recusassent, ob hoc iidem quinto decimo die diei amonicionis huiusmodi exhinc facte computando personaliter vel per procuratores ipsorum legitimos coram eadem vestra serenitate comparere deberent et tenerentur rationem superinde reddituros. Certificasset eosdem ibidem, ut sive ipsi termino in predicto coram eadem v(estra) s(erenitate) compareant, sive non, idem dominus comes Ambrosius Sarkan ad partis comparentis instanciam id faciet in premissis, quod iuri videbitur expediri. Datum sexto die diei execucionis, anno Domini supradicto.

^a retullit. ^b 1525. április 25. ^c április 26. ^d április 30. ^e opido.

34.

1528. július 9.

A kapornaki konvent előtt berekszói Hagymás János, valamint Béri István és László bevallást tesznek a köztük létrejött egyezségről, melyben Hagymás János a Bérieknek kárpótlásul átadja a Zala megyei Csáfordon és Batykon zálogjogon birt javait, a felek pedig beszüntetve peres ügyeiket és semmisnek nyilvánítva az ezek során kiállított okleveleket kölcsönösen nyugtatják egymást a másik fél ellen elkövetett hatalmaskodások felől.

411 × 284 mm ép papíron, hátlapján rányomott pecsét nyomával. Hátlapján: Egreorium Stephani et Ladislai de Beer expeditoria super facto potenciario. Időrendi sorozat 150. (Nr. 1999.)

Nos, conventus ecclesie Sancti Salvatoris de Kapornak memorie commendamus tenore presencium significantes, quibus expedit, universis, quod egregii Iohannes Haghmas de Berekzo ab una ac Stephanus de Beer et Ladislaus de eadem filius eiusdem partibus ab altera coram nobis personaliter constituti onera et quelibet gravamina idem Iohannes Haghmas Cristhoferi et Ewsthachii egregii condam Ladislai similiter Haghmas de dicta Berekzo, ipse vero Stephanus et Ladislaus Beery Andree egregii condam Francisci de eadem Beer filiorum utrimque eciam aliorum universorum filiorum, filiarum, fratrum carnalium, proximorum et consanguineorum ipsorum, quos infrascriptum tangeret negocium, ad eadem infrascripta inviolabiliter observanda super sese assumptentes et levantes sponte et libere sunt confessi et retulerunt in hunc modum, quod licet alias inter ipsas partes racione nonnullorum negociorum et signanter pretextu domorum et curiarum nobilitarium ac possessionum invasionibus, iobagionum et diversarum rerum adduccionibus, captivacionibus et detencionibus, sauciacionibus, verberacionibus, vulneracionibus, mutilacionibus^a, dimembracionibus, sanguinumque effusionibus et quarundam obligacionum ac vinculorum violacionibus et non observacionibus, necnon aliorum actuum potenciariorum ultro citroque patratorem et commissorum varie lites et differentie controversiarumque materie mote orteque et suscitae fuerint diuciusque ventilate extiterint, tamen nunc eedem partes amicabilibus composicionibus et persuasionibus certorum proborum et nobilium virorum et presertim egregiorum Dionisii de Iashad, reverendi domini Anthonii abbatis predictae ecclesie nostre de Kapornak, Francisci Pethew de Gerse, Michaelis de Thas, Oswaldi et Emerici Baso de eadem Thas, Benedicti de Koppan, Thome^b de Megyer, Nicolai litterati de

Goganffalwa et Emerici presbiteri, rectoris capelle de Sarwar tanquam arbitrorum per easdem partes pro bono pacis et concordie laborantium intervenientium in possessione Chafford vocata, loco scilicet communi per ipsas partes ad id specialiter deputato ad talem pacis et concordie devenissent unionem, prout sese retulerunt devenisse nostro in conspectu hoc modo, quod videlicet easdem universas et alias quaslibet causas et diferencias tam, ut premititur, ratione premissorum, quam etiam aliorum quorumlibet negociorum partes inter easdem prenarratas motas subortasque et hactenus agitatas sopiri et condescendi fecissent eo modo, quod partes prescripte in quibusdam bonis et iuribus possessionariis ipsarum quandam inter sese fecissent coram nobis fassionem et concambialem permutacionem, ut in aliis litteris nostris concambialibus clarius denotantur, prenominateque Iohannes Haghmas in recompensam expensarum et fatigarum prefatorum Sthephani et Ladislai Beery in talibus per eosdem factarum et supportarum totales illas porciones ipsorum possessionarias in possessionibus Baghk et Chafford vocatis in comitatu Zaladiensi existentibus habitas, que nunc apud manus eiusdem Iohannis Haghmas in quadam certa pecuniarum summa titulo pignoris habere dinoscebantur, eidem Sthephano, Ladislao et Andree Beery sine solucione aliquali plenarie et integraliter remisisset et resignasset, immo remisit et resignavit nostri in presencia, ipse etiam partes iuxta deliberacionem prefatorum electorum arbitrorum hominum sese de et super premissis universis iniuriis, dampnis, opprobriis^c, nocumentis, verberibus, saucionibus, mutilacionibus^d, dimembracionibus, sanguinum effusionibus, domorum et curiarum nobilitarium ac possessionum invasionibus iobagionumque et quarumlibet rerum adduccionibus, cunctis aliis etiam actibus potenciariis quovis nomine vocitatis hucusque partes inter easdem ac quoslibet familiares et iobagiones earundem parcium quoquomodo ac qualitercumque et quandocumque hucusque factis, patris et commissis sese vicissim et in alterutrum quitos et expeditos reddidissent ac modis omnibus absolutos commisissent, universas etiam litteras causales, inquisitorias, evocatorias, insinuatorias, protestatorias, prohibitorias, obligatorias, compromissionales, exhibitorias, amonitorias et byrsagiales ac alias quaslibet sub quibuscumque formis verborum previis racionibus in alterutrum confectas et emanatas^e demptis tantummodo et exclusis litteris privilegialibus factum iurium possessionariorum seu perpetuitatem vel predictam permutacionem concambialem tangentibus et concernentibus vanas, cassas, mortuas, frivolas et viribus earum carituras reliquissent et commisissent, immo partes ipse sese vicissim et in alterutrum ac quoslibet familiares et iobagiones, necnon cunctos complices earundem parcium eis in premissis actibus potenciariis participes de et

super eisdem iniuriis et dampnis ac actibus potenciariis quitos et expeditos reddiderunt ac modis omnibus absolutos commiserunt, dictas eciam litteras causales previis rationibus inter easdem partes in alterutrum confectas mortuas et viribus carituras reliquerunt et commiserunt coram nobis tali obligaminis interiecto, quod si qua parcium predictarum temporum in processu premissam arbitrativam compositionem suo modo in toto vel in parte observare nollet, non posset aut non curaret vel quoquomodo negligeret pretermittendo, extunc talis pars premissam infringens contra partem alteram in premissa persistentem in amissione fidei et honoris ac insuper in quingentis florenis Hungaricalibus convincatur et convicta habeatur eo facto, hoc denique adiecto, quod pars prenarrata suo modo observans partem alteram premissam infringentem ratione violacionis preinserti vinculi in curiam regiam unius dumtaxat magistri prothonotarii, cuiuscumque maluerit, in presenciam ad quintum decimum diem evocando idemque magister prothonotarius extra omnes terminos quorumcumque iudiciorum causa in eadem procedendo finalemque sentenciam ferendo et eam contradictione inhibicioneque ac repulsione non obstante, nulla denique gracia regia suffragari valente debite execucioni^f demandari faciendi plenam, totam atque omnem habeat potestatis facultatem harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum feria quinta, octava scilicet die festi Visitacionis Beatissime virginis Marie, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo octavo.

^a mutillacionibus.

^b Thomee.

^c obrobriis.

^d mutillacionibus.

^e emannatas.

^f exequucioni.

35.

1530-as évek.

Utólagos számadás néhai Mesteri Bernát hitvесе, Vági Zsuzsanna, fia, néhai Mesteri György és Vatai Lőrinc ama kiadásairól, amelyeket váti részbirtokuk peres úton történő visszaszerzése (1513–1516) kapcsán tettek.

Kétrét hajtott papíron, az így keletkezett négyoldalas papírfüzetnek csupán első másfél oldalát használták fel. Az első lap közepén fél sor széles lyuk. Egy oldal mérete: 220 × 320 mm. Időrendi sorozat 141. (fasc. 85. nr. 1798 usque 1822. – DF 257 401.)

Racio sive computacio expensarum sive sumptuum, quos generosa condam domina Susanna, filia condam Georgii de Wagh, consors egregii condam Bernardi de Mestery ac egregii condam Georgii^a Mestery, filii eiusdem domine Susanne et modernus Laurencius Vatay in sortem reacquisicionis et optencionis porcionis possessionarie in possessione Walt in comitatu Castriferrei existenti habite ex deliberacione iudiciaria vicecomitis^b, iudicum nobilium et tocius sedis ipsius [comita]tus Castriferrei per Ambrosium de Beycz computata et limitata.

Item^c anno 15[... ..] festum Epiffaniarum Domini eadem porcio simul ac [...] curia nobilitaris ibidem habita per nobiles condam Blasium [... ..] Palko de Palfalwa violenter a manibus [dicte domine] Susanne sint occupata. — Item anno 15[... ..] Visitacionis Marie ad exposicionem [...] terne littere inquisitorie, una ad capitulum [ecclesie Castriferr]ei, altera ad conventum de Chorna, [tercia vi]cecomitibus comitatus Castriferrei in oppido [Castriferrei] date, que computantur ad fl III. — In eodem anno [... ..] Beati Bartholomei inquisicio earundem l[itte]rarum facta est per regios ac testimonia locorum c[redibilium, qu]orum sumptus computati facit fl III. — Item pro[curator]es adtata(!) pro litteris inquisitoriis ex Mestery eun[tes] computati sunt fl II. — Item pro redempcione trium litterarum relatoriarum ex capitulo, conventu et vicecomitibus^d soluti facit fl III. — Item causa fuit levata Bude, anno 1513, in octavis festi Beati Mathie apostoli, pro litteris iudicialibus soluti d 12. — Item pro litteris communis inquisicionis Bude, octavo die termini Beati Mathie apostoli anno 1513 celebrate^e emanatis^f soluti fl III. — Item pro expensis et procuratores ad eandem solum unicum octavum ex Mesteri Buda distare dicitur miliaribus 20 ad^g eundum et redeundum et istic Bude computati possunt fl X. — Item ad celebracionem communis inquisicionis cum vectura regii et testimonii capituli Castriferrei et viatico eorundem expositi expense facit summa fl XII. — Item pro relatoria communis inquisicionis capitulo et notario soluti sunt fl III. — Item in anno 1516, in octavis festi Beati Iacobi hinc celebratis causa levata pro litteris iudicialibus soluti d 12. — Item eodem anno eodem termino decimo septimo die termini littere adiudicatorie sentencionales Bude per non venienciam in causam attracti sunt emanate, pro quibus soluti sunt fl XII. — Item ad eandem octavam ex Mestery eundo Budam, redeundo et istic Bude usque ad extraccionem l[itte]rarum sentencionalium ad propriam personam act[orum] procuratoris solucione computati po[ssunt] fl XII. — Item ad execucionem sentencie ad vecturam r[egii] et testimonii capituli Castriferrei ad vicinos [...] expense computati possunt A[...] fl III. — Item littere restatatorie a capitulo privilegia[liter] emanate^h date sunt fl XII. — Item una littera proteccionalis ad mag[nificos] et Thomam Zechy comites comitatus

C[astriferrei] pro fl I. — Item pro paribus littere statutorie condam Petri Erd[...] pinoir(?) Blasii Balko impetrauerat cum expens[...] facit fl I.

summa facit fl [...]

Ambrosius de Beycz manu propria.

^a Georgius. ^b vice: sor fölött. ^c Item az eredetiben mindenhol Ittem. ^d vicecomittibus.
^e celebratis. ^f emannatis. ^g sor fölött. ^h emannate.

36.

1539. december 1. Vasvár

Vas megye hatósága színe elé idézi Intai Ferencet az általa Simonyi Balázs ellenében elkövetett hatalmaskodás ügyében.

292 × 204 mm ép papíron, négy gyűrűspeccét nyomával. Hátlapján: Blasii Simony contra Inthay. Időrendi sorozat 151. (Nr. 2000.)

Ladislaus Hosthffy de Azzonffalwa ac Gaspar de Zechened vicecomites et iudices nobilium comitatus Castriferrei egregio Francisco de Intha salutem cum favore. Exponitur nobis in persona nobilis Blasii Symony de eadem, qualiter in feria secunda proxima post dominicam Invocavit proxime preteritam^a aratrum eiusdem exponentis simul cum octo bobus de terra sua Thornoshaza vocata in comitatu Castriferrei existenti habita ad domum suam in predictam possessionem Intha in eodem comitatu existentem habitam adduxisset et adduci fecisset potencia mediante, quod aratrum cum bobus ad manus quorundam Georgii Seged et Michaelis Baan officialium de Saagh assignasset, qui tandem usque festum Pasce tunc affuturum^b per eosdem arando ita eosdem destruxissent et defatigassent, ut ex eisdem bobus duo mortui fuissent, quod salvo actu potenciario pro centum florenis pati noluisset. Quare requirimus te et nihilominus auctoritate nostri officii tibi comittimus, quatenus ad instanciam dicti exponentis in die sedis nostre iudicarie proxime affuture coram nobis ad accionem adquisicionemque eiusdem exponentis de iure responsurus a nobisque iudicium et iusticiam recepturus comparere debeas et tenearis, certificantes te, ut termino in predicto coram nobis sive compareas, sive non, nos ad partis coram nobis comparentis instanciam id faciemus in premissis, quod dictaverit ordo iuris.

Datum in oppido Castriferrei, feria secunda proxima post festum Beati Andree apostoli, anno Domini millesimo quinquagesimo tricesimo nono.

^a 1539. február 24. ^b 1539. április 6.

37.

1541. március 7. Sárvár

Nádasdi Tamás tárnokmester és hitvese, Kanizsai Orsolya ákosházi Sárkány Antal udvarmesterüknek adják a Sopron megyei Cenk és Perezsteg birtokaik felét hivatali birtokul.

282 × 317 mm ép papíron, két papírfelzetes gyűrűspecséttel. Hátlapján közelkorú jelzet: 5to. Időrendi sorozat 153. (Nr. 1579.)

Nos, Thomas de Nadasd, liber dominus et comes perpetuus terre Fogaras, magister thavernicorum regalium ac comes comitatus Castriferrei et Ursula de Kanysa consors eiusdem fatemur et recognoscimus per presentes litteras nostras, quod nos onera et quelibet gravamina magnifici domini Francisci de Nadasd comitis comitatus Castriferrei, domini et genitoris nostri charissimi et observandissimi ac spectabilium et magnificorum dominorum Ioannis Zalay de Kerechen comitis Poseniensis et Stephani Maylad wayvode Transilvaniensis ac Sicularum comitis et similiter liberorum dominorum et comitum perpetuorum dicte terre Fogaras fratrum nostrorum observandissimorum ac aliorum heredum successorum nostrorum et prefatorum omnium modernorum et futurorum, quorumlibet eciam aliorum, quos infrascriptum negocium tangeret vel successu temporum quoquomodo tangere et concernere posset, super nos per omnia assumentes, nos itaque respectum habentes partim ad affinitatem egregii Anthonii Sarkan de Akoshaza magistri curie nostre, qua nobis iunctus est, partim ad fidelia servicia sua, que idem nobis pro locorum et temporum varietate exhibuit et impendit, eidem equalem medietatem possessionum nostrarum Czenk et Perezleg cum universis suis proventibus, quos hucusque ex eisdem medietatibus dictarum possessionum ratione officiolatus sui egregius Paulus Ralyay, castellanus et provisor castris nostri Sarwar pro se recepit in officium, contulimus ea condicione, ut dictum officium et illius proventus ab eo non auferemus, donec [...] eidem Anthonio Sarkan mille florenos Hungaricales, quos eidem super dictis possessionibus nostris inscripsimus, prout per presentes

inscribimus, non persolvemus, hoc tamen declarato, quod idem Anthonius Sarkan nobis ac heredibus nostris ratione huiusmodi officii fidelitatem observet et cum colonis dictarum possessionum nostrarum servicia necessaria ac proventus nostros tam ordinarios, quam extraordinarios — exceptis illis proventibus, qui ad officium suum pertinent — e medio dictarum possessionum nostrarum nobis provenire debentes exhibere et administrare facere debeat, ad que omnia et singula premissa nos et heredes modernos et futuros inviolabiliter observanda obligavimus et promisimus, prout obligamus et promittimus harum nostrarum vigore et testimonio litterarum, sigillis nostris clenodialibus et manuum nostrarum subscripcionibus munitarum mediante. Datum in castro nostro Sarwar, septima die mensis Marcii, anno Domini millesimo quingentesimo quadragésimo primo.

Thomas de Nadasd | manu propria | Kanisai | Orsolla.

FÜGGELÉK

38.

1353 körül^a

A vasvári káptalan előtt Váti Várda fia György és Domonkos fia László kápolnaföldi zálogos birtokrészek ügyében bevallást tesznek.

203 × 117 mm papír, alsó fele és jobb harmada hiányzik, hátlapján pecsét nyomával. Időrendi sorozat 25. (Nr. 2044. – DF 257 403.) Hátlapján egykorú írással: Pro Georgio filio Warda et Ladislao filio Dominici de Walth contra Nicolaum dictum Zarka super inignoracione cuiusdam particule terre in Capulnafeulde habite memorialis.

Nos, capitulum ecclesie Castriferrei [me]morie commendamus, quod Georgius [filius Warda et Ladislaus filii] Dominici de Walth coram nobis personaliter constituti confessi sunt eo modo, ut ipsi [... ..] predictus Georgius, in quarta autem parte Ladizlaus antedictus in possessione [... ..] terre eorum apud nobiles de Beuguth pignori exposite a meridie habita [... ..] Gyumuchkuzberke dictum, in latitudine vero ad longitudine unius iugeris [... ..] usque aquam Sard habito in serie iugerum terrarum arabilium sito et iuxta [... ..] ab occidente adiacentem in tribus marcis denariorum promptorum, scilicet in duabus Georgius [... ..] prenotatus plene sibi^b ipsis persolutis Nicolao dicto Zarka de Pegl [... ..]

pignorassent et inpignoraverunt coram nobis eo modo, ut usque complecionem temporum [... ..], sed post quodocunque pro predictis tribus marcis promptorum denariorum latorum Wyennensium poterunt [... ..], tunc redimendi facultatem gravamine quolibet non obstante, hoc in[... ..] particule terre eundem Nicolaum contra [...] quospiam in eadem conservare tenebuntur [... ..] Georgius et Ladislaus prenotati, qu[... ..] aut non possent, extunc [... ..] eidem Nicolao persolv[... ..] hoc facere recus[... ..]gere et pro se [... ..] Datum feria [... ..].

^a a dátum a borítékon olvasható, az írásképe a keltezését nem vonja kétségbe. ^b alápontozva.

39–40.

1458–1484 között.

A csornai konvent jelentése Ország Mihály nádor oklevél-felmutatást elrendelő levelére.

Apró töredék. Hátoldalán: [...] Petrus de Pe[...] expediens. Bude feria [...] item [...] unam [...]gulam ad valorem [...] Időrendi sorozat 132. (numerus nélkül – DF 257 393.)

[... Michaeli Orzagh] de Gwth, regni Hungarie palatino et iudici Comanorum [...] [Ch]orna oracionum suffragia devotarum. Litteras ves[tre magnificencie] [...] [Amicis suis] reverendis, conventui ecclesie de Chorna Michael [Orzagh de Gwth ...] cum honore. Easdem vestras amicitias presentibus req[uirimus ...]dw, Valentino de Thordy, Nicolao de Wadasffalwa [...] Thome Kan de eadem Mesteri et Gregorium de [...] presentari faciatis. Et quitquid iidem ad contenta earundem [...] amica]biliter rescribatis. Datum Bude, in festo Beate Lucie vir[ginis ...]

[...] nos amicabilem petitionibus vestris in omnibus satisfacere [...] premissam exhibitionem litterarum regalium nostro pro test[imonio] [...] nobis retulit isto modo [...] Iacobum de Der, Michaellem [...]ales eidem exhibuisset [...] omnibus obedire cupientes, ut [...] W]adasffalwa et Thomas [...] presenciam et per nos ipsos [...] arbitra]tiva deliberacione unif[ormiter ...] concordie super quibusdam [...] filios condam Nicolai [...] Iohannem et Demet[rium ...] diem qu]intum proximum post festum [...]dem dictarum parcium [...] acceptarent et per [...].

URKUNDENBUCH DES BURGENLANDES

und der angrenzenden Gebeite der Komitate Wieselburg, Ödenburg, und Eisenburg.

Herausgeben von der Burgenländischen Landesregierung. V. Band. Die Urkunden von 1342 bis 1349 mit Nahträgen von 1219 bis 1342. Aufgrund von Vorarbeiten von Imtraut Lindeck-Pozza und Erich Reiter Bearbeitet von Leonhard Prickler. 1999 im Selbstverlag des Amtes des Burgenländischen Landesregierung, Abt. 7-Hauptreferat Landesarchiv und Landesbibliothek p. XVIII, 313.

[Burgenland és Moson, Sopron, Vas megyék határmenti területeinek okmánytára. V. köt. Források: 1342–1349-ig. Kiegészítések: 1219–1342-ig.]

A Kárpát-medence középkori történelmének kutatásában a szomszédos országok kutatóinak is nagy szerep jut, nemcsak magyar kollégáinknak, hiszen az I. világháborút lezáró békék alakították ki a modernkori politikai határokat, felszabadulva az egykori Magyar Királyságot. Így az osztrák, szlovák, erdélyi, horvát–dalmát–szlavón forráskiadványok közös alapanyaga a középkori magyar okleveles írásbeliség, még ha az utódállamok történetírása helyenként nemzeti szempontok felléptetésének igényével is él. Ezen forráskiadványok legidősebbike, Smičiklas által elkezdett *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatie et Slavonie*. A bánságokhoz hasonlóan jól elkülöníthető területi és kormányzati egységet képezett Erdély. Ezen szempontok alapján lehet a horvát-szlavón-dalmát oklevéltárral párhuzamba állítani a romániai munkákat is (*Documente privind istoria României. C. Transilvania*. Bukarest, 1951–1954; *Documenta României historica. C. Transilvania*. Bukarest, 1977.). Ezzel szemben a Burgenlandra és Szlovákiára vonatkozó források összegyűjtése — mivel ezek a területi elnevezések a középkorban nem léteztek — több szempontból is kérdéseket vet fel. A modern politikai határok bizony nem kegyelmeztek a középkori források egységének sem, s ilyenkor a korszerű oklevélkiadás, akár kényszerűségből is, a területiális elv áldozatául eshet. Az *Urkundenbuch des Burgenlandes* első két kötete szolgáltatta a példát forrásközlési elvekben a szlovákiai munkákhoz (*R. Marsina: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Bratislava, 1971-től, *V. Sedlák: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*. Bratislava 1980-tól). A forráskiadványok területi illetékességének a meghatározásában a többi közül a burgenlandi oklevéltár őrizte meg a legjobban a történelmi összefüggéseket. Még Hans Wagner jelölte ki Moson, Sopron és Vas megyék területét, mivel ezen megyék nyugati sávjából alakult ki a mai Burgenland. Csak a közlésmód részletességében észlelhetők a modernkori politikai határok, a források

válogatásában semmiféle etnikai elvet nem követ. Tulajdonképpen a nyugat-magyarországi megyék összefüggő tömbjének lehetne maradéktalan oklevéltára ez a kiadványsorozat, ha Vas megye esetében is a közigazgatási szempontok döntöttek volna, a tulajdonképpeni Zala forrásai is feldolgozás alá estek volna. Lindeck-Pozza ezen az elven a későbbiekben sem változtatott. Ennek ellenére is külön köszönetet érdemel az osztrák fél, hiszen a XIX. századi forrásfeltáró munkák sem eredményeztek ehhez hasonló regionális, egész megyékre kiterjedő forráskiadványokat, talán az egy Sopron kivételével.

Egy burgenlandi okmánytár megjelentetésének a gondolata már a XX. század 30-as éveiben felvetődött, de a politikai események következtében az *Urkundenbuch des Burgenlandes* I. kötete 1955-ben jelent meg Hans Wagner gondozásában. 1956-tól Intraut Lindeck-Pozza neve fémjelezte a II–IV. köteteket. Lindeck-Pozza már az első kötet elkészítésében is részt vett. A legutóbb megjelent V. kötet is a Lindeck-Pozza által összegyűjtött anyagot tartalmazza, a végleges sajtó alá rendezést Erich Reiter végezte, tőle vette át az utolsó simításokat Leonhard Prickler. A Lindeck-Pozza által összegyűjtött anyag, hűen a korábbi elvekhez, csak különleges esetekben tartalmaz Zala megyére vonatkozó adatokat. Idő hiányában már nem került sor az összeállított anyag kiegészítésére, de a szerkesztők ígérik, hogy a következő kötetben — amiképpen már szokássá vált az előzőekben — kiegészítéseket fognak közölni.

A 14 éves szünet után (a IV. kötet 1985-ben került forgalomba) legutóbb megjelent V. kötet esetében legelső tapasztalatunk lehet, hogy jóval karcsúbb, mint a korábbiak; hiszen „csak” 229 oklevelet közöl és az ehhez kapcsolódó Pótlásokban 18-at. Valóban, az időhatár is egyre szűkebb, I. Lajos uralkodásának első hét évét öleli fel. A IV. kötet nem tartalmazta a teljes 1342. évre vonatkozó okleveles anyagot, ezért kötetünk kiinduló dátuma 1342. augusztus 1. Az anyaggyűjtés lezárásának apropójául szolgált Nagymartoni Pál országbíró utolsó okleveles említése (1348. jún. 18. AO.V.288., DL 4033), így kínálkozott záró dátumként 1349. június 30-a, hiszen a következő országbíró, Szécsényi Tamást 1349. július 8-án említik először forrásaink (AO.V. 298.). Felmerül a kérdés, hogy vajon a növekvő oklevél mennyiség indokolta-e ennek a kisebb terjedelmű kötetnek a megjelenését? Talán az lehet a kiadó szándéka, hogy ilyen volumenű egységekben kezelhetőbben, könnyebben jelenhetnek meg akár a következő kötetek is? Bízunk mindezekben, nem is gondolván a lendület esetleges megtörésére!

A fent említett 229 forrásszöveg közül 101-et jelöl a kötet kiadatlanként. Ez az arány csak egy kevéssé módosul, ha figyelembe vesszük, hogy az *UB* korábbi kötetekben már megjelent átírt oklevelek regesztáit kiadatlanak tekinti (Nr. 4, 32, 37, 38, 41, 71, 74, 77, 114, 141, 179, 194, 197, 211, 220), hiszen az átírt oklevél közlé-

sére ebben a kötetben került sor. Nemcsak az először publikált források nagy száma teszi értékessé az *UB* jelen kötetét is, hanem az a többször hangoztatott tény is, hogy sok, korábban már kiadott oklevélnek ez jelenti az első kritikai kiadását is. Ugyanis a legtöbb kiadott oklevél Fejér — már-már közhelyszámba menően emlegethető — elavult publikációjában ismeretes. Továbbá tetemes mennyiségű és jobb kiadású, az adott korra vonatkozó oklevél található a *Házi Jenő*: Sopron városi oklevéltárában, a Hazai Okmánytárban, az Anjoukori Okmánytár, Sopron vármegyei Oklevéltárának köteteiben. A külföldi kiadványokat *J. N. Weiss* munkája, a heiligenkreuzi apátság okleveleinek kiadása képviseli. Öt oklevél esetében meg kell elégednünk a korábbi kiadások újraközlésével, mivel eredetjük már nem fellelhető (Nr. 85, 158, 165, 189, 229). Az oklevelek lelőhelyei az előző kötetekhez képest nem változtak, némiképp módosultak az arányok. Feltűnően kevés Szlovákiában fellelhető oklevél került ebbe a kötetbe, míg az ausztriai levéltárak összességében több anyagot szolgáltatottak, mint korábban. Az anyag döntő többsége természetesen módon a Magyar Országos Levéltár Középkori Gyűjteményéből (DL, amiképpen a korábbi kötetek bemutatói is felhívták rá a figyelmet Diplomatikai Levéltár és nem „Diplomatikus”), többek között a Batthyány, Festetics, Kisfaludy, Ostffy, Esterházy családok levéltáraiból származik. Az egyéb magyarországi állami és egyházi levéltárak közül Sopron és Szombathely mellett még Győr képviselteti magát számottevő forrással. A fennmaradó töredék mennyiség lelőhelye nagyobb részben ausztriai levéltár; közülük is a Stiftsarchiv zu Heiligenkreuz adta a legtöbb — szám szerint 11 — oklevelet az *UB* V. kötete számára. A pozsonyi Szlovákiai Állami Levéltár és a Vatikáni Levéltár szinte csak jelképesen jelenik meg a kötetben. A kötetet lapozgatva, az oklevelek lelőhelyeinek megoszlását figyelve ismételten le kell rónunk tiszteletünket Lindeck-Pozza vállalása előtt, amit nemcsak a korábbi kötetek esetében, hanem most is nagyszerűen teljesített.

A III. kötet óta változatlan az oklevelek közlésmódja. A Burgenlandra vonatkozó források attól függetlenül, hogy korábban kerültek-e már közlésre, teljes szöveggel jelentek meg. Az átíró oklevelek nagy száma is indokoltá teszi a regeszta formában való közlést. Ezek a részletes német nyelvű regeszták az összes értékes adatot pl.: datálást, határleírást latinul adják meg, ahol megállapítható, közli a nemzeti származást is (de genere). A regeszták német nyelvre pedig a nemzetközi kutatás számára is hozzáférhetővé és könnyen használhatóvá teszi a Kárpát-medence eme régiójának középkori forrásait.

A helynevek pontosítását, azonosítását illetően — az eredeti szándéknak megfelelően — Lindeck-Pozza további bővítéseket, javításokat végzett. Ennek eredményeképpen függelékben található nem csak az V. kötethez kapcsolódó névmutató, hanem külön kiegészítés is az I–IV. kötetekhez. Hasonlóképpen a kötet

túlnyomó részben latin, néhány esetben német nyelvű forrásainak szavait, fogalmait tartalmazó glosszáriumhoz is csatlakozik egy külön, az első 4 kötethez tartozó kiegészítés. Talán ez a segédlet több sikerrel lenne forgatható, ha egységes rendszerben dolgozná fel a szavakat, kifejezéseket. Megnehezíti a tájékozódást, hogy a német és latin fogalmak vegyesen követik egymást ábécé sorrendben, néhány esetben pedig a két nyelv megkülönböztetésére használt szedésmódok is összekeveredtek. A szerkesztő pedig mintha feltételezné olvasóiról, hogy nem bírják az oklevelek nyelvét, ezért a szövegből kiemelt szavak, kifejezések gyakran változtatások nélkül kerülnek a szöszedetbe pl.: *populi*, *nobiles*, *castellani* stb. Hasonlóképpen a jelzős szerkezetek közlése sem egységes, ami megnehezíti az egyébként nagyon bőséges anyag használatát, hiszen nem tudni, hogy a jelző vagy a jelzett szó alapján keresendő az adott kifejezés, pl.: *possessio hereditaria* a „p” betűnél, ezzel szemben *fraterna dileccio* az „f” betűnél szerepel stb. Talán mégis szerencsésebb megoldás a főnevek sg. nom.-a szerinti rendezése és így akár megadhatók a szövegekben előforduló különböző alakok is. Mindezek ellenére glosszárium értékes anyaga fontos segédletként szolgálhat az olvasóknak.

A 229 oklevél közül 124 jelent meg teljes szöveggel, ebben az esetben is figyelembe kell vennünk, hogy az időhatár bár szűkült (1342–49), a források mennyisége időarányosan nemhogy csökkent volna, hanem jelentősen növekedett. Az írásbeliség egyre jelentősebb térhódításával az átíró oklevelek száma is növekedett, melyek nagy része regeszta formában került közlésre. A teljes szöveggel megjelentetett oklevelek közül említsünk meg néhányat ízelítőül. A Nr. 8. Nagymartoni Pál tervezett házasságáról tudósít, a Nr. 49. I. Lajos Sopronnak adományoz kiváltságokat, míg az Nr. 50. oklevélben megerősíti Kőszeg I. Károlytól kapott privilégiumait (ld. UB. IV. 85.), a Nr. 111. egy, az Osl nemzetségen belüli birtokosztályt örökít meg, a Nr. 188. oklevél említi *Nicolaus filius magistri Hertul pictoris nostri*-t, akit korábbi feltételezések a Képes Krónika miniatörával azonosítottak. A Nr. 227. oklevélben I. Lajos király reagál a soproniak bejelentésére, mely szerint rendszeresen molesztálják az Ausztriából érkező kereskedőket.

Az *Urkundenbuch des Burgenlandes* már közel fél évszázada színvonalas forrásközléssel örvendezteti meg nemcsak a magyar középkorkutatókat. Köszönjük munkájukat és várjuk a folytatást.

Kristóf Ilona

AZ ESZTERGOMI SZÉKESKÁPTALAN JEGYZŐKÖNYVE.
REGISTRUM CAPITULI CATHEDRALIS ECCLESIAE STRIGONIENSIS.

(1500–1502, 1507–1527)

Közzéteszi: Solymosi László.

Argumentum, Budapest, 2002. 258 p.

A közismerten forrásszegény magyarországi medievisztika számára minden olyan forrás nélkülözhetetlen, amely egy-egy egyházi intézményt a maga spontán működése közben mutat be. Ezek közé a források közé tartoznak a káptalani számadások és testületi jegyzőkönyvek, amelyek közül mindeddig csupán a veszprémi káptalan 1495–1534 közötti számadáskönyveinek kiadását forgathatta kritikai kiadásban az érdeklődő, többek között a jelen mű közzéadója, Solymosi László jóvoltából (*A veszprémi káptalan számadáskönyve. Liber divisorum capituli Vesprimiensis. 1495–1534. Közzéteszi: Kredics László–Madarász Lajos–Solymosi László. Veszprém, 1997.*). Megemlíthetjük még az erdélyi káptalan XV. század végi, kevésbé átfogó számadástöredékeit is, amelyet téves címmel Barabás Samu adott ki közel egy évszázaddal ezelőtt (*Erdélyi káptalani tizedlajstromok. In: Történelmi Tár 12. (1911) 401–442. p.*). Ugyanakkor a szintén jelentős forrásértékkel bíró, a Győri Egyházmegyei Levéltárban őrzött, (1310) 1497–1550 közötti győri káptalani számadáskönyvek közzététele sajnos mindeddig nem történt meg, az érdeklődő csupán Iványi Béla bő ismertetésére és adatközlésére támaszkodhat (*A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei. Budapest, 1918. A Szent István Akadémia történelem-, jog és társadalomtudományi osztályának felolvasásai. Szerk.: Dőry Ferenc. 1/1.*). A pozsonyi káptalan 1472–1529 közötti, az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött számadáskönyve pedig mindeddig semmilyen formában sem került publikálásra (MOL DL 281 414).¹

Az esztergomi székeskáptalan középkor-végi jegyzőkönyvének közzététele tehát valóban nagy adóssága volt a magyar történettudománynak. Magát a páratlanul fontos és értékes forrást a bolognai Egyetemi Könyvtárban őrzik, ahová a neves itáliai hadmérnök, Luigi Ferdinando Marsili (Marsigli) hagyatéka révén került.

¹ A későközépkori káptalani számadáskönyvekre ld. *Solymosi László: A veszprémi káptalan középkor végi számadáskönyvének forrásértéke. In: Szabó István emlékkönyv. Szerk.: Rác István. Debrecen, 1998. 89. p.*

Marsili a kódexet Budán, az 1686. évi ostrom után, az üszkösödő romok között találta meg. A Bolognában található forrásra először Szilárdy Áron hívta fel a figyelmet 1868-ban, majd Veress Endre 1906-ban részletes leírást közölt róla a Századok hasábjain. Mindeddig a legrészletesebb ismertetés és szemelvényes közlés Lukcsics Pál nevéhez fűződött (*Az esztergomi főkáptalan a mohácsi vész idején (1500–1527)*). In: *Esztergom Évlapjai (Annales Strigoniensis)* 3. (1927) 2. sz. 69–97. p.). A történettudomány számára tehát közel másfél évszázada ismert, ám részben elfeledett kódex *in extenso* közlése most újra felhívja a figyelmet a késő-középkori egyház-, gazdaság- és társadalomtörténet szempontjából is kiemelkedő értékű forrásra.

Először is egy diplomatikai kérdést kell tisztáznunk: a fentiekben felsorolt forrásokat a szakirodalom összefoglaló néven számadásoknak nevezi, de az esztergomi kötet esetében a közzéadó a kódexben többször is előforduló önmegjelölő *registrum* ~ *regestrum* (129., 145. p.) szó fordítására a jegyzőkönyv kifejezést használja. A *registrum* ~ *regestrum* szó a XVI. században, főként annak második felétől egyértelműen a számadáskönyveket, adóösszeírásokat ill. azok bizonyos típusait jelölte, jelen esetben azonban a megnevezés ellenére nem számadáskönyvről van szó, hanem egy olyan jegyzőkönyvről, amely a káptalan ülésain meghozott, főként gazdasági jellegű döntéseket tartalmaz. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az esztergomihoz nagymértékben hasonlító veszprémi kódex kiadásakor a közzéadók megtartották a XX. század eleje óta, a szakirodalomban tulajdonképpen tévesen elterjedt *számadáskönyv* megnevezést, míg a latinra a *liber divisorum* kifejezést használták, amely utóbbi talán jelen kötet esetében is elfogadható lett volna.

A forráskiadás előtt Solymosi László közel 50 oldalas bevezető tanulmányban — amely valamivel rövidebb terjedelemben a Századokban is megjelent — vázolja fel a jegyzőkönyv megértéséhez szükséges hátteret (9–58. p.). Mindezt úgy, hogy az esztergomi székeskáptalan 1397. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvéhez csatolt statútumok alapján felvázolja a kanonokok testületét, a káptalan működését és az onnan vett adatokat rendszeresen szembesíti a jegyzőkönyv adataival. A következőkben a bevezető tanulmány gondolatmenetét követve mutatjuk be a forrásközlés néhány főbb vonását.

Solymosi először a tisztségviselők választásának rendjét ismerteti: a jegyzőkönyvben szinte minden évben elsőként az 1350-es évektől a káptalan jövedelmeinek elosztását végző első számú gazdasági tisztségviselő, a *divisor* megválasztása szerepel. (Korábban a dékánkanonok végezte a gazdasági tevékenységek irányítását). A *divisor*t, csakúgy mint a káptalan egyéb gazdasági tisztviselőit (*officiales*), tizedszedőit (*decimatores, collectores*) és 1509–1519 között a káptalan képviselőjét („uradalmi ügyvédjét”), a *procurator*t egy évre választották. Természetesen az

egy év letelte után bárkit újra lehetett választani. Az esztergomi káptalan jövedelemkezelését tehát a *divisor* irányította. Szemben a veszprémi és a győri káptalannal, ahol általában két-két *divisor*-t választottak meg egyszerre, Esztergomban általában csak egy tisztségviselőt választottak erre a feladatra. Ritkán előfordult, hogy itt is két *divisor*-t választottak, azonban a két tisztségviselő feladatköre lényegesen eltért egymásától, mivel egyikük csak a székesegyházbeli Gyümölcsoltó Boldogasszony kápolna elkülönített jövedelmét igazgatta (1496–1500, 1515 években). A *divisor*-nak elrendelték, hogy hivatali könyveit mindig a székesegyházban kell őriznie, és az általa kezelt jövedelmekből nem adhat senkinek kölcsönt. Elrendelték számára, hogy valamennyi tisztségviselőtől az általuk behajtott bevételéről kérjen számadást (*regestum*), a jövedelmeket pedig be kellett írnia egy külön erre a célra rendszeresített káptalani könyvbe (*liber capituli*) (a vonatkozó források helye a kiadásban: 166–167. p.). A *divisor* után következtek a gazdatisztek, azaz *officialis*-ok, valamint a tizedszedők (*decimatores, factores*). Az előbbieket álltak a káptalani birtokegységek, *officiolatus*-ok, illetve a két nagyobb uradalom (*decanatus*) a Somogy megyei Szenyér és a Hont megyei Damásd élén. Lényeges kiemelnünk, hogy az esztergomi káptalan gazdálkodása során találkozunk az ellenőrök feladatkörével is. Az időnként több kanonokból választott bizottság tagjait *rationista*-nak nevezték, feladatuk a *divisor*, az *officialis*ok és a tizedszedők számadásainak felülvizsgálata volt, amely munka során kimutatásokat készítettek az elmaradásokról és jelentést készítettek a tisztségviselők munkájáról. Egy 1517 és 1520 közötti ilyen jelentés bekerült a jegyzőkönyvbe is (133–134. p.).

A tisztségviselő választások után a jegyzőkönyvek a káptalani rétek és bordézsmák megosztásának módját taglalják. A kanonokok ugyanis meghatározott rendben évről-évre így jutottak hozzá a nélkülözhetetlen takarmányhoz, ill. a borhoz. Ezeket a birtokokon a kanonokok általában maguk gondoskodtak a jövedelem behajtásáról, míg voltak olyan bordézsmakerületek (így a káptalan 10 falujában), ahol az egész kanonoki közösség számára szedték be a tizedet.

A következő fejezet a jegyzőkönyvbe bevezetett határozatokat mutatja be. Ezek döntő többsége természetesen gazdasági jellegű: így a káptalani birtokállomány javadalombirtokainak (*praedium*), vagy az esztergomi székesegyház kápolna- és ol-tárigazgatóságainak a káptalan joghatósága alá tartozó jövedelmeinek a kanonokok közötti kiosztásáról szólnak. Több határozat a tizedek bérbeadásáról (árendálásról), vagy a káptalan, mint földesúr által a jobbágyoknak adandó adókedvezményről rendelkezik.

A káptalan ülésein nem csupán gazdasági természetű ügyekkel foglalkozott, így bekerült a jegyzőkönyvbe két misealapítvány is, amelyek közül Horvát Mihály, Bakóc Tamás esztergomi érsek huszárcapitányának kegyes adománya érdemel kü-

lönösen figyelmet (138–139. p.). A káptalan ülésein foglalkozott a kanonokok közötti vitás kérdések rendezésével is, a jegyzőkönyv egyetlen hosszabb magyar nyelvű nyelvemléke is egy, az ülésen lezajlott, két kanonok közötti szóváltás okán lett megörökítve („Mox ipse magister Iohannes ira commotus et se ad iniurias convertens dixit ad lectorem cum indignatione vulgo *the lector myndenkor ream tewrel...*” 111. p.). A jegyzőkönyv megörökít két, Mohács előestéjén történő katonai vonatkozású ügyet is: 1517-ben a káptalani bandérium kiállításáról határoz a káptalan, amikor is a kiállítandó katonaság élére kapitányt nevez ki és határoz a katonaság fizetésének kezdetéről. Érdekesség, hogy a számadáskönyvben a katonai fizetést „*vulgo yargalas*”-ként jelölik (121. p.), amely kifejezés a török idők idején a magyar végvári huszárok körében már közismert fizetési módot takar (lehetséges, hogy ez a szó egyik legkorábbi előfordulása!).² A másik figyelemre méltó bejegyzés a mohácsi csatát közvetlenül megelőző időszakra vonatkozik, melyben a káptalan (1526. augusztus elején!) elrendeli négy kanonok megbüntetését, mivel azok megválasztásuk ellenére nem jelentek meg a rákosi országgyűlésen és új követek kiküldetéséről dönt a tolnai királyi táborba. A bejegyzés azonban nem rákosi, hanem tolnai országgyűlésről szól, így feltehetően a jegyző (ill. a káptalan) összekeverhette az országgyűlési részvételt (Rákos) és a királyi táborba-szállásra (Tolna) vonatkozó parancsát (165–166. p.).

A bevezető tanulmány utolsó két fejezete (amelyeket talán szerencsésebb lett volna a tisztségviselőkről szóló fejezet utánra beiktatni) a káptalan birtokaival és tizedkörzeteivel, illetve magával a káptalan testületével és annak összetételével foglalkozik. A birtokokkal és jövedelmekkel kapcsolatos legfontosabb megállapítás a tizedekből származó bevételekre vonatkozik, amelyek Solymosi szerint felülmúlták a földesúri jövedelmeket (cenzus, taxa extraordinaria, kilenced, vám- és malombevételek). Ez a megállapítás a XVI. századi uradalom-történeti kutatások legújabb eredményeit támasztják alá.³

A kanonoki testület bemutatása és a kanonokok számára vonatkozó (39 fő) jegyzőkönyvi adatok tisztázzák az eddig felmerült problémákat. A káptalani üléseken a jegyzőkönyv tanúsága szerint 9–21, átlagban 16 kanonok vett részt. A jegyzőkönyv csak elvétve tartalmaz a kanonokok műveltségéről, tanulmányairól

2 Takáts Sándor: A huszár, a száguldó és a jargaló. In: *Uő.*: Emlékezzünk eleinkről. Budapest [1929.] 79–186. p.

3 Erre ld. általában ill. az esztergomi érsekség és az egri püspökség példáján: *Kenyeres István*: A végvárak uradalmainak igazgatása és gazdálkodása a 16. században. In: *Századok* 135. (2001) 1351–1412. p.; *Uő.*: A várbirtokok szerepe a 16. századi magyarországi végvárrendszer ellátásában. Katonai elkövetések az egri és a szatmári vár fenntartására. In: *Végvár és ellátás*. Szerk.: Petercsák Tivadar–Berecz Máttyás. (Studia Agricensia. 22.) Eger, 2001. 131–181. p.

adatokat, de pl. így is megemlíti a később jelentős pályát befutó Brodarics István egyházjogi doktori fokozatát (157–158. p.). A Mohács utáni időszak másik kiemelkedő alakjának, az esztergomi érseki címig jutó Oláh Miklós karrierjének kezdetére vonatkozóan is számos érdekes adatot örökített meg a jegyzőkönyv. Emellett még egy, a jegyzőkönyvben sok helyen előbukkanó kanonokra hívnám fel a figyelmet, Rosetus Lázárra, akit Magyarország első térképének esetleges megalkotójaként tart számon a vonatkozó szakirodalom.

Röviden szólnunk kell a kiadás szerkezetéről és módszereiről. A közzéadó „a középkori történeti források közlésénél szokásos szabályok” szerint járt el, ami esetünkben azt jelenti, hogy a szokásos problémás kérdések esetében, pl. a *-ci ~ -ti* esetében a humanista szabályok szerint járt el, a rövidítéseket jelölés nélkül feloldotta, de a középkori források közlésénél szokásos eredeti alakokat megtartotta (pl. *que a quae, ecclesie az ecclesiae* helyett.). A ritkán használt *j, w* betűket hangérték szerint írta át, így természetesen minden alakban az intervokális helyzetben lévő *j* helyett *i* szerepel (pl. *iuramentum, ius*). A közzéadó a hely- és személynevek esetében a nagy kezdőbetű alkalmazásával a betűhív közlést alkalmazta, csakúgy, mint a kis számban előforduló idegen szavak esetében. A számok egységesen arab számokkal szerepelnek. Ezek az egyébként jól kidolgozott kiadási elvek, amelyek döntő részben (talán az *i-j* kérdését leszámítva) egybeesnek a jelen folyóirat hasábjain Tringli István által közzétett ajánlásokkal⁴, természetesen messzemenőig elfogadhatóak.

Solymosi László a veszprémi káptalani kódex kiadási módszeréhez képest, amelyben tevékeny szerepet vállalt, az esztergomi kötet publikálása során néhány érthető módosítást eszközölt a közzététel szerkezetében és apparátusában. Az egyik lényegi változás az eredeti forrás folio-számainak megadása, így a kódexben időrendileg tévesen bekötött részek megfelelő helyre történő áttételei nyomon követhetőek. Mivel a jegyzőkönyvben olyan települések is szerepelnek, amelyek a mai országhatáron kívül esnek, és főként Szlovákiában találhatóak, így indokolt a szövegközlés apparátusának latin nyelven történő eszközölése. A szöveg használatát megkönnyíti a margón szereplő dátumfeloldások, illetve a leggyakrabban használt határnapok külön indexben történő közlése. Az alapos név- és tárgymutató a külföldi kutatók érdekeit is figyelembe véve latin nyelven készült, természetesen a helyneveknél szerepelnek a mai névváltozatok is. A kötetet a tisztségviselők közül a *divisorok* és *procuratorok* adatait tartalmazó archontológia egészíti ki, illetve öt térkép teszi szemléletessé a forrásban szereplő káptalani birtokokat, a Hont megyei

⁴ Tringli István: Középkori oklevelek kiadásának problémái. In: Fons 7. (2000) 1. sz. 7–40. p.

káptalani tizedkörzetet, ill az esztergomi főegyházmegye főesperességeit és kerületeit. A szép kiállítású kötetet német és szlovák nyelvű rezümé zárja.

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy Solymosi László jóvoltából egy újabb kitűnő későközépkori forráskiadvány látott napvilágot. Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve azért is számít páratlan értékű forrásnak, mert a Mohácsot megelőző időszakból közel negyedszázadnyi (24 év) időszakra vonatkozóan közöl nagy számban főként gazdaságtörténeti szempontból értékes adatokat, de nélkülözhetetlen forrásbázist képez az egyházi középréteg vizsgálatához is, és természetesen a helytörténeti kutatásokhoz nyújt újabb fontos adalékokat.

Kenyeres István

COLLECTIO DIPLOMATICA BENEDICTINA.

A PANNONHALMI BENCÉS FŐAPÁTSÁGI LEVÉLTÁR KÖZÉPKORI
OKLEVELEI.

Szerkesztőbizottság: Csóka Gáspár, Dreska Gábor, Mayer Gyula, Rácz György, Szovák Kornél. Szerkesztette és a szöveget gondozta: Dreska Gábor. A szöveget előkészítette: I. kötet: Monostori Martina–Szovák Kornél, II. kötet: Neumann Tibor–C. Tóth Norbert, III. kötet: Horváth Richárd–Vajk Ádám, VII. kötet: Véber János, VIII. kötet: Dreska Gábor, X. kötet: Rácz György–Simon Anita, XII/A. kötet: Kovács Zsuzsanna. CD-ROM-kiadás. Pannonhalmi Bencés Főapátság és Alma Mater Zala Bt., 2001.

Gondos előkészületek után 1902 és 1916 között Erdélyi László és Sörös Pongrác szerkesztésében megjelent *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története*. A szerkesztők nem elégedtek meg a Bencés Rend magyarországi történetének sokoldalú feldolgozásával, az eredmények összefoglalásával. A feltárt forrásanyag jelentős részét is közzétették az egyes kötetek függelékében. A nagyszabású szintézis így lett egyben korszerű (azonos elvet követő) forráskiadvány is. A 14 kötetből a Pannonhalmi Főapátság (I–III.), a Zalavári Apátság (VII.), a Bakonybéli Apátság (VIII.), a Tihanyi Apátság (X.) és a Dömölki Apátság (XII/A.) kötet tartalmaz középkori forrásanyagot. A hét kötet összesen 1238 tételben közöl okleveleket. Eből a Pannonhalmi Főapátságot 718, a Zalavári Apátságot 86, a Bakonybéli Apátságot 280, a Tihanyi Apátságot 148, a Dömölki Apátságot pedig 6 tétel képviseli. Mivel a teljes szövegű, illetve a tartalmi átirások szövegét a kiadók általában nem választották külön az átiró oklevéltől, és az oklevelek egy csoportja többféle módon (eredetiben, átirásban, másolatban stb.) is fennmaradt, az 1238 forrásszöveg (pontosabban 1237, mert egy 13. század eleji forrás kétszer szerepel) valójában ennél jóval több oklevelet jelent. A közölt források túlnyomóan nagy részét ma is a Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár őrzi. Mindössze jelentéktelen része található a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában, a Vatikáni Titkos Levéltárban, az Esztergomi Primási Levéltárban, a Veszprémi Érseki Levéltárban, továbbá a Vas, a Veszprém, illetve a Zala Megyei Levéltárban. A sokoldalú forrásanyag értéke vitathatatlan. Gondoljunk a pannonhalmi apátság kincseinek, könyveinek, birtokainak Szent László-kori számbavételére, az 1211. évi tihanyi és az

1239 táján készült pannonhalmi összeírásra, a mintegy 60 tatárjárás előtt kiadott oklevél másolatát tartalmazó Liber Ruber néven ismert pannonhalmi kartuláriumra, az 1400 körül keletkezett pannonhalmi levéltári leltárra vagy a magyarországi bencés rendházak állapotáról tájékoztató 1508. évi vizitációs jegyzőkönyvre.

Nagyon is érhető, hogy *Collectio Diplomatica Benedictina* munkatársai ezt a rendkívül értékes forrásanyagot alkalmasnak tartották arra, hogy számítógépes adatbázis alapjául szolgáljon. Az ötletet elsősorban a *Patrologia Latina* hatalmas sorozatának számítógépes feldolgozása adta. A zömmel narratív forrásokat, de leveleket is tartalmazó óriási mennyiségű szövegről készült CD-ROM-kiadás magyarországi bemutatója 1995 táján, majd azt követően az új technikai eszköz szinte mindennapos használata egyértelművé tette a gépi feldolgozás előnyét. A kutatás előtt új távlatok nyíltak: lehetővé vált a kiválasztott forrásanyag globális áttekintése, a kívánt szó, szintaktikai szerkezet, mondat, idézet gyors megkeresése. A *Collectio Diplomatica Benedictina* hazai anyagon messzemenően biztosítja ezeket a lehetőségeket.

A kiadás *Vinum vetus in utres novos* mottóval kezdődő bevezető része szűkszavúan ismerteti a mű keletkezésének körülményeit, röviden áttekinti a Rendtörténet keletkezéstörténetét, Csóka Gáspár tanulmányának (Mons Sacer. 996–1996. Pannonhalma ezer éve. I–III. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma, 1996. III. 233–244. p.) újbóli közlésével bemutatja a Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár múltját, megadja a Rendtörténet könyvészeti adatait, közli az adatbázisban használt rövidítések jegyzékét és utal a fontosabb rendtörténeti irodalomra.

A *Collectio Diplomatica Benedictina* fő részét természetesen a forrásanyag képezi. A kiadás kötetenkénti tagolásban tartalmazza a Rendtörténet említett hét kötetének függelékében található 1238 forrasszöveget. Ezt a törzssanyagot némi kiegészítés követi. A 253 tételből álló válogatás több mint felét a Pannonhalmán őrzött családi levéltárak anyaga teszi ki. Közülük kiemelkedik a Guary család 125 tétele, amely Paur Iván közlése (Hazai Okmánytár. I. passim) és Sörös Pongrác publikációsorozata (Történelmi Tár 1908. 161–195., 551–574., 1909. 240–269., 1911. 270–291., 406–430. p.) újbóli kiadásával, továbbá az ő publikációjukból kimaradt egyetlen oklevél közreadásával a kezdetektől a Mátyás-kor végéig (1252–1489) a teljes középkori anyagot felöleli. A válogatásban a Chernel családot tíz (1473–1526), a Somogyi családot pedig két oklevél (1357–1375) képviseli. A Chernel-féle források Horváth Richárd és Neumann Tibor kiadásából (Vasi Szemle 54. (2000) 1. szám 123–136. p.), a Somogyi család értékes oklevelei pedig Szovács Kornél közléséből (R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Szerk.: Tusor Péter. Bp., 1998. 84–85. p.) valók. Az Erdődy család 1985 óta Pannonhalmán őrzött vépi levéltárának gazdagságát Rácz György és mások munkája nyomán tíz oklevél

(1221–1509) érzékelteti. Ebből hat kiadatlan, de közülük négy kivételképpen csak magyar nyelvű regesztában olvasható.

A kiegészítő forrásközlés másik nagyobb csoportját a pannonhalmi hiteleshely 1257 és 1437 között készült 103 kiadványa (és IV. Béla 1244. évi oklevele) alkotja. Az Árpád- és Anjou-kori rész Csóka Gáspár, Szovák Kornél és Dreska Gábor (Mons Sacer. I. 439–457. p.), a Zsigmond-kori forrásanyag pedig Dreska Gábor (Levéltári Közlemények 68. (1997) 13–61. p.) munkája. Az újra közölt oklevelek zömét természetesen nem Pannonhalmán, hanem más levéltárakban őrzik.

A forrásanyagot két páratlan értékű egyedi darab: a pannonhalmi levéltár említett leltára és a magyarországi bencés apátságoknak az 1508. évi vizitáció alkalmával készült inventáriuma zárja. Az előbbit a Rendi Levéltárból Sörös Pongrác kiadása (PRT II. 251–256. p.), az utóbbit a Magyar Országos Levéltárból (DL 21890) Csánki Dezső közlése (Magyar Könyvszemle 6. (1881) 289–299. p.) tette közkincssé.

A *Collectio Diplomatica Benedictina* befejező részét alkotó mellékletek tartalmazzák a hét kötet forrásszövegekre redukált név- és tárgymutatóját, az illusztrációk (zömmel oklevélképek) listáját és a fordításban megjelent oklevelek magyar nyelvű szövegét. Mindhárom kötetek szerinti bontásban. Végül a Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár régi anyagának áttekintését adja a Capsarium konkordanciája három metszetben: dátum, Capsa-, illetve DF jelzet szerint.

Az adatbázis összesen 1491 tétel (az ismert oknál fogva ennél jóval több forrás) szövegét foglalja magában. Ebből mindössze hét oklevél volt eddig kiadatlan. A kiadók a mottónak megfelelően valóban óbort töltöttek az új tömlőkbe, azaz különböző évjáratú (91 százalékban igen régi) forrásközlésekből alkottak egy adatbázist. Az óborféleségek aligha vállalható keverésétől eltérően ez az eljárás nem okoz zavart. Legfeljebb arra a szomorú tényre hívja fel a figyelmet, hogy a Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár középkori anyagának teljes szövegű kiadása a Rend-történet közel száz esztendeje befejezett munkálatai óta alig haladt előre.

Az említett forrásközlések felhasználása, vagyis (a mottónál maradva) új tömlőkbe töltése minden komolyabb változtatás nélkül csakis mechanikus módon, másolással történhetett. A kiadók alapos munkát végeztek, s nagyon helyesen általában csak minimális változtatásra (a magyar nyelvű regeszták helyesírásának korszerűsítésére, az apparátusbeli rövidítések egységesítésére, olykor szövegek összeolvasására) vállalkoztak. Mindezen túl három lényeges kiegészítést tettek. Egyes forrásokhoz illusztrációt (többnyire fényképet) rendeltek. A magyar nyelvű regesztákban közölt forrásokat más kiadásból teljes forrásszöveggel egészítették ki. Igen értékes pótlás, hogy Madas Edit munkája nyomán (Mons Sacer I. 381–384. p.) mellékeltek annak a prédikáció-fogalmazványnak a szövegét és ma-

gyar fordítását, amelyről a Rendtörténet csak annyit jegyzett meg, hogy a közölt 1374. évi oklevél hátoldalán Szent Benedek tiszteletére szánt beszéd található (PRT II. 545. p.). Végül az említett leltárt, inventáriumot és prédikációt kivéve minden forrásról adatlapot készítettek, annyit, ahány formában fennmaradt. Az adatlap külön sorokban tartalmazza az oklevél kiadójának a nevét, rangját, a kiadás keltét, helyét, a forrás jelzetét, DF számát, fennmaradási formáját és végül kiadásait, fordításait. Minden forrás közlését ilyen adatlap vezeti be. Így jártak el rendszerint akkor is, ha az adott forrásközlés egy vagy több oklevél teljes vagy tartalmi átírását foglalja magában. Ilyen esetben a szövegek közlés folyamatosságát megtörve az adott átírás szövege előtt kapott helyet a reá vonatkozó adatlap. Az adatlapok elkészítése lehetőséget adott a régi forrásközlések bizonyos korszerűsítésére, alapvetően az újabb kiadások (Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, *Diplomata Hungariae antiquissima*, *Chartae antiquissimae Hungariae*, Burgenlandi Okmánytár stb.) és fordítások feltüntetetésére, olykor a keltezés módosítására.

A *Collectio Diplomatica Benedictina* használoinak érdemes tudni, hogy a forrásszövegek mechanikus átvétele természetes módon együtt járt a hibák másolásával, változatlanul hagyásával. Az átörökített régi hibákat illusztrálják a következő példák. A bakonybéli apátság birtokügyében a 13. század elején kiadott keltezetlen oklevél (DF 206832) a Rendtörténet két kötetében is szerepel. Az egyik helyen (PRT I. 616. p.) közölt kivonatban a tanúk között *abbas Benedictus Sancti M(artini), Otmarus*, a másik helyen (PRT VIII. 278. p.) publikált teljes szövegben viszont *abbas Benedictus Sancti M(artini) et Marcus* olvasható. A két olvasat közül az első (*Otmarus*) a helyes. De gond van a M. szigla feloldásával is. Az oklevél szövegében korábban előfordul a bakonybéli apátság védőszentjének, mint a vitatott birtok tulajdonosának a neve: *terram sancti Mauricii*. Az oklevél végén az M. szigla rövidíti a már egyszer kiírt keresztnévet. Helyes feloldása ennek megfelelően *M(auricii)*. Más értelmezése a sziglahasználat egyértelműségének mondana elment. Ugyanez az elv sérült meg Fajszai Miska jól ismert 1207. évi oklevelének (DL 103243, 104876, az utóbbi fénykép) a kiadásában (PRT X. 501. p.) is. Itt a következő olvasható: *Misca de Fayz, filius Lucii, cum suis fratribus, Theodoro, Lucio et Christoforo*. A helytelen megoldás nyomán Fajszai Miskának Lúcius nevű testvére vagy atyafia született. Az apa neve annyira félrevezető volt, hogy a nem személyt jelölő szigla betűjét tévesen olvasták. A helyes szöveg: *cum suis fratribus, Theodoro s(cilicet) et Christoforo*. Pannonhalma környékének ismerete, Nagyécs település közelsége a magyarázata annak, hogy olvasati hibából a Somogy megyei születésű Nágocsi Gáspár veszprémi kanonok miatt szerepel valódi neve mellett (PRT X. 681., 688. p.) Nagyécsi Gáspár (PRT III. 611. p.) néven is. Ugyancsak té-

ves olvasat áll a háttérben olyan nem létező formának, mint a *pernas* helyett álló *pervas* (PRT II. 528. p.).

A *Collectio Diplomatica Benedictina* munkatársai a tévedések mechanikus átörökítése mellett maguk is követtek el hibákat sajátos tevékenységük színterein. Ezek a saját hibák döntően következetlenségről, szerkesztési fogyatékoságokról tanúskodnak. A legtöbb gond az adatlapokkal van. Először is nem készítettek minden oklevélről adatlapot. Az még elfogadható, hogy ennél a munkafázisnál az oklevélemlítéseket nem vették figyelembe. Az viszont már nem, hogy az egyházi bíróságok aktáiban és másutt a felek által beterjesztett és teljes szövegében ártít forrásokról (ügyvédvalló oklevélről, kérvényről, előterjesztésről stb.) nem állítottak ki adatlapot (PRT I. 723., 725–726., 731., 732., II. 544–545., VIII. 284–286. p.). Az is előfordul, hogy az oklevéladó teljes titulusból ötletszerűen válogatnak. László császmái prépost esetében kápolnaispáni (HO I. 211–213. p.), Nágocsi Gáspár veszprémi kanonok kiadványa feldolgozásakor pedig helyettes vikáriusi (PRT III. 611. p.) címét hagyták el, holott ebben a minőségben adták ki az oklevelet. A kiadások felsorolásánál az általános gyakorlattal ellentétben az időrend nem volt meghatározó szempont. A forráskiadványok szisztematikus feltárása nem történt meg. Egyes forráskiadványok (Elenchus fontium historiae urbanae. III. 2. Bp., 1997.; Levéltárak – Kincstárak. Bp.–Szeged, 1998.) elkerülték a kiadók figyelmét. A Kubinyi András irányításával készült várostörténeti forráspublikáció (55–56) Füztű 1263. évi kiváltságlevelét (PRT II. 325–326. p.) újból közzétette, a levéltári értékeket bemutató kötet pedig több pannonhalmi oklevél fordítását tartalmazza, köztük az 1201-ben készült legkorábbi pannonhalmi kiadványét (71–72., PRT I. 615–616. p.) is. Bónis György munkáját (Szentszéki regeszták. Bp., 1997.) a kiadók ugyan használták, de teljes áttekintését nem végezték el. Ezért fordulhatott elő, hogy többször nem hivatkoznak rá, amikor pedig kellene (PRT VIII. 284–286., III. 611., X. 681., 688. p., vö. Bónis i. m. 285., 3990., 4017., 4028. sz.). Kumorovitz L. Bernát forráskiadványát (Veszprémi regeszták. Bp., 1953.) VR szigilával idézik (pl. PRT VII. 512–513., X. 545. p.), de a rövidítésjegyzékbe elfelejtették felvenni.

Az adatlapokkal kapcsolatos gondokat jól érzékelteti a bakonybéli apát és Bertalan veszprémi püspök egyházi joghatósági pere. Az erről szóló oklevél (DF 206989) csonkán maradt fenn, eleje és vége, kiállítója és keltezése egyaránt hiányzik. A Rendetörténet (PRT VIII. 284–286. p.) az oklevél kiadóját nem nevezte meg, keletkezését pedig 1239–1240 közé helyezte. A róla készített egyetlen adatlap Calenda fehérvári főesperest nevezte meg kiadójaként, kiállításának időpontját pedig 1239. 00. 00. utánra tette. A csonka oklevelet valójában az esztergomi szentszéki bíróság adta ki, és az sorrendben a következő három levelet foglalja magában: Bertalan veszprémi püspöknek Veszprémben kiállított és Mátyás esztergomi ér-

sekhez címzett ügyvédvalló levelét, műfajában az elsőt, amely Magyarországon fennmaradt, Kalenda fehérvári főesperesnek, a veszprémi püspök képviselőjének írásban benyújtott perbeli előterjesztését, továbbá Salamon bakonybéli szerzetesnek, a bakonybéli apátság ügyvédjének írásos válaszát. A szentszéki bírósági oklevél az első két levél teljes átírását tartalmazza, míg az utóbbi szövegének vége az oklevél csonkasága miatt hiányzik, akárcsak a szentszéki ítéletlevél eleje és befejező része. A négy forrásszöveg közül egyik keletkezésének időpontját sem ismerjük, mert eredetileg sem volt, vagy az oklevél csonkasága miatt hiányzik dátumuk. Keltezésükhöz a tágabb időhatárt a Sajó menti csatában elesett Rátót nembeli Mátyás érseki tevékenysége (1239. nov. – 1241. ápr.), a közelebbit pedig az a tény adja, hogy a forrásszöveg szerint a per tárgyalásának adott szakasza bőjtközép idején és annak másnapján folyt. Ez az időpont 1240. március 21–22. vagy 1241. március 6–7. lehetett. Bertalan püspök és Kalenda főesperes levele az első tárgyalási nap, míg Salamon ügyvéd levele a második tárgyalási nap előtt, a szentszéki oklevél pedig ez utóbbi után keletkezett. A négy helyett készített egyetlen adatlap további hiányossága, hogy nem említi Bónis Györgynek az oklevélről megjelent (285. sz.) regesztáját. Apró szépséghiba, hogy az adatlap a keltezést illetően nem egyezik a konkordanciajegyzék vonatkozó tételével.

A Rendtörténet háromféleképpen közölte a forrásokat. A legtöbbjét teljes szövegében, kis részét pedig kivonatosan vagy magyar nyelvű regesztákban tette közzé. Az utóbbiakat, mint említettük, a *Collectio Diplomatica Benedictina* összeállítói — igen helyesen — más kiadásból teljes forrásszöveggel kiegészítették. A kivonatos közléseket viszont változatlanul hagyták. Kár, hogy a fehérvári káptalan Somogy megyei birtokainak összeírását tartalmazó 1229. évi oklevél esetében is ezt tették. A pannonhalmi apátság és a fehérvári káptalan tizedperében készült részletes kimutatásból a Rendtörténet kiadása (PRT I. 694–696. p.) az értékes adatokat mellőzve csak az egyes birtokok nevét sorolta fel. Valószínűleg azért jártak el így, mert ezekhez a birtokokhoz a bencéseknek a tizeden kívül nem sok közüik volt. Esetleg arra is gondolhattak, hogy Wenzel Gusztáv úgyis kiadta (ÁÚO VI. 466–477. p., az összeírás a 468–476 oldalon) az oklevél teljes szövegét. Wenzel azonban az adatlap téves tájékoztatásával ellentétben nem az eredeti oklevelet (DF 206903), hanem a Liber Ruber gyűjteményben található másolatot publikálta. A Rendtörténet kiadói ennek nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget, hiszen általában nem az adott forrás példányait, hanem meglepő módon azok kiadásait vették össze az általuk olvasott szöveggel, és jegyzetekben ezeket az eltéréseket tették közzé. De ebben az esetben ezzel sem éltek, és nem olvasták össze az eredetivel a két 13. századi másolatot (DF 206904, 208291) sem. A kivonatos közléssel saját maguk helyzetét is megnehezítették. A hiányos közlés miatt a tizedperben ké-

sőbb a fehérvári káptalantól megszerzett négy somogyi falu közül hármat, Bogát birtok 1229-ben megnevezett, de utóbb név nélkül említett három tartozékát nem tudták azonosítani. A kivonatos közlés kiegészítését mindezen túl az is indokolta volna, hogy a Rendtörténet 1429-ből hasonló és ráadásul szintén kiadott somogyi összeírást (PRT III. 518–519. p.) publikált teljes szövegében.

A *Collectio Diplomatica Benedictina* összeállításával kapcsolatban szót kell ejteni néhány bővítési lehetőségéről. A tihanyi ciszterci apát 1274 őszi szerepléséhez (PRT X. 535. p.) hasznos lett volna Kovács Béla cikke és közlése nyomán (Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 13. (1978) 89–92. p.) mellékelni X. Gergely pápa 1272. augusztus 3-án kiadott oklevelét, amely éppen erről az átmeneti rendi változásról szól. A Rendtörténet bemutatása mellőzte Karácsonyi János recenziójának újbóli közlését, sőt említését is, pedig a Századokban megjelent ismertetéssorozat [37. (1903) 928–939. p., 39. (1905) 248–259. p., 42. (1908) 146–152. p., 44. (1910) 61–64. p., 47. (1913) 203–204. p., 48. (1914) 416–422. p.] az V. és a VI. kötet kivételével mindegyik tartalmáról és forráskiadásáról tájékoztat. Megállapításai, észrevételei ma is megszívlelendők. A melléletekből leginkább a hét kötet külön-külön közölt mutatójának egyesített változata és a konkordanciajegyzék oklevélkiadók szerinti bontása hiányzik. Hasznos lett volna az adatlapok és a konkordanciajegyzék egybevetése is.

A fenti észrevételek nem érintik az úttörő vállalkozás lényegét. A CD-ROM-kiadás magas fokon biztosítja a mintegy 1500 tételből álló forrásbázis elérhetőségét és hasznosítását. Olykor még bizonyos hibák javítását is lehetővé teszi. A veszprémi káptalan 1280 táján készült kiadványához (PRT VIII. 300. p.) mellékelt illusztrációk, az oklevél egyes részeit szemléltető képek nem oda valók. Nem a 14. századi másolatra, hanem egy 13. századi eredeti oklevélre, és nem a veszprémi, hanem a fehérvári káptalan kiadványára vonatkoznak. A kereső program segítségével gyorsan megállapítható, hogy a fehérvári káptalan 1258. évi oklevelének (PRT II. 303–305. p.) a maga helyén hiányzó illusztrációi tévedésből kerültek ide. A tévesztést megkönnyítette, hogy mindkét oklevél sorszama azonos, saját kötetén belül a 34. forrásközlésről van szó. Végül megemlítjük, a CD-ROM-kiadás sajnos úgy készült, hogy szövegszerkesztésre ne legyen alkalmas. Ennek megfelelően nem másolható, nem nyomtatható ki belőle egyetlen oklevélrészlet sem. Nézni, olvasni, jegyzetelni lehet és kell a korszerű kiadást, akár egy könyvet. A mottót megkérdőjelezve mondhatjuk, ennyiben az új tömlő is régi.

1870

1870

1870

1870

1870

1870

1870

1870

1870

1870

1870

1870

1870

1870

1870

1870

1870

1870

1870

1870

Tartalom

Tanulmányok

- Nemerkényi Előd:*
Szent Gellért *Deliberatió*jának kutatástörténete 3
- Thoroczky Gábor:*
A Hartvik-legenda a XIX–XX. századi történetírásban 21
- Körmendi Tamás:*
Szent István király Nagyobb legendájának nyelvezete 65

Forrásközlések

- Neumann Tibor–Vajk Ádám:*
A Guary-levéltár oklevelei 1490–1541 119

Könyvismertetés

- Urkundenbuch des Burgenlandes. V. Band.
Szerk.: Imtraut Lindeck-Pozza–Erich Reiter–Leonhard Prickler
— Ism.: *Kristóf Ilona* 169
- Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve
(1500–1502, 1507–1527). Közzéteszi: Solymosi László
— Ism.: *Kenyeres István* 173
- Collectio Diplomatica Benedictina. A Pannonhalmi
Bencés Főapátsági Levéltár középkori oklevelei.
Szerk.: Dreska Gábor — Ism.: *Solymosi László* 179

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen (IBM, lehetőleg WinWord 2.0-ás vagy 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a nyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, önálló szöveggként a dolgozat végéhez csatolva készüljenek.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókat és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) a 0.5-1.5 íves kéziratokat tekintjük (kb. 45 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: *Fons*, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) *A folyóiratcikk szerzője*: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -től -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vő., uő., uo., i. m., l. [= lásd], jz. vagy jegyz.